

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مطالعات اجتماعی

(جغرافیا، تاریخ، مدنی)

پایه نهم دوره اول متوسطه

این کتاب شامل کتاب درسی و کاربرگه های فعالیت است.

۱۳۹۴

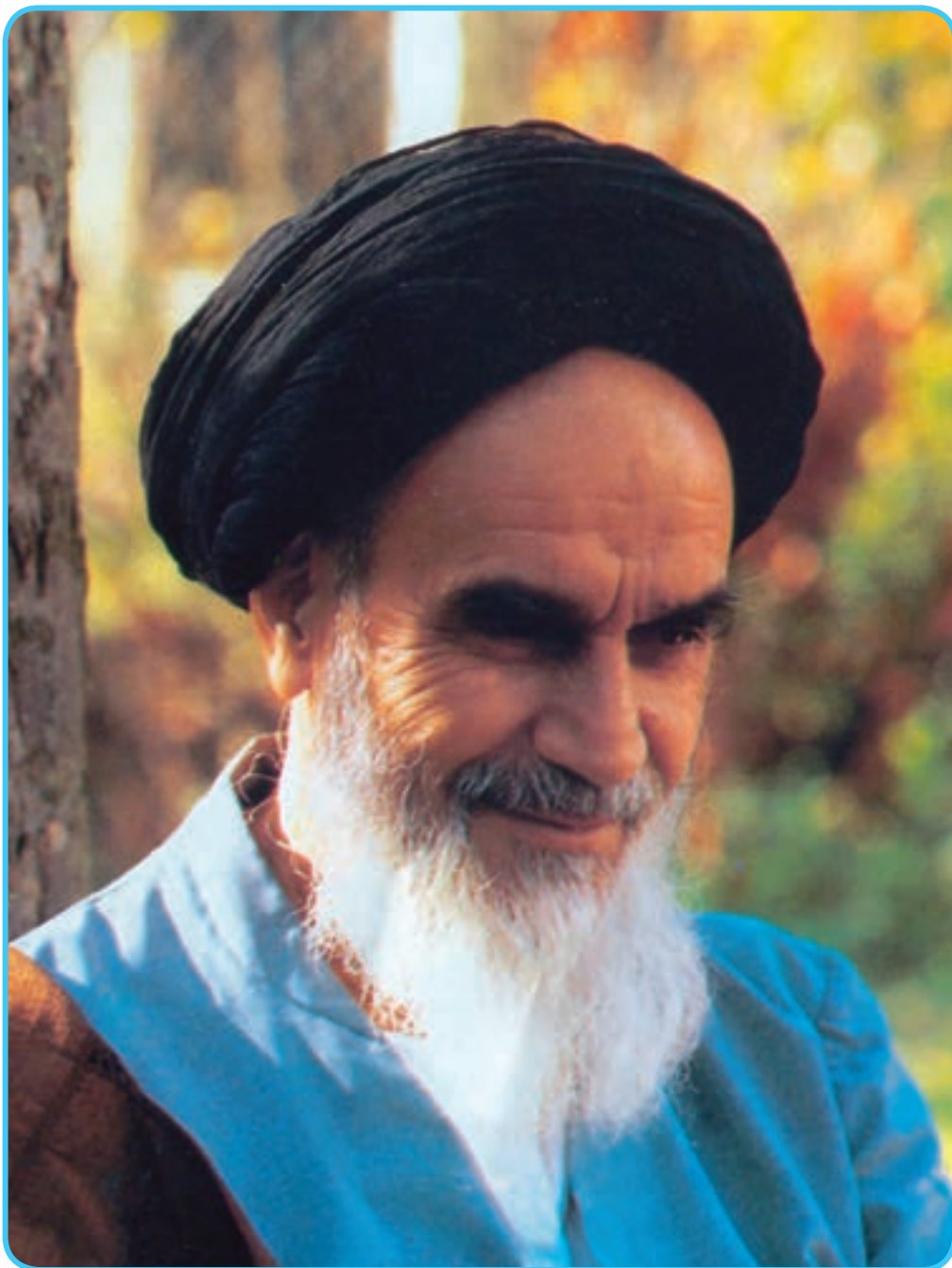

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی

برنامه ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر تألیف کتاب های درسی ابتدایی و متوسطه نظری
نام کتاب : مطالعات اجتماعی پایه نهم دوره اول متوسطه - ۱۳۸
شورای نظارت بر سازماندهی محتوا و تألیف : محمداقرا آرآم، بهروز انصاری، عباس پرتوی مقدم، علیرضا حیدری، فاطمه خسروی، محمدرضا سنگری،
محمدشریف متولی الموتی، ناهید فلاحیان، محمد مهدی موسی خان، منصور ملک عباسی، نازیا ملک محمودی،
محمود معافی و سوسن نوروزی
مؤلفان : ناهید فلاحیان، عباس پرتوی مقدم
ویراستار : افسانه حجتی طباطبایی
آماده سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)
تلفن : ۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹
وب سایت : www.chap.sch.ir
مدیر امور فنی و چاپ : لیدا نیک روش
مدیر هنری : مجید ذاکری یونسی
طراح گرافیک، صفحه آرا : محمد عباسی
تصویرگران : فرهاد جمشیدی، نرگس میکائیلی و مجید غزنوی
رسام نقشه : مریم دهقان زاده، فاطمه رئیسیان فیروز آباد
عکاسان : مریم جوادی، محمد عباسی و ابوالفضل بهرامی
طراح جلد : مریم کیوان
حروفچین : زهرا ایمانی نصر، فاطمه باقری مهر
مصحح : علی نجمی، سیف الله بیک محمد دلیوند
امور آماده سازی خبر : بهرام برجمی
امور فنی رایانه ای : حمید ثابت کلاچاهی، احمد رضا امینی
ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران - تهران : کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروبخش)
تلفن : ۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵-۱۳۹
چاپخانه : شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران «سهامی خاص»
سال انتشار و نوبت چاپ : چاپ اول ۱۳۹۴

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۹-۲۴۴۵-۵-۹۶۴-۹۷۸ ISBN 978-964-05-2445-9

جوان‌ها قدر جوانی‌شان را بدانند و آن را در علم و تقوی و سازندگی خودشان صرف کنند
که اشخاصی امین و صالح بشوند.
امام خمینی (رحمة الله علیه)

فهرست

فصل اوّل : سیارهٔ ما، زمین.....	۱
درس ۱ : گوی آبی زیبا.....	۲
درس ۲ : حرکات زمین.....	۹
فصل دوم : سنگ کره، آب کره، هوا کره.....	۱۵
درس ۳ : چهرهٔ زمین.....	۱۶
درس ۴ : آب فراوان، هوای پاک.....	۲۱

فصل پنجم : عصر یکپارچگی و شکوفایی.....	۵۷
درس ۹ : ایرانی متحد و یکپارچه.....	۵۸
درس ۱۰ : اوضاع اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی ایران در عصر صفوی.....	۶۴
فصل ششم : ایران از عهد نادرشاه تا ناصرالدین شاه.....	۷۱
درس ۱۱ : تلاش برای حفظ استقلال و اتحاد سیاسی و سرزمینی ایران.....	۷۲
درس ۱۲ : در جست‌وجوی پیشرفت و رهایی از سلطهٔ خارجی.....	۷۸

فصل نهم : فرهنگ و هویت.....	۱۱۳
درس ۱۷ : فرهنگ.....	۱۱۴
درس ۱۸ : هویت.....	۱۲۰
فصل دهم : خانواده و جامعه.....	۱۲۷
درس ۱۹ : کارکردهای خانواده.....	۱۲۸
درس ۲۰ : آرامش در خانواده.....	۱۳۳

۲۹	فصل سوم : زیست کره، تنوع شگفت انگیز
۳۰	درس ۵ : پراکندگی زیست بوم‌های جهان
۳۶	درس ۶ : زیست بوم‌ها در خطرند
۴۳	فصل چهارم : ساکنان سیاره زمین
۴۴	درس ۷ : جمعیت جهان
۵۰	درس ۸ : جهان نابرابر

۸۵	فصل هفتم : ایران در عصر مشروطه
۸۶	درس ۱۳ : انقلاب مشروطیت؛ موانع و مشکلات
۹۲	درس ۱۴ : ایران در دوران حکومت پهلوی
۹۹	فصل هشتم : سقوط حکومت شاهنشاهی و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی
۱۰۰	درس ۱۵ : انقلاب اسلامی ایران
۱۰۷	درس ۱۶ : ایران در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی

۱۴۱	فصل یازدهم : حکومت و مردم
۱۴۲	درس ۲۱ : نهاد حکومت
۱۴۸	درس ۲۲ : حقوق و تکالیف شهروندی
۱۵۵	فصل دوازدهم : بهره‌وری
۱۵۶	درس ۲۳ : بهره‌وری چیست؟
۱۶۲	درس ۲۴ : اقتصاد و بهره‌وری

لطفا بخوانید

سخنی با دبیران گرامی

خداوند متعال را سپاس می‌گوییم که به لطف او توانستیم کتاب مطالعات اجتماعی پایه نهم دوره اول متوسطه را پس از کتاب‌های پایه هفتم و هشتم به شما تقدیم کنیم.

مطالعات اجتماعی یک حوزه مهم یادگیری است که از انسان و تعامل او با محیط‌های گوناگون در زمان‌های مختلف (حال، گذشته و آینده) و جنبه‌های گوناگون این تعامل (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، محیطی و...) بحث می‌کند. به همین دلیل، این حوزه، مفاهیم رشته‌های متعدد و مختلف چون تاریخ، جغرافیا، مدنی، اقتصاد، حقوق، مردم‌شناسی و نظایر آن را دربر می‌گیرد. در برنامه جدید در دوره ابتدایی از تلفیق بیشتری در سازماندهی محتوا استفاده می‌شود؛ اما با رسیدن به دوره اول متوسطه از درجه تلفیق کاسته شده و با توجه به درجه و نوع تلفیق به کار رفته، رشته‌ها هویت خود را از دست نمی‌دهند، بلکه یک حوزه موضوعی غالب بوده و در جاهای مناسب از پیوند با حوزه‌های دیگر و مفاهیم کلیدی مربوطه استفاده می‌شود.

در برنامه درسی جدید مطالعات اجتماعی، به منظور سازماندهی تلفیقی محتوا، پنج حوزه موضوعی انتخاب شده است:

۱- فضا و مکان ۲- زمان، تداوم و تغییر ۳- فرهنگ و هویت ۴- نظام اجتماعی ۵- منابع و فعالیت‌های اقتصادی. هریک از این حوزه‌ها ناظر به تعدادی از رشته‌های مذکور است. این کتاب شامل ۱۲ فصل و ۲۴ درس است که در هر فصل، دو یا چند حوزه موضوعی و مفاهیم کلیدی مربوط به آنها با یکدیگر تلفیق شده‌اند.

رویکرد و هدف اصلی برنامه

درس مطالعات اجتماعی با توجه به رویکرد کلی برنامه درسی ملی مبنی بر فطرت‌گرایی توحیدی و اهتمام به شکوفایی آن، سعی می‌کند زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی نوجوانان را فراهم آورد. از این روی، هدف غایی این درس تربیت افرادی مؤمن، مسئول، توانمند و آگاه در زندگی فردی و اجتماعی، پایبند به اخلاق و ارزش‌های دینی و علاقه‌مند به ایران و هویت فرهنگی - تمدنی آن است. این درس پیوند نزدیکی با مهارت‌های زندگی دارد.

روش‌های آموزش: به همراه این کتاب، راهنمای تدریس معلم تهیه شده است. به شما توصیه می‌کنیم این راهنما را به دقت مطالعه کنید.

— با توجه به رویکرد و هدف اصلی برنامه، و به منظور کاربردی کردن دروس و پیوند آن با زندگی واقعی، لازم است شما معلمان عزیز، الگوهای تدریس و شیوه‌های ارزشیابی خود را با اهداف این درس منطبق کنید و از شیوه‌های سنتی تأکید بر محفوظات و دانستنی‌ها و تدریس‌های مبتنی بر روش‌های غیرفعال یا تماماً سخنرانی و روش مرسوم و غلط سؤال و جواب در آوردن‌های کلیشه‌ای از متن درس‌ها بپرهیزید. توجه کنید که اطلاعات و دانستنی‌های کتاب وسیله است و نه هدف. آنها را به عنوان منبعی برای کاوشگری دانش‌آموزان و انجام فعالیت‌ها قلمداد کنید. این کتاب شامل فعالیت‌هایی در متن و همچنین کاربرگ‌هایی در پایان کتاب است. این فعالیت‌ها و کاربرگ‌ها که عمدتاً باید در کلاس و در حین فرایند تدریس (و نه بعد از تدریس) انجام شوند، طوری طراحی شده‌اند که فضای لازم برای پرورش مهارت‌ها و نگرش‌های مختلف را به وجود بیاورند. بکوشید تا دانش‌آموزان این فعالیت‌ها را به طور صحیح انجام دهند. چنانچه این فعالیت‌ها به خوبی انجام شوند، اهداف برنامه محقق می‌شود.

— به محیط‌های آموزشی و روش‌های یاددهی — یادگیری تنوع ببخشید و از بازدید دانش‌آموزان از محیط‌های جغرافیایی، ابنیه تاریخی، موزه‌ها، فرهنگ‌سراها و مؤسسات اجتماعی و نظایر آن غفلت نورزید.

— مشارکت خانواده‌ها را جلب کنید و از همراهی آنها در تحقق اهداف تربیتی برنامه و حتی ارزشیابی استفاده کنید.

— اگرچه بخش اعظم کتاب به موضوعات ضروری برای همه دانش‌آموزان کشور اختصاص دارد، اما این کتاب تنها کلیاتی را در اختیار شما می‌گذارد. از شما معلم عزیز انتظار می‌رود در موارد مقتضی، تدریس موضوعات را با شرایط بومی و محلی منطبق کنید و به نیازهای خاص منطقه خودتان پاسخ دهید.

— فعالیت‌های مربوط به نقشه و نمودار، تنها در محدوده کتاب و کاربرگ‌ها انجام می‌گیرد. دانش‌آموزان را وادار به ترسیم نقشه‌های اضافی یا فعالیت‌های بیش از این نکنید.

— فصول این کتاب باید به ترتیب، تدریس و در هر نوبت تقریباً نیمی از کتاب آموزش داده شود.

شیوه ارزشیابی: با توجه به رویکرد تربیت اجتماعی و مهارت‌های زندگی و هدف والای آماده کردن دانش‌آموزان برای زندگی شایسته، ارزشیابی از این درس به هیچ عنوان نباید احساس سرخوردگی یا شکست در دانش‌آموزان پدید آورد.

ارزشیابی درس مطالعات اجتماعی، به صورت جمع ارزشیابی مستمر و ارزشیابی کتبی پایانی در هر نوبت تحصیلی صورت می‌گیرد و در هر نیمسال ۲۰ نمره به ارزشیابی مستمر و ۲۰ نمره به آزمون پایانی اختصاص می‌یابد. توجه کنید که منظور از ارزشیابی مستمر، آزمون‌های مکرر نیست. ارزشیابی مستمر، کلیه فعالیت‌های خارج از کلاس و داخل کلاس نظیر انجام فعالیت‌های محوله، شرکت در بحث و گفت‌وگو، درست کردن روزنامه دیواری و مدل و ماکت، پرس‌وجو و تحقیق و نوشتن مطلب و گزارش، جمع‌آوری عکس یا نمونه‌ها و... را دربر می‌گیرد. بارم‌بندی مربوط به هریک از فعالیت‌ها را که متعاقباً اعلام می‌شود رعایت کنید.

به ارزشیابی مستمر بها دهید. شایسته است به این منظور چک‌لیست‌های ثبت مشاهدات و بررسی فعالیت‌ها و پوشه کار را فراهم نمایید. فراموش نکنید ارزشیابی باید به منظور اصلاح نواقص آموزش و یادگیری و ایجاد فرصت‌های مناسب‌تر برای یادگیری دانش‌آموزان صورت بگیرد. در ارزشیابی کتبی پایانی، اهداف اصلی درس را در نظر بگیرید.

در پایان هر فصل کتاب، بخش‌ها و واژه‌ها وجود دارد. این بخش به منظور پرورش مهارت مراجعه دانش‌آموزان به اصطلاحات و تعاریف صورت گرفته است و درج علامت **؟** بر روی آن، به این معنا است که در ارزشیابی مستمر و کتبی نباید از این تعاریف سؤال طرح شود و دانش‌آموزان را مجبور به حفظ کردن آنها نکنید. همچنین علامت **؟** در بخش‌هایی از کتاب مشاهده می‌شود. این علامت به معنای آن است که اگرچه این بخش‌ها، به منظور تدریس موضوع یا انجام فعالیت در کلاس طراحی شده‌اند و در ارزشیابی مستمر مدنظر قرار می‌گیرند، در ارزشیابی‌های کتبی پایانی نباید از آنها سؤالی طرح شود.

از طرح سؤال از زیرنویس عکس‌ها و از محتوای نقشه‌ها پرهیزید.

علاوه بر کتاب درسی و راهنمای معلم، سایر اجزای بسته آموزشی نظیر فیلم، اسلاید، نقشه و... در حال طراحی و تولید می‌باشد که به تدریج در اختیار شما قرار خواهد گرفت.

امید است شما معلمان عزیز با استفاده از روش‌های فعال، فضایی پرنشاط و دلپذیر در کلاس‌های درس مطالعات اجتماعی پدید آورید.

گروه مطالعات اجتماعی

دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری

سیاره ماه زمین

فصل

سیاره زمین، خانه ماست، سیاره‌ای شگفت‌انگیز که بشر تا مدت‌های طولانی درباره آن و جایگاهش در فضا، دانش چندانی نداشته است.

در چند قرن اخیر دانش و اطلاعات انسان درباره سیاره زمین به‌طور چشمگیری افزایش یافته است. با پیشرفت فناوری و تولید ماهواره‌ها و سفینه‌های فضایی، تلسکوپ‌های مجهز به رایانه و ده‌ها وسیله دقیق دیگر، انسان به نکات بسیاری درباره جایگاه زمین در فضا، ویژگی‌های منظومه خورشیدی (شمسی) و ستارگان و سیاره‌های دیگر پی برده است. او توانسته است مسافت‌های بسیار دور را محاسبه کند، موقعیت دقیق پدیده‌هایی را که روی سیاره زمین قرار گرفته‌اند، تعیین کند و چگونگی حرکت این سیاره به دور خود و خورشید، و نتایج آن را به‌تر و دقیق‌تر بررسی و مطالعه کند.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- جایگاه زمین در فضا کجاست؟
- ۲- موقعیت مکانی چیست و موقعیت پدیده‌ها را بر روی سیاره زمین، چگونه اندازه می‌گیریم؟
- ۳- حرکت‌های وضعی و انتقالی زمین کدام‌اند، چه ویژگی‌هایی دارند و تأثیرات آنها بر زندگی ما چیست؟

گوی آبی زیبا

«... از پنجره سفینه، زمین را همانند کره آبی در زمینه‌ای کاملاً سیاه دیدم؛ سیاهی محض که در زمین قابل مشاهده نیست. قبل از پرواز، تصاویری از زمین در فضا دیده بودم اما تا از فضا به زمین نگاه نکنید، نمی‌توانید تصور کنید که سیاره ما چقدر زیبا، کوچک و ظریف و شکننده است.»

نوشته بالا، سخنان یک فضانورد مسلمان روسی است که دوبار به فضا سفر کرده و بیش از ۲۰۰ روز در فضا بوده است. زمین از فضا چون یک گوی آبی زیبا به نظر می‌رسد. اما سیاره‌ای که ما روی آن زندگی می‌کنیم و آن را این همه بزرگ و وسیع می‌پنداریم، نقطه‌ای بسیار بسیار کوچک از فضای بی‌کران کیهان (جهان) است.

جایگاه زمین در کیهان

زمین ما بخش کوچکی از منظومه خورشیدی است؛ منظومه‌ای متشکل از یک ستاره به نام خورشید و اجرام آسمانی متعدد که در مدارهای پیرامون آن می‌گردند.

منظومه خورشیدی دارای هشت سیاره است؛ چهار سیاره نزدیک به خورشید، که سطوح سنگی و جامد دارند و به آنها «سیاره‌های درونی» می‌گویند. چهار سیاره دورتر که از گازهای مختلف تشکیل شده‌اند و «سیاره‌های بیرونی» نامیده می‌شوند.

منظره کره زمین از فضا،

این عکس را آپولو ۱۷ از زمین گرفته است.

در میان چهار سیاره نزدیک به خورشید، زمین بزرگ‌ترین است. زمین سومین سیاره منظومه خورشیدی است و در فاصله ۱۵۰ میلیون کیلومتری خورشید قرار دارد. دانشمندان، عمر زمین و منظومه خورشیدی را حدود ۴/۵ میلیارد سال تخمین زده‌اند. آنها بنا بر فرضیه‌هایی معتقدند که این منظومه از ابری متشکل از «گازها و غبارهای بین‌ستاره‌ای» پدید آمده است.

چهار سیاره درونی منظومه خورشیدی: تیر، ناهید، زمین، مریخ

مقایسه اندازه خورشید و سیاره‌های منظومه خورشیدی

برخی از سیاره‌های منظومه خورشیدی، قمرهایی دارند که به دور این سیاره‌ها می‌گردند. سیاره زمین یک قمر به نام «ماه» دارد. در سیاره‌های گازی، تعداد قمرها بیشتر است. برای مثال، سیاره مشتری ۱۶ قمر دارد. منظومه خورشیدی علاوه بر سیاره‌ها و قمرهایشان، اجرام دیگری را شامل می‌شود. شما در کتاب علوم تجربی امسال با این اجرام بیشتر آشنا می‌شوید. خورشید، که در مرکز منظومه قرار دارد، سرچشمه اصلی نور و گرما و انرژی بر روی زمین است. قطر خورشید حدود ۱۰۹ برابر قطر زمین و جرم آن ۳۳ هزار برابر جرم زمین است.

ستاره خورشید یکی از میلیون‌ها ستاره «کهکشان راه شیری» است. منظومه خورشیدی نقطه‌ای کوچک از این کهکشان بزرگ ماریچی است. البته کهکشان راه شیری، خود یکی از هزاران کهکشان جهان بی کران است.

از شگفتی‌های خلقت، اینکه کهکشان راه شیری بیش از ۲۰۰ میلیارد ستاره دارد و قطر هسته آن ۱۰۰۰۰ سال نوری* است. حدود ۲۵۰ میلیون سال طول می‌کشد تا خورشید با سرعت ۲۲۰ کیلومتر در ثانیه، مرکز این کهکشان را دور بزند.

... لَخَلَقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
قطعا آفرینش آسمان‌ها و زمین، بسیار بزرگ‌تر (و شکوهمندتر) از آفرینش مردم است ولی بیشتر مردم این را درک نمی‌کنند.

سوره غافر، آیه ۵۷

فعالیت

- ۱- زمین و سه سیاره دیگر درونی منظومه خورشیدی (تیر، زهره، بهرام) چه تفاوت‌هایی دارند؟
- ۲- سه تفاوت سیاره‌های درونی و بیرونی منظومه خورشیدی را بیان کنید (مدار گردش، جنس و ترکیب، قمر).
- ۳- الف) پرس‌وجو کنید که آیا تاکنون در اکتشافات فضایی، اثری از حیات در نقاط دیگر فضا یافت شده است. ب) به نظر شما چرا در کاوش‌های فضایی به تحقیق درباره سیاره مریخ (بهرام) بسیار توجه می‌شود؟
- ۴- الف) با مراجعه به کتاب‌های علوم و نجوم یا پایگاه‌های اینترنتی، چند مورد از شگفتی‌های کهکشان‌ها و اجرام آسمانی، منظومه خورشیدی و سیاره زمین را استخراج کنید و در کلاس بخوانید. ب) به نظر شما، تفکر در این شگفتی‌ها چه ارتباطی با موضوع خداشناسی دارد؟ پ) از معنی آیه ۵۷ سوره غافر چه می‌فهمید؟

مساحت کره زمین ۵۱۰ میلیون کیلومتر مربع است و سطح آن را خشکی‌ها (قاره‌ها) و آب‌ها پوشانده است. هر پدیده مانند جلگه، رود، دریا، کوه، دشت، شهر یا روستا بر روی کره زمین، مکانی دارد.

● موقعیت مکانی

موقعیت مکانی یک پدیده، یعنی مکان دقیق قرار گرفتن آن روی کره زمین. اما، چگونه می‌توان فهمید که یک پدیده بر روی زمین دقیقاً در کجا قرار دارد؟ جغرافی‌دانان برای تعیین موقعیت مکانی پدیده‌ها بر روی کره زمین و مطالعه درباره مکان‌ها، خطوط و تقسیمات فرضی را ابداع کرده‌اند.

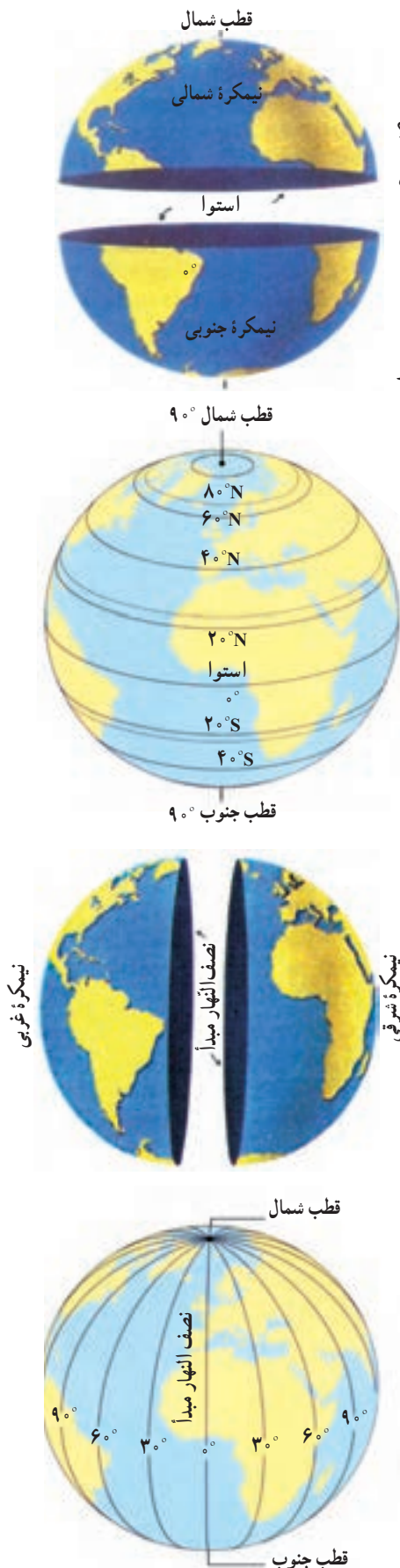
● مدارها

در فاصله مساوی از دو قطب شمال و جنوب، می‌توانیم یک دایره بزرگ را به دور زمین تصور کنیم. این دایره بزرگ، استوا نام دارد. همان‌طور که در شکل می‌بینید، دایره‌های دیگری در هر دو نیمکره به موازات استوا رسم شده‌اند که به آنها مدار می‌گویند. هرچه به قطب شمال یا جنوب نزدیک می‌شویم، این دایره‌ها کوچک‌تر می‌شوند. مدار استوا (مدار مبدأ) صفر درجه است. بقیه مدارها بین 90° تا 90° درجه شمالی یا جنوبی درجه‌بندی شده‌اند. معمولاً همه مدارها را روی کره‌ها و نقشه‌ها رسم نمی‌کنند.

● نصف النهارها

نصف النهارها نیم دایره‌های فرضی هستند که از قطب شمال تا قطب جنوب کشیده شده‌اند و طول مساوی دارند. برای درجه‌بندی نصف النهارها، نصف النهاری را که از رصدخانه «گرینویچ» در شهر لندن عبور می‌کند به عنوان نصف النهار مبدأ انتخاب کرده‌اند.

نصف النهار مبدأ و امتداد آن در سوی دیگر کره، زمین را به دو نیمکره مساوی شرقی و غربی تقسیم کرده است. نصف النهار مبدأ، صفر درجه و نصف النهارهای دیگر از 90° تا 180° درجه غربی و 180° درجه شرقی درجه‌بندی شده‌اند؛ زیرا محیط زمین 360° درجه است.

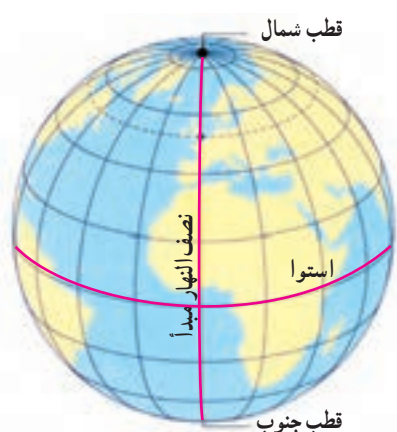
۵- ایران در نیمکره شمالی قرار دارد یا نیمکره جنوبی؟ نیمکره شرقی یا نیمکره غربی؟ چگونه می فهمید؟

۶- چند کره جغرافیایی به کلاس بیاورید. هر گروه با یک کره کار کند.

الف) مدار استوا، مدار قطبی شمال، مدار قطبی جنوب، مدار رأس السرطان* و مدار رأس الجدی* را روی کره پیدا کنید و نشان دهید.
ب) نصف النهار مبدأ را پیدا کنید و درجه آن را بخوانید. امتداد نصف النهار مبدأ را در آن سوی کره پیدا کنید و درجه آن را بخوانید.

• طول و عرض جغرافیایی (مختصات جغرافیایی)

هر نقطه از کره زمین روی یک مدار و یک نصف النهار مشخص قرار دارد که به آنها «مختصات جغرافیایی» آن نقطه می گویند.

ما با داشتن شبکه مدارها و نصف النهارها می توانیم طول و عرض جغرافیایی هر مکان یا مختصات جغرافیایی آن را به دست بیاوریم.

هر نقطه ای بر روی کره زمین، با مدار استوا و نصف النهار مبدأ فاصله ای دارد.

«طول جغرافیایی» هر مکان عبارت است از فاصله آن مکان با نصف النهار مبدأ

بر حسب درجه.

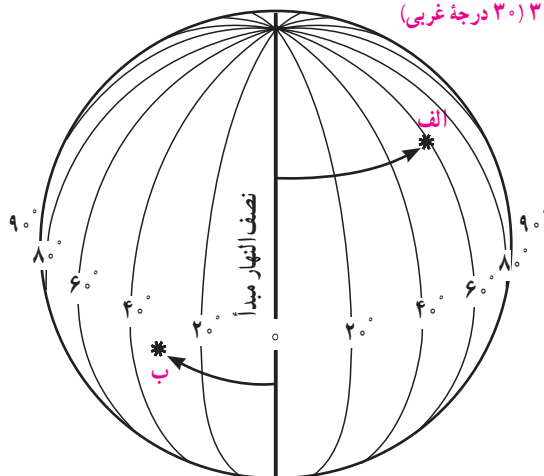
«عرض جغرافیایی» هر مکان عبارت است از فاصله آن مکان با مدار استوا بر حسب

درجه.

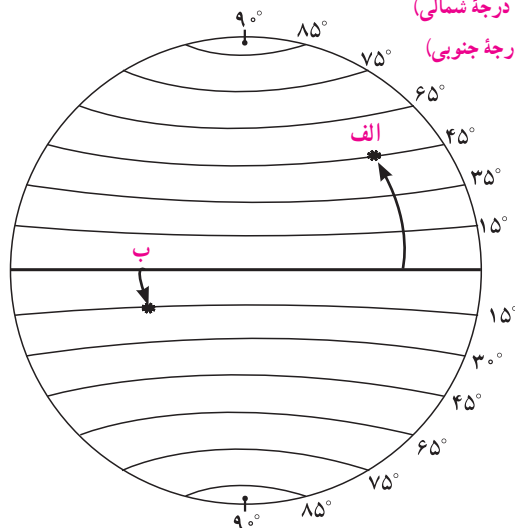
اکنون به طول و عرض جغرافیایی نقاط الف و ب در تصویر توجه کنید. برای نوشتن

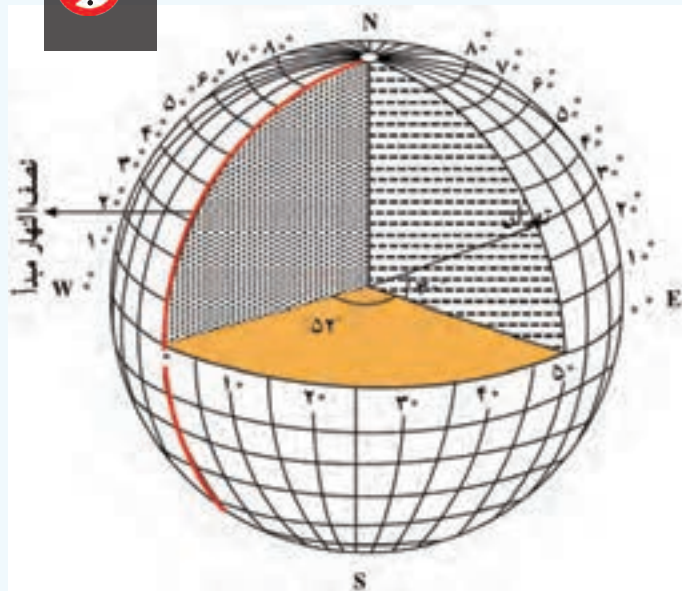
طول و عرض جغرافیایی، از علائم اختصاری N (شمالی)، S (جنوبی)، E (شرقی) و W (غربی)، استفاده می شود.

الف — $60^{\circ}E$ (۶۰ درجه شرقی)
ب — $30^{\circ}W$ (۳۰ درجه غربی)

الف — $45^{\circ}N$ (۴۵ درجه شمالی)
ب — $15^{\circ}S$ (۱۵ درجه جنوبی)

منظور از درجه‌ها، زاویه‌هایی است که در داخل کره ایجاد می‌شود. هر نصف‌النهار با نصف‌النهار مبدأ زاویه‌ای می‌سازد که درجه آن نصف‌النهار را تشکیل می‌دهد. درجه هر مدار نیز زاویه‌ای است که به طور افقی نسبت به صفحه استوا در داخل کره زمین، فرض می‌شود.

فعالیت

۷- به کمک معلم، چند کره جغرافیایی را به کلاس بیاورید؛ به طوری که هر گروه، یک کره در اختیار داشته باشد. سپس در هر گروه:

الف) طول و عرض جغرافیایی یک مکان را که درجه آن صفر است، روی کره نشان دهید.

ب) سه مکانی را که روی یک مدار قرار دارند، در نظر بگیرید و بگویید آیا این سه مکان عرض جغرافیایی یکسانی دارند؟ چرا؟

پ) سه مکانی را که روی یک نصف‌النهار قرار دارند، در نظر بگیرید و بگویید آیا این سه مکان طول جغرافیایی یکسانی دارند؟ چرا؟

۸- کاربرگ‌های شماره ۱ و ۲ را کامل کنید.

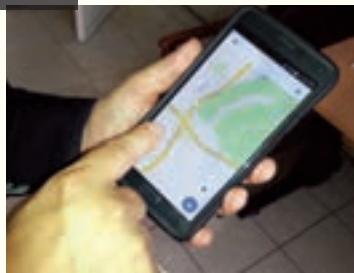
سامانه موقعیت‌یاب جهانی (GPS)

از گذشته‌های دور، مردم در جست‌وجوی روش قابل اطمینانی بودند که با استفاده از آن، بفهمند در کجا قرار دارند و یا اگر قصد دارند به جایی دور بروند، مسیر را گم نکنند.

دریانوردان اولیه مسیر خود را با دنبال کردن ستاره‌ها ترسیم می‌کردند. بعدها با اختراع قطب‌نما و در قرن بیستم با استفاده از رادار و امواج رادیویی، به تدریج پیشرفت‌هایی در ناوبری* کشتی‌ها و هواپیماها به وجود آمد.

امروزه از طریق سامانه موقعیت‌یاب جهانی (GPS) می‌توان موقعیت دقیق هر نقطه را در هر جای کره زمین، به طور شبانه‌روزی و در هر شرایط آب و هوایی، تعیین کرد. سامانه «GPS»، از ۲۴ ماهواره تشکیل شده است که در مدار زمین، گردش می‌کنند و تمام نقاط کره زمین را پوشش می‌دهند. این ماهواره‌ها امواج رادیویی به زمین ارسال می‌کنند و می‌توانند موقعیت دقیق پدیده‌ها را مشخص کنند.

معروف است که در دنیای امروز هیچ کس نمی‌شود!

ما از طریق گیرنده‌های «GPS» می‌توانیم امواج را دریافت کنیم و اطلاعات مربوط به مکان را به‌دست آوریم. این گیرنده ممکن است روی سامانه نایبری هواپیما و کشتی، داخل اتومبیل یا روی یک گوشی تلفن همراه نصب شده باشد و با آن بتوان اطلاعات مربوط به طول و عرض جغرافیایی، ارتفاع، ساعت و زمان هر نقطه، مسافت بین مکان‌ها و ... را به‌دست آورد.

با استفاده از GPS می‌توان قبله‌یابی نیز کرد.

فعالیت

شهر مکه در کشور عربستان و در جنوب غربی ایران واقع است. بنابراین، در ایران ما به سمت جنوب غربی نماز می‌خوانیم و هرگاه می‌خواهیم جهت قبله را پیدا کنیم، ابتدا جهت جنوب را جست و جوی کنیم و سپس به سمت غرب متمایل می‌شویم. میزان تمایل ما به سمت غرب در نواحی مختلف ایران فرق دارد. به نقشه رو به رو توجه کنید و از سه شهر مشهد، بندرعباس و تبریز خطی به سمت خانه کعبه رسم کنید.

۹- مردم بندرعباس نسبت به ساکنان تبریز برای اینکه در جهت قبله قرار بگیرند، بیشتر به سمت غرب متمایل می‌شوند یا کمتر؟

۱۰- در آدیس آبابا (اتیوپی) و قاهره، قبله در کدام سمت است؟

۱۱- با استفاده از یک نقشه جهان نما بگویید که در مالزی قبله رو به کدام سمت است؟

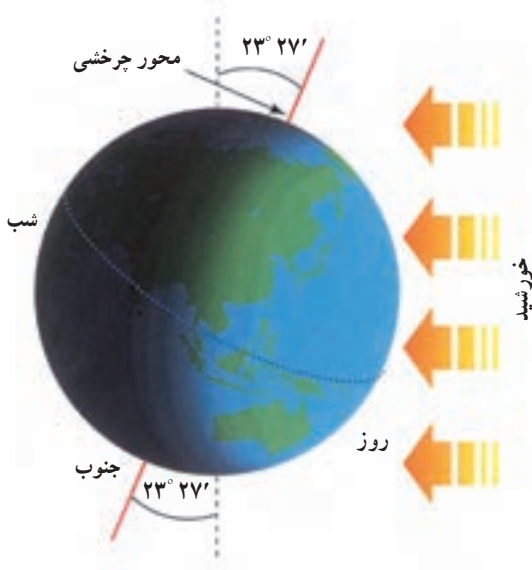
حرکات زمین

آیا تاکنون دقت کرده‌اید در پیشخوان بعضی هتل‌ها یا بنگاه‌های اقتصادی چند ساعت روی دیوار نصب شده که زمان‌های مختلف را در کشورهای مختلف نشان می‌دهد؟

هم اکنون به ساعت نگاه کنید و بگویید ساعت چند است؟ از طلوع آفتاب چند ساعت گذشته است؟ تا ظهر چقدر باقی مانده است؟ آیا می‌دانید در حالی که در ساعت ۱۱ صبح مردم کشور ما مشغول فعالیت‌های روزانه هستند، در استرالیا و ژاپن، هنگام عصر است و مردم در حال دست‌کشیدن از کار و رفتن به سوی خانه هستند و در کانادا (آتاوا) نیمه‌شب است و مردم در حال استراحت شبانه‌اند؟

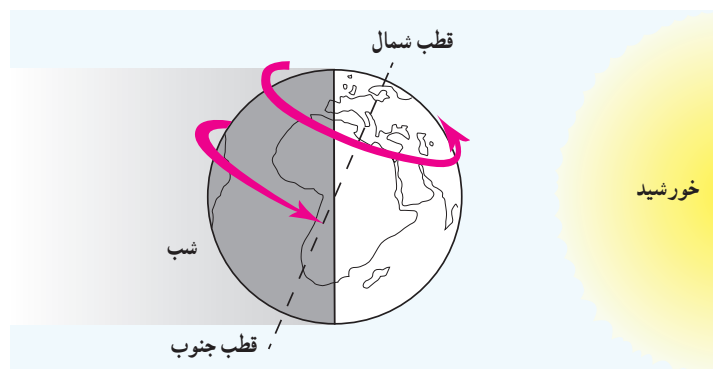
بله، ما با نگاه کردن به ساعت به راحتی زمانی را که در آن به سر می‌بریم، درمی‌یابیم اما موضوع تعیین ساعت به این سادگی نیست. چرا مکان‌های مختلف سیاره زمین با یکدیگر اختلاف زمانی یا اختلاف ساعت دارند؟

الف) حرکت وضعی

زمین در هر ۲۴ ساعت یک‌بار به دور محور خود می‌چرخد، که به آن حرکت وضعی می‌گویند. زمین، روشنایی خود را از نور خورشید می‌گیرد اما نور خورشید در زمان معین، فقط نیمی از زمین را روشن می‌کند. چرا؟ نیمی از زمین که رو به خورشید است روز و روشن، و نیمی دیگر شب و تاریک است. اگر زمین به دور خود نمی‌چرخید، چه اتفاقی می‌افتاد؟ ما هر روز در آسمان، خورشید را می‌بینیم که از مشرق طلوع می‌کند. هنگام ظهر، خورشید تقریباً بالای سر ماست و هنگام عصر رفته‌رفته به سمت مغرب حرکت و در آن سمت غروب می‌کند.

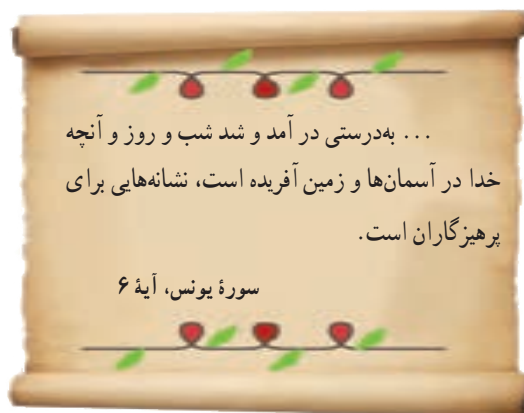
اما این جابه‌جایی یا حرکت خورشید در آسمان، حرکت ظاهری است. در واقع، خورشید جابه‌جا نمی‌شود بلکه زمین می‌چرخد و نقاط مختلف کره زمین بی‌دری در مقابل خورشید قرار می‌گیرند.

زمین از غرب به شرق می‌چرخد.

با توجه به تصویر روبه‌رو، مردم هند طلوع خورشید را
زودتر می‌بینند یا مردم ایران؟
هنگام ظهر در ایران زودتر فرا می‌رسد یا در عربستان؟

زمین از غرب به شرق می‌چرخد

● اختلاف زمان در مناطق مختلف زمین

نتیجه حرکت وضعی زمین، پدید آمدن شب و روز و اختلاف ساعت است. وقتی نیمه‌ای از زمین در مقابل خورشید قرار می‌گیرد، تمام نقاطی که روی یک نصف‌النهار قرار دارند، در یک زمان خورشید را در آسمان مشاهده می‌کنند. وقتی خورشید درست روی نصف‌النهار مبدأ قرار می‌گیرد، در همه شهرهایی که روی این نصف‌النهار (از شمال اروپا تا جنوب آفریقا) قرار گرفته‌اند، هنگام ظهر است. در همین حال، مردم کشورهایی که در شرق گرینویچ قرار دارند، خورشید را زودتر دیده‌اند و بنابراین، از ظهرشان گذشته است. به عکس، در کشورهایی که در غرب نصف‌النهار گرینویچ قرار دارند، چند ساعت به ظهر مانده است.

● ساعت واقعی، ساعت رسمی

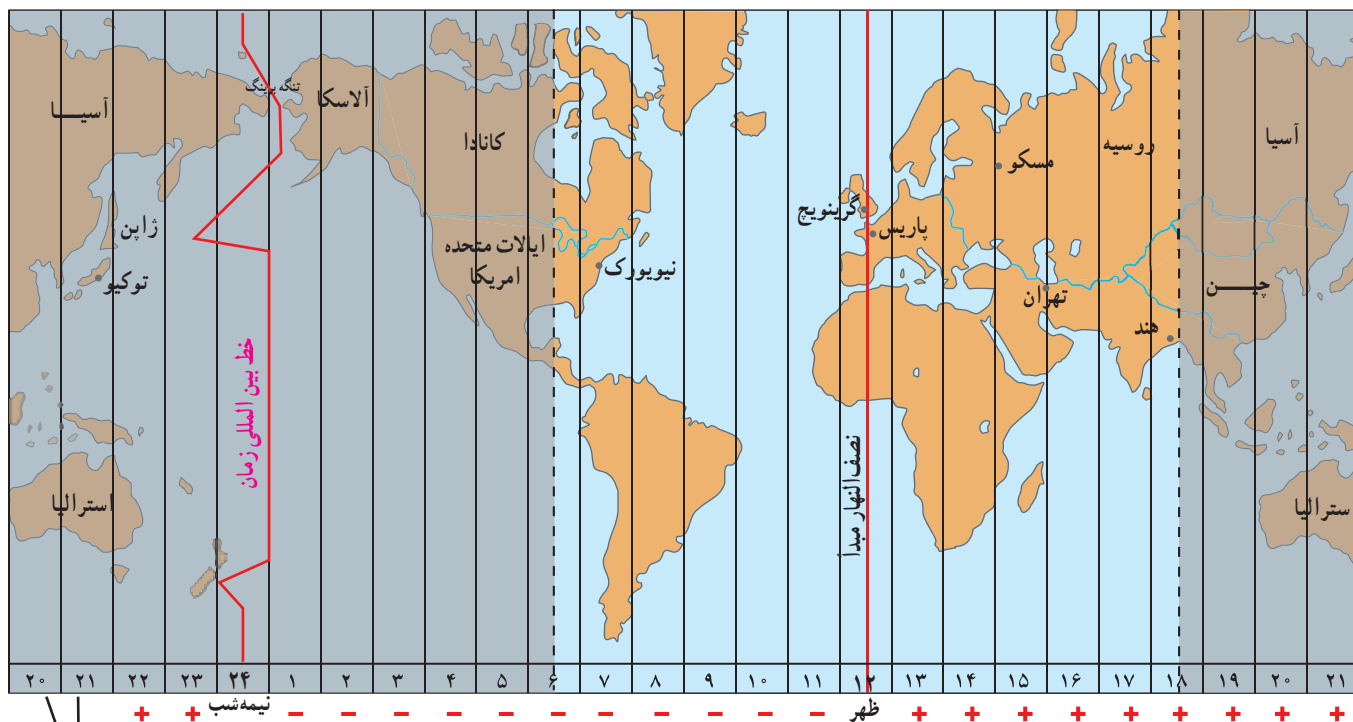
آنچه گفته شد، زمان واقعی در مکان‌های مختلف بود که مبنای آن موقعیت خورشید در آسمان است اما در زندگی روزانه نمی‌توان از ساعت واقعی استفاده کرد. تصور کنید حتی دو شهر مجاور در یک کشور که روی یک نصف‌النهار قرار ندارند، ساعت‌های مختلفی دارند. بنابراین، در تعیین قرارهای ملاقات، زمان باز و بسته شدن اداره‌ها و مغازه‌ها و برنامه حرکت قطارها و هواپیماها مشکلات زیادی به وجود می‌آید.

حدود ۱۴۰ سال پیش، در یک کنفرانس بین‌المللی، کشورها توافق کردند که به جای ساعت واقعی از ساعت رسمی استفاده کنند و به این ترتیب، زمان رسمی به وجود آمد.

ساعت رسمی: کره زمین برای آنکه یک دور یا 360° به دور خود بچرخد، ۲۴ ساعت وقت لازم دارد. پس اگر 360° محیط کره زمین را به ۲۴ قاج تقسیم کنیم، هر یک از قاج‌ها ۱۵ درجه پهنا دارد. هر منطقه زمانی یک قاج است و یک ساعت را به خود اختصاص می‌دهد. بنابراین، همه نصف‌النهارهایی که داخل یک قاج قرار گرفته‌اند، به طور توافقی ساعت یکسانی دارند.

البته برخی از کشورها مانند ایران، با آنکه در بیشتر از یک قاچ گسترده شده‌اند، از یک ساعت پیروی می‌کنند. برای مثال، در همان زمان که در تبریز در شمال غرب ایران ساعت ۸ صبح است و اداره‌ها کار خود را آغاز می‌کنند، در مشهد در شمال شرق ایران نیز ساعت ۸ صبح اعلام می‌شود.

در برخی کشورهای وسیع مانند چین، چند ساعت رسمی وجود دارد. بنابراین، مردم این کشورها، هرگاه از شرق به غرب یا برعکس مسافرت کنند، مجبورند ساعت خود را جلو یا عقب بکشند.

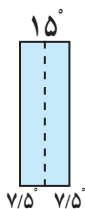

این دو ستون تکرار ستون‌های سمت راست است.

خط بین‌المللی زمان یا خط روزگردان چیست؟

خط روزگردان یک نصف‌النهار فرضی 180° درجه است که در امتداد نصف‌النهار مبدأ در آن سوی کره زمین قرار گرفته است. هنگام عبور از این خط از غرب به شرق، باید یک روز به تقویم اضافه کرد و به عکس، هنگام عبور از شرق به غرب این خط، باید یک روز از تقویم کم کرد. اگر مسافران کشتی‌ها و هواپیماها از غرب کره زمین به شرق (از قاره آمریکا به قاره آسیا) یک بار زمین را دور بزنند، یک روز تقویمی از مبدأ حرکت خود جلو می‌افتند و باید یک روز را به تاریخ اضافه کنند و برعکس، از شرق کره زمین به غرب (از آسیا به آمریکا) باید یک روز از تاریخ کم کنند. اکنون خط روزگردان را روی یک کره جغرافیایی پیدا کنید و نشان دهید.

هر قاچ، 15° درجه است و یک نصف‌النهار مرکزی دارد.

فعالیت

- ۱- الف) در زندگی روزانه، ساعت واقعی چه کاربردی دارد؟
- ب) چرا از ساعت رسمی استفاده می‌کنیم؟ مثال بیاورید.
- ۲- با توجه به نقشه مناطق زمانی، بگویید اگر کسی از تهران به پاریس سفر کند، باید ساعت خود را جلو بکشد یا عقب؟ چرا؟
- ۳- اگر مسافری از تهران به توکیو (ژاپن) سفر کند، باید ساعت خود را جلو بکشد یا عقب؟ چرا؟

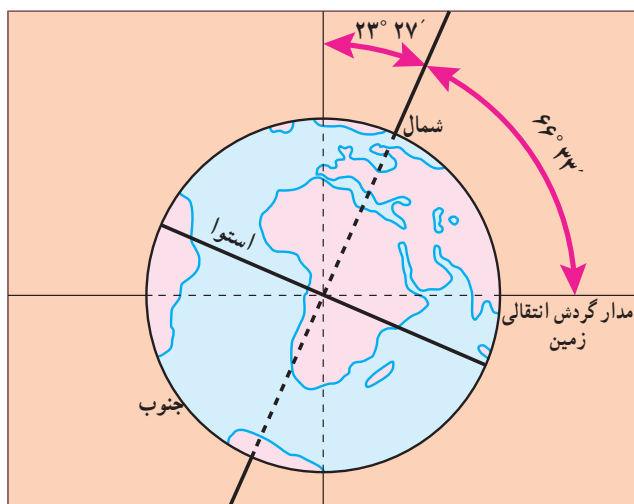
ب) حرکت انتقالی

زمین در همان هنگام که به دور محور خود می‌چرخد، به دور خورشید نیز می‌گردد. یک دور کامل زمین به گرد خورشید، یکسال طول می‌کشد که به آن «حرکت انتقالی» می‌گویند. مدار زمین، بیضی شکل است و زمین با سرعت میانگین 30° کیلومتر در ثانیه، این مسیر را می‌پیماید.

مدت زمان واقعی یک دور کامل گردش زمین به گرد خورشید، 365 روز و 6 ساعت است اما در تقویم‌ها سال را 365 روز در نظر می‌گیرند. سال 365 روزه، سال رسمی است که 6 ساعت از سال خورشیدی کوتاه‌تر است. برای جبران کسری این 6 ساعت، هر 4 سال یک روز به سال رسمی اضافه می‌شود (ساعت $24 \times 4 = 96$). سال 366 روزه را «سال کبیسه» می‌نامند.

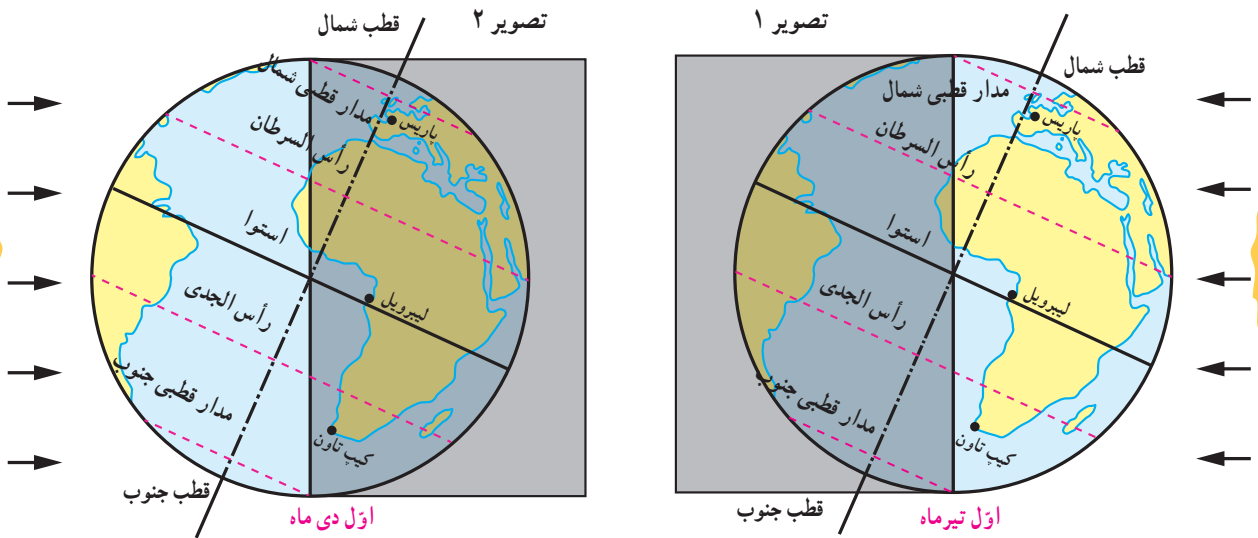
از نتایج مهم حرکت انتقالی زمین، پدید آمدن فصل‌هاست.

● مایل بودن محور قطب‌ها

به تصویر روبه‌رو توجه کنید. همان‌طور که می‌بینید، محور قطب‌ها بر سطح مدار گردش انتقالی زمین، مایل است و به‌طور ثابت یک زاویه $23^\circ 27'$ می‌سازد. به دلیل همین تمایل، زاویه تابش آفتاب در طول سال تغییر می‌کند، درازی شب و روز نامساوی می‌شود و فصل‌های مختلف به‌وجود می‌آید.

● پیدایش فصول

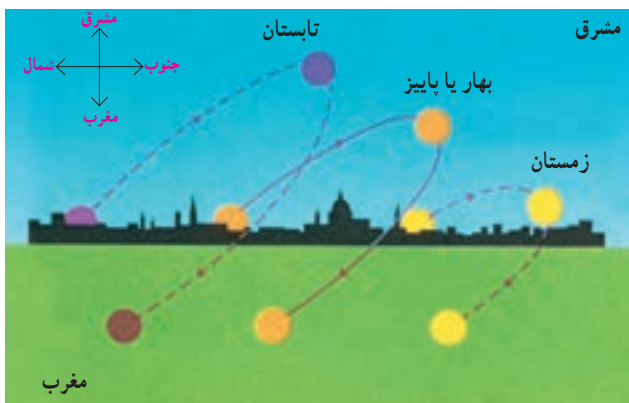
به تصویر ۱ توجه کنید. در اول تیرماه در نیمکره شمالی منطقه وسیع تری از کره زمین در معرض نور خورشید قرار می گیرد. در نتیجه، طول روزها از شبها بیشتر است. در اول تیرماه، خورشید در نیمکره شمالی به مدار رأس السرطان به طور عمودی می تابد. در این هنگام که طولانی ترین روز در این نیمکره است و به آن انقلاب تابستانی می گویند، فصل تابستان آغاز می شود. در همین زمان، نیمکره جنوبی چه وضعی دارد؟

به تصویر ۲ توجه کنید. در اول دی ماه، در نیمکره شمالی بخش کم وسعت تری از کره زمین تابش خورشید را دریافت می کند و روزها کوتاه تر از شبهاست. در اول دی ماه، خورشید به مدار رأس الجدی در نیمکره جنوبی عمودی می تابد. در نتیجه، در نیمکره شمالی اول دی کوتاه ترین روز سال است که به آن انقلاب زمستانی می گویند. در این روز فصل زمستان آغاز می شود؛ در حالی که در همین زمان، در نیمکره جنوبی فصل تابستان آغاز شده است.

در دو موقع از سال یعنی اول بهار و اول پاییز، درازی روز و شب برابر می شود؛ یعنی مسیری که منطقه روشن زمین می پیماید با مسیر منطقه تاریک برابر است. به این دو زمان، اعتدالین (اعتدال بهاری و اعتدال پاییزی) می گویند.

● فعالیت

- ۴- اگر میانگین سرعت گردش زمین به دور خورشید در یک ثانیه ۳۰ کیلومتر باشد، سرعت حرکت زمین به دور خورشید در یک ساعت چقدر است؟
- ۵- موقعیت سه شهر پاریس، لیرویل و کیپ تاون را با توجه به دایره روشنائی در اول تیرماه و اول دی ماه توضیح دهید.
- ۶- چرا در اول تیرماه در ناحیه مدار قطبی شمال، طول یک روز ۲۴ ساعت و به عکس در مدار قطبی جنوب، طول یک شب ۲۴ ساعت است؟
- ۷- در روزهای پاییز که این درس را مطالعه می کنید چند نقطه از اتاق های خانه تان را که تابش آفتاب در آنجا مشاهده می شود علامت بزنید. سپس این نقاط و موقعیت آفتاب را در فصل زمستان و بهار نیز مشاهده کنید. چه نتیجه ای می گیرید؟

مسیر حرکت ظاهری خورشید در آسمان در طول سال. همان طور که می بینید این مکان در فصول مختلف سال، متفاوت است.

واژه‌ها

مدار رأس‌السرطان : به مدار عرض جغرافیایی ۲۳ درجه و ۲۷ دقیقه در نیمکره شمالی گفته می‌شود. سرطان (خرچنگ) نام صورت فلکی خرچنگ است که در گذشته در مقابل این مدار قرار می‌گرفته است.

مدار رأس‌الجدی : به مدار عرض جغرافیایی ۲۳ درجه و ۲۷ دقیقه در نیمکره جنوبی گفته می‌شود. جدی (بزغاله) نام صورت فلکی‌ای است که در گذشته در مقابل این مدار قرار می‌گرفته است.

سال نوری : در نجوم واحد اندازه‌گیری فاصله ستارگان است. سرعت نور معادل ۳۰۰۰۰۰ کیلومتر در ثانیه است و سال نوری مسافتی است که نور در مدت یک سال خورشیدی طی می‌کند (۹۴۶۰۷ میلیون میلیون کیلومتر).

ناوبری : مسیریابی در هوا، خشکی و دریا و پیدا کردن راه از یک مکان به مکان دیگر است.

راه شیری : نواری کم‌رنگ از نور (شیری رنگ) که در شب‌های تیره در آسمان دیده می‌شود. این نوار شامل ستاره‌های کهکشان راه شیری است که از زمین، قابل رؤیت‌اند.

به کار بندیم

- ۱- الف) با استفاده از یک نقشه، طول و عرض جغرافیایی کشور ایران را بخوانید و بنویسید. ب) به کمک معلم و با مراجعه به منابع، طول و عرض جغرافیایی شهر یا روستای محل زندگی خود را پیدا کنید و بنویسید.
- ۲- به کمک معلم، طرز کار یک گیرنده «GPS» را مشاهده و بررسی کنید.
- ۳- معنی آیه‌های زیر را از قرآن کریم استخراج کنید و بنویسید. از این آیه‌ها چه می‌فهمید؟
سوره انبیاء: آیه ۳۳، سوره یونس: آیه ۴۵، سوره رعد: آیه ۲، سوره احقاف: آیه ۳۳، سوره نازعات: آیه‌های ۲۷ و ۲۸.

سنگ کره، آب کره، هوا کره

۲

فصل

تا جایی که می‌دانیم، در منظومه شمسی ما و بسیاری از کره‌های دور و نزدیک به آن، تنها در سیاره زمین حیات وجود دارد و این به سبب آن است که در سیاره ما محیط مناسبی برای زندگی انسان و سایر موجودات زنده خلق شده است؛ مانند فاصله مناسب از خورشید، وجود آب، هوا و خاکی که گیاهان می‌توانند در آن رشد کنند.

انسان برای رفع نیازهای خود و ادامه حیات ناگزیر است از محیط‌های طبیعی بهره‌برداری کند. از سوی دیگر، این محیط‌ها شرایط و ویژگی‌هایی دارند و بر زندگی و فعالیت‌های انسان تأثیر می‌گذارند. زمین خانه انسان است اما در یکی دو قرن اخیر، انسان با پیشرفت در صنعت و فناوری به شدت به این خانه لطمه زده است.

این فصل، قابلیت‌های سیاره زمین به عنوان محیط زندگی انسان و ضرورت حفاظت از این محیط را بررسی می‌کند.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- سه محیطی که در سیاره زمین، شرایط زندگی را برای انسان و سایر موجودات زنده فراهم می‌آورند، کدام‌اند.
- ۲- سنگ کره چه ویژگی‌هایی دارد و چه عواملی موجب پیدایش ناهموازی‌ها بر روی آن می‌شود.
- ۳- آب کره چه خصوصیت‌هایی دارد و نقش و اهمیت آن در زندگی انسان چیست.
- ۴- هوا کره چه ویژگی‌هایی دارد و عوامل مؤثر در آب و هوای مناطق مختلف زمین کدام‌اند.

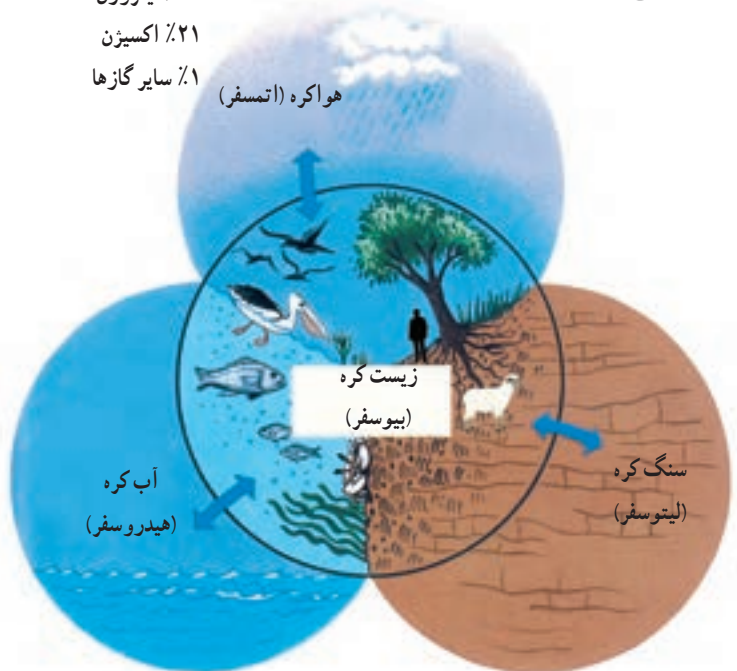
چهره زمین

۷۸٪ نیتروژن

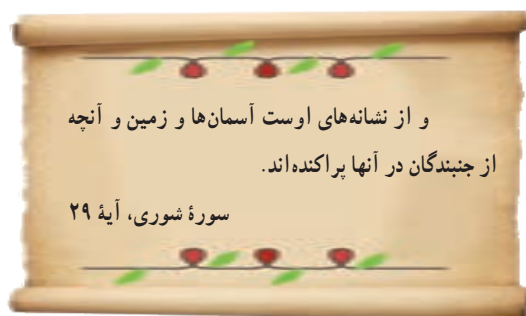
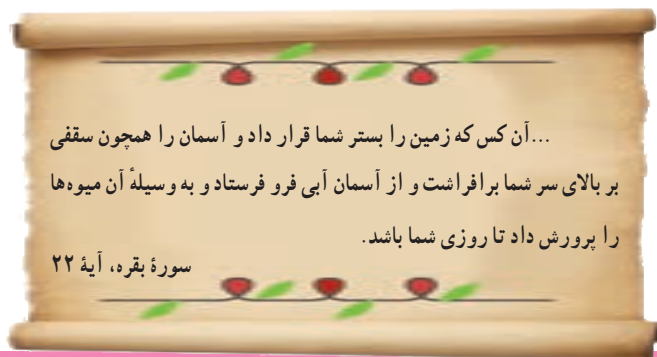
۲۱٪ اکسیژن

۱٪ سایر گازها

هواکره (اتمسفر)

سیاره‌ای که روی آن زندگی می‌کنیم، از چهار محیط تشکیل شده است: بخش خارجی کره زمین یا پوسته آن که حالت جامد دارد و از سنگ و خاک تشکیل شده سنگ کره (لیتوسفر) نامیده می‌شود. آب کره (هیدروسفر) شامل اقیانوس‌ها و دریاها، دریاچه‌ها، رودها و بقیه آب‌های سطحی، آب‌های زیرزمینی، یخچال‌ها و نزولات جوی می‌شود. هواکره (اتمسفر) نیز شامل گازهایی است که دور تا دور کره زمین را فرا گرفته‌اند. این سه محیط با هم سیاره زمین را برای زندگی انسان و دیگر موجودات زنده یعنی زیست کره (بیوسفر) مناسب می‌سازند.

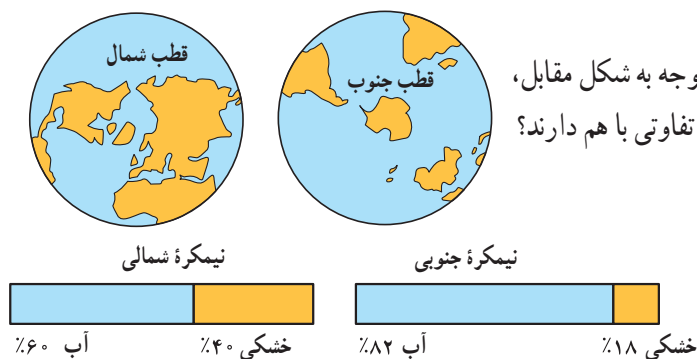
فعالیت

- ۱- زیست کره برای حیات به هر یک از سه بخش سنگ کره، آب کره و هوا کره چه نیازی دارد؟ توضیح دهید.
- ۲- آیات قرآن کریم را بخوانید و ارتباط آنها را با این درس توضیح دهید.

خشکی‌ها

وسعت خشکی‌های زمین نسبت به آب‌ها کم است.

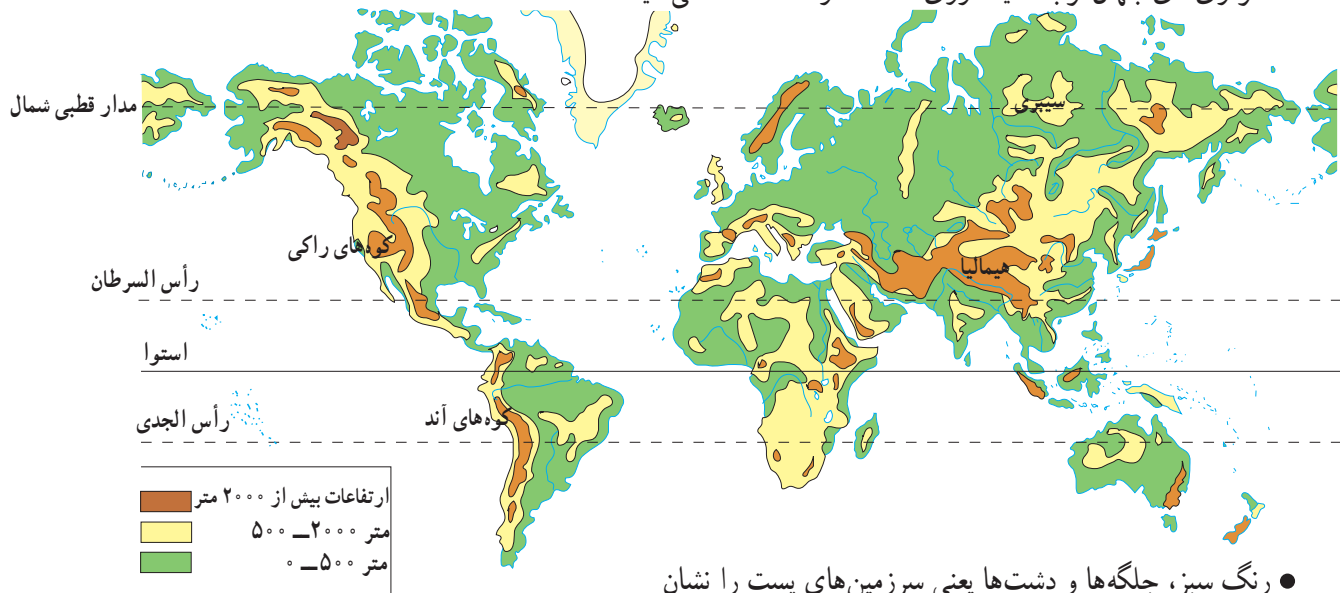
حدود ۷۱ درصد سطح زمین را آب تشکیل می‌دهد. با توجه به شکل مقابل، بگوئید دو نیمکره شمالی و جنوبی از نظر وسعت آب‌هایشان چه تفاوتی با هم دارند؟

ناهمواری‌ها

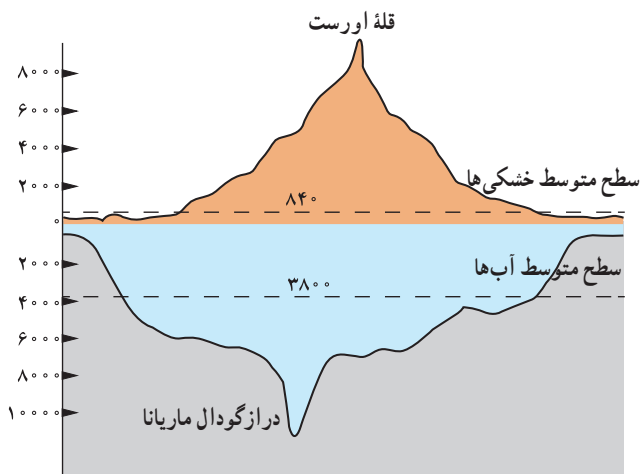
سال گذشته با پنج مجموعهٔ بزرگ خشکی‌ها یعنی قاره‌های آسیا، اروپا، آفریقا، آمریکا، استرالیا و اقیانوسیه آشنا شدید. آنها را روی نقشه نام‌گذاری کنید.

سطح خشکی‌ها صاف نیست و فلات‌ها، کوه‌ها، تپه‌ها و دشت‌ها و جلگه‌ها پستی و بلندی‌های زیادی در آنها به‌وجود آورده‌اند. به نقشهٔ ناهمواری‌های جهان توجه کنید. روی نقشه سه رنگ مشاهده می‌کنید.

● رنگ سبز، جلگه‌ها و دشت‌ها یعنی سرزمین‌های پست را نشان می‌دهد. جلگه‌های پهناور جهان در کنار دریاها یا امتداد رودهای بزرگ تشکیل شده‌اند.

● رنگ زرد و قهوه‌ای، فلات‌ها و کوه‌های بلند را نشان می‌دهد. فلات‌ها سرزمین‌هایی نسبتاً هموار اما مرتفع‌اند که از اطراف به سرزمین‌های کم ارتفاع و پست منتهی می‌شوند. فلات تبت بلندترین فلات جهان است. این فلات‌ها، کوه‌های بسیار بلند با قله‌های نوک تیز را در بر گرفته‌اند. کوه‌های بسیار مرتفع جزء ناهمواری‌های جوان هستند. دامنهٔ این کوه‌ها شیب تندی دارند و دره‌های بین آنها تنگ و به شکل **V** است. به عکس، در کوه‌های کم ارتفاع با گذشت زمان و فرسایش، قله‌ها به شکل گنبدی در آمده‌اند و شیب دامنه‌ها ملایم است. این کوه‌ها دره‌های باز و آبرفتی به شکل **U** دارند.

تصویر ماهواره‌ای فلات تبت

درهٔ V شکل، ژاپن

درهٔ U شکل، گرینلند

۳- جدولی با دو ستون رسم کنید : الف) کوهستان‌ها و دامنه‌ آنها، ب) جلگه‌ها و دشت‌ها. سپس، به‌طور گروهی موارد استفاده و بهره‌برداری انسان از هر یک را در همان ستون فهرست کنید.

چهره زمین در میلیون‌ها سال پیش مانند امروز نبوده است. ناهمواری‌های جهان طی میلیون‌ها سال پدید آمده و در طول زمان تغییر شکل داده‌اند. به‌طور کلی، دو دسته از عوامل، موجب پیدایش و تغییر شکل ناهمواری‌ها می‌شوند : عوامل درونی و عوامل بیرونی.

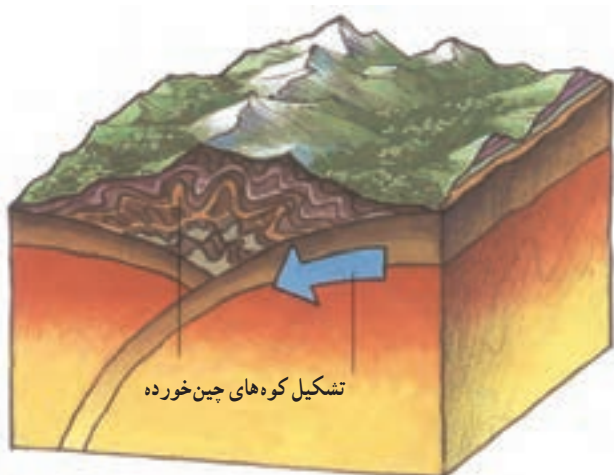
الف) عوامل درونی

امسال در کتاب علوم تجربی می‌خوانید که طبق نظر دانشمندان، پوسته زمین به قطعات یا ورقه‌های بزرگی تقسیم شده است. این ورقه‌ها (پوسته و گوشته فوقانی) بخش‌هایی از قاره‌ها تا کف اقیانوس‌ها را در بر می‌گیرند. ورقه‌ها روی بخش خمیری شکل گوشته یا نرم کره به آرامی حرکت می‌کنند، از هم دور یا به هم نزدیک می‌شوند، به هم برخورد می‌کنند یا در امتداد هم می‌لغزند. البته ورقه‌ها بسیار کند حرکت می‌کنند و در هر سال فقط چند سانتی‌متر جابه‌جا می‌شوند. اما این جابه‌جایی و حرکت طی میلیون‌ها سال، تغییرات زیادی در ناهمواری‌ها به وجود می‌آورد.

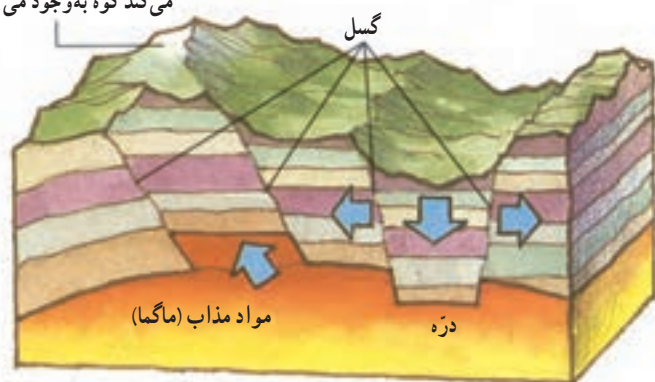
کوه‌زایی

کوه‌زایی از جمله نتایج برخورد دو ورقه به یکدیگر است. حرکات کوه‌زایی باعث چین‌خوردگی یا شکستگی (درزه و گسل) در پوسته زمین می‌شوند.

* به شکل مقابل توجه کنید. وقتی بخش زیرین یک ورقه به زیر ورقه‌ای دیگر می‌رود، فشاری بر پوسته وارد می‌شود که لایه‌های رسوبی را دچار خمیدگی می‌کند و به سمت بالا می‌آورد. چین‌خوردگی‌های هیمالیا مثالی از این نوع ایجاد رشته کوه‌ها است.

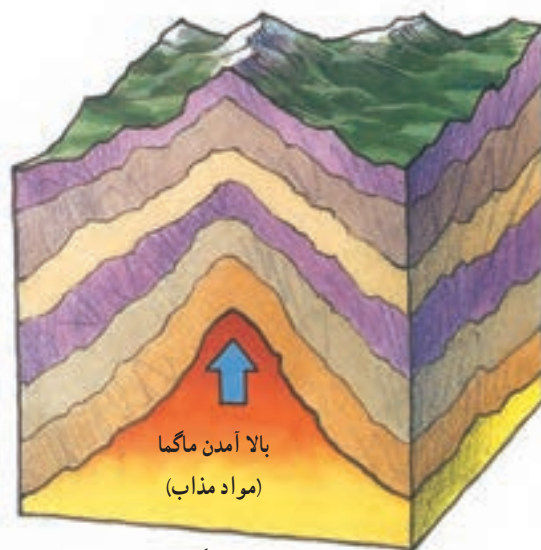

بخشی که به سمت بالا حرکت می‌کند کوه به وجود می‌آورد

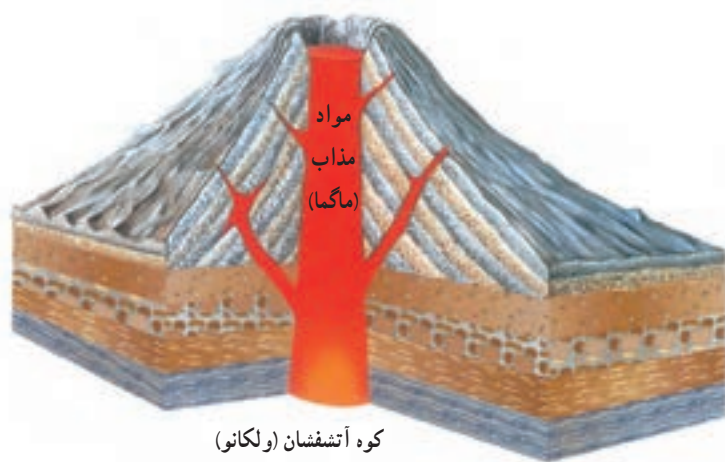

تشکیل کوه و دره در اثر شکستگی (گسل)

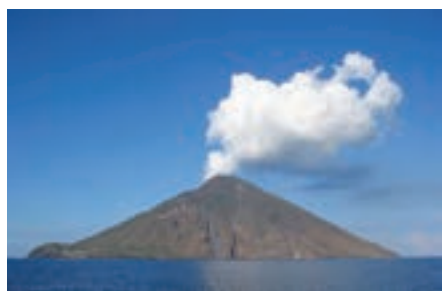
* اگر فشار بر لایه‌های رسوبی به گونه‌ای باشد که پوسته را دچار شکستگی کند، گسل به وجود می‌آید. در این صورت، با اختلاف ارتفاع حاصل از شکست، مناطقی بالاتر از اطراف قرار می‌گیرد و مناطقی نیز فرو می‌نشینند و در نتیجه کوه یا دره ایجاد می‌شود.

تشکیل کوه‌های گنبدی

کوه آتشفشان (ولکانو)

* گاهی مواد مذاب (ماگما) از سمت گوشته به طرف پوسته حرکت می‌کنند و به آن فشار وارد می‌آورند. اگر مواد مذاب از پوسته راهی برای خروج از پوسته پیدا کنند و فوران کنند، کوه‌های آتشفشانی را به وجود می‌آورند اما اگر فوران رخ ندهد و لایه پوسته بالا بیاید، کوه‌های گنبدی ایجاد می‌شوند.

ب) عوامل بیرونی

ناهمواری‌ها بر اثر نیروهای درونی پدید می‌آیند اما در طول زمان، عواملی چون هوازدگی، فرسایش آبی، فرسایش بادی و فرسایش یخچالی تغییرات زیادی در چهره این ناهمواری‌ها پدید می‌آورد. شما در کتاب علوم تجربی سال هفتم و هشتم تأثیرات این عوامل بیرونی را مطالعه و بررسی کرده‌اید.

انسان چهره ناهمواری‌ها را تغییر می‌دهد.

علاوه بر فرسایش و عوامل طبیعی، فعالیت‌های انسان نقش مهمی در تغییر شکل ناهمواری‌ها دارد. انسان همواره برای رفع نیازهای خود و بهره‌برداری از محیط طبیعی، چهره ناهمواری‌ها را تغییر داده است.

معادن

دریاچه ارومیه

کشت برنج

سد و جاده

روستا

تونل و جاده

فعالیت

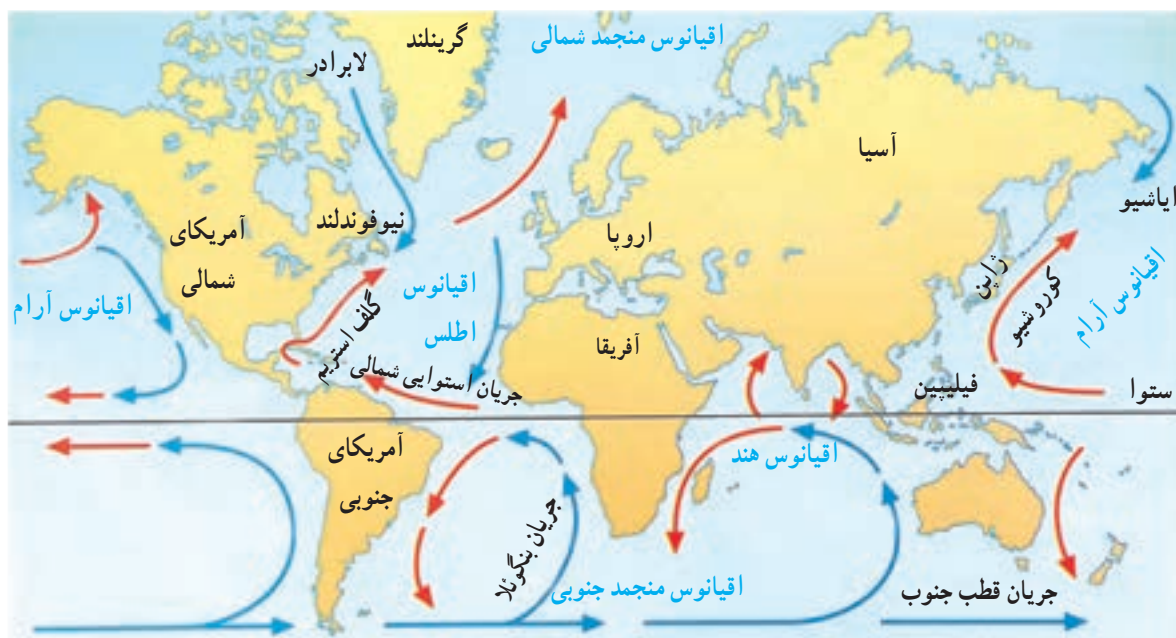
۴- گفت و گو کنید و دلیل و مثال بیاورید : به نظر شما امروزه انسان بیشتر زندگی خود را با ناهمواری های زمین انطباق می دهد یا برعکس، ناهمواری ها را برای مقاصد خود تغییر می دهد یا هر دو؟ میزان دستکاری و دخالت انسان در محیط های طبیعی نسبت به گذشته بیشتر شده است یا کمتر؟ چرا؟

۵- به تصاویر بالا دقت کنید و توضیح دهید که در هر یک، انسان چگونه ناهمواری ها را تغییر داده است.

آب فراوان، هوای پاک

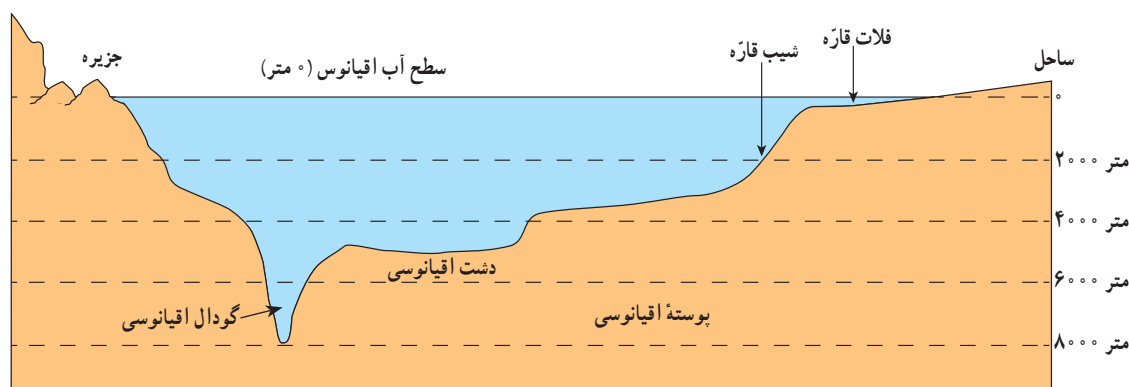
پنج مجموعه بزرگ آبی

آب کره (هیدروسفر) همه آب‌های زمین یعنی اقیانوس‌ها، دریاها، دریاچه‌ها و رودها و ... را شامل می‌شود. به نقشه توجه کنید و پنج مجموعه بزرگ آب‌ها، یعنی اقیانوس‌های جهان، را نام ببرید. همان طور که مشاهده می‌کنید، اقیانوس آرام پهناورترین اقیانوس کره زمین است. (تصور کنید مساحت آن ۱۰۰ برابر کشور ایران است!) این اقیانوس عمیق‌ترین اقیانوس جهان نیز هست. درازگودال ماریانا با ژرفای ۱۱۰۰۰ متر در نزدیکی مجمع‌الجزایر فیلیپین در این اقیانوس قرار دارد.

ناهمواری‌های کف اقیانوس‌ها

به طور کلی، مطالعه درباره اقیانوس‌ها و بستر آنها با دشواری‌هایی روبه‌روست. فشار زیاد آب، تاریکی و دمای کم در اعماق آب، کاوش‌های علمی را با دشواری‌های زیادی روبه‌رو می‌کند. پوسته زمین در کف اقیانوس‌ها و دریاها امتداد دارد. کف اقیانوس‌ها و دریاها همانند سطح خشکی‌ها ناهمواری‌های فراوان دارد.

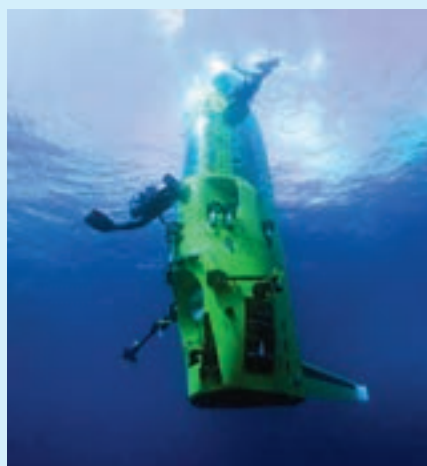
* در جاهایی که اقیانوس‌ها با خشکی تماس دارند، اغلب ناحیه‌ای کم عمق با ژرفایی کمتر از ۲۰۰ متر دیده می‌شود که به آن فلات قاره (ایوان خشکی) می‌گویند. فلات قاره در دریاها و دریاچه‌ها نیز دیده می‌شود و در برخی از آنها جزیره‌هایی سر از آب بیرون آورده‌اند. معمولاً فلات قاره‌ها از نظر وجود منابع سرشار نفت و گاز و جزایر ماهیگیری اهمیت زیادی دارند. بعد از فلات قاره ناگهان شیب زیاد می‌شود و تا عمق ۲۰۰۰ تا ۵۰۰۰ متری ادامه می‌یابد؛ به این بخش شیب قاره می‌گویند.

درازگودال ماریانا: می‌دانیم که تاکنون

صدها نفر به قلهٔ اورست در ارتفاع ۸۸۸۲ متری هیمالیا صعود کرده‌اند اما تا این زمان، فقط سه نفر در جهان موفق شده‌اند با زیردریایی به درازگودال ماریانا که ۱۱۰۰۰ متر عمق دارد سفر کنند!

آخرین بار در سال ۲۰۱۲ میلادی یک کارگردان آمریکایی توانست به این گودال سفر کند و ۲ ساعت داخل زیردریایی در گودال بماند و بازگردد.

زیردریایی جیمز کامرون هنگام ورود به آب

شوری آب: هر لیتر از آب دریا به طور متوسط ۳۵ گرم نمک دارد.

شوری آب دریاها و اقیانوس‌ها متفاوت است. شوری آب دریای مدیترانه ۳۷ گرم در لیتر و دریای احمر ۴۳ گرم در لیتر است. در حالی که شوری دریای شمال در اروپا حداکثر ۷ گرم در لیتر است و آب اقیانوس‌های نواحی قطبی تقریباً شیرین است.

دما: آب‌های سطحی اقیانوس‌ها و دریاها بر اثر تابش خورشید گرم می‌شوند اما در ژرفای بیش از ۱۰۰۰ متری اقیانوس‌ها، دما همواره کمتر از ۴+ درجهٔ سانتی‌گراد است. در مناطق مجاور قطب‌ها، نواحی یخ بسته در آب‌ها وسعت زیادی دارند. در این مناطق، شناور شدن کوه‌های یخ (آیسبرگ*) خطر بزرگی برای کشتی‌ها محسوب می‌شود.

حرکات آب دریا: حرکات آب دریا به صورت موج، جزر و مد* و

جریان‌های دریایی است که در کتاب علوم سال هفتم با آنها آشنا شده‌اید. جریان‌های دریایی گرم و سرد بر آب و هوای مناطقی که از مجاورت

آیسبرگ

آنها عبور می‌کنند تأثیر می‌گذارند. همچنین، محل تلاقی آب‌های گرم و سرد از مهم‌ترین مناطق صید ماهی جهان است؛ مانند نیوفوندلند در آمریکا یا شرق ژاپن.

فعالیت

- ۱- متن را بخوانید. الف) چرا آب دریای احمر بسیار شورتر از آب دریای شمال است؟ به نظر شما برای تهیهٔ آب شیرین از اقیانوس‌ها باید به کدام اقیانوس‌ها بیشتر توجه کرد؟ چرا؟
- ۲- با توجه به نقشه بگویید نیوفوندلند و شرق ژاپن، که از مناطق مهم ماهیگیری جهان هستند، در محل تلاقی کدام جریان‌های دریایی قرار دارند؟
- ۳- چرا سفر به اعماق اقیانوس‌ها دشوارتر از صعود به قله‌هاست؟ چند دلیل ذکر کنید.
- ۴- کاربرگه شمارهٔ (۳) را در کلاس انجام دهید.

انسان و اقیانوس‌ها

ساحل اقیانوس آرام، کوئینزلند، استرالیا

اقیانوس‌ها یکی از منابع مهم تأمین غذا برای انسان هستند. این پهنه‌های آبی امکان حمل و نقل کم هزینه‌تر میلیون‌ها تن بار را با کشتی‌ها فراهم می‌آورند. اقیانوس‌ها همچنین به‌طور غیر مستقیم منبع تأمین آب شیرین برای ساکنان جهان‌اند. چطور؟

اقیانوس‌ها به همه مردم جهان تعلق دارند اما به شدت مورد بی‌مهری آنها قرار دارند و هنوز هم مخزن زباله تلقی می‌شوند. سالیانه چند میلیون تن زباله‌های سمی کارخانه‌ها، پلاستیک و مواد تجزیه نشدنی به اقیانوس‌ها ریخته می‌شود. برخی کشورها از شیوه دفن زباله‌های اتمی* در اعماق اقیانوس‌ها استفاده می‌کنند. صید بی‌رویه و انبوه ماهی‌ها، بدون آنکه فرصت تولید مثل برای آنها فراهم شود،

نیز به بوم‌سازگان (اکوسیستم) آب‌ها به شدت لطمه می‌زند. به‌ویژه آنکه برخی کشورهای پیشرفته با دسترسی به فناوری‌های جدید مانند کشتی‌های مجهز به رادار یا نصب دائمی تورها در آب، به‌طور مداوم صید ماهی از اعماق آب و همه نقاط اقیانوس‌ها را افزایش می‌دهند.

دستگاه‌های آب شیرین کن با نمک زدایی* از آب دریا آب شیرین تهیه می‌کنند. این کار بسیار گران و انرژی بر است.

بیشترین آب شیرین کن‌های جهان در کشورهای حاشیه خلیج فارس، به‌ویژه عربستان، امارات متحده عربی و کویت قرار دارند. به نظر کارشناسان محیط زیست، پساب حاصل از آب شیرین کن‌ها شوری و دمای آب‌ها را افزایش می‌دهد و برای آبزیان نیز ضرر دارد.

نیروگاه عظیم آب شیرین کن «جَبَل علی» در امارات متحده عربی

یک خبر خوب :

پس از یک دهه تلاش سازمان‌های بین‌المللی محیط زیست، به تازگی ۱۹۰ کشور عضو سازمان ملل متحد توافق کرده‌اند که به زودی یک معاهده بین‌المللی برای حفاظت از اقیانوس‌ها تهیه و همگی آن را امضا کنند و به آن متعهد باشند.

در این معاهده، برای کنترل صید ماهی و استخراج منابع و جلوگیری از آلودگی آب‌ها و ایجاد مناطق حفاظت شده در اقیانوس‌ها قوانینی وضع می‌شود.

خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران

۹۳/۱۱/۶

با توجه به تولید خودرو میزان مصرف بنزین و گازوئیل در ایران

ده سال دو برابر می‌شود

صفحه ۲

فعالیت

- ۵- درباره نسبت خشکی‌ها و آب‌های کره زمین فکر کنید و بگویید اگر چنین نسبتی برعکس می‌شد، چه اتفاق‌هایی می‌افتاد؟
- ۶- الف) خبر بالا را بخوانید. این خبر از چه جنبه‌هایی مهم است؟ ب) برخی از کشورهای قدرتمند در برابر یک توافق بین‌المللی برای حفاظت و کنترل اقیانوس‌ها مقاومت می‌کنند و چندان با این کار موافق نیستند. به نظر شما چرا؟
- ۷- فعالیت شماره ۱ «به کار بیندیم» را انجام دهید.

هوا کره

ساختار و ترکیب: هوا کره لایه‌ای از گاز است که از سطح زمین تا ارتفاع ۱۰۰۰۰ کیلومتری اطراف سیاره زمین را در بر گرفته است. هوا کره مخلوطی از گازهای مختلف نیتروژن (۷۸٪) اکسیژن (۲۱٪) و سایر گازها مانند دی اکسید کربن و بخار آب است.

به شکل توجه کنید؛ هوا کره از لایه‌های مختلف تشکیل شده است. پایین‌ترین لایه، که نزدیک به سطح زمین است، تروپوسفر نام دارد. تشکیل ابرها و بسیاری از تغییرات آب و هوایی در این لایه صورت می‌گیرد.

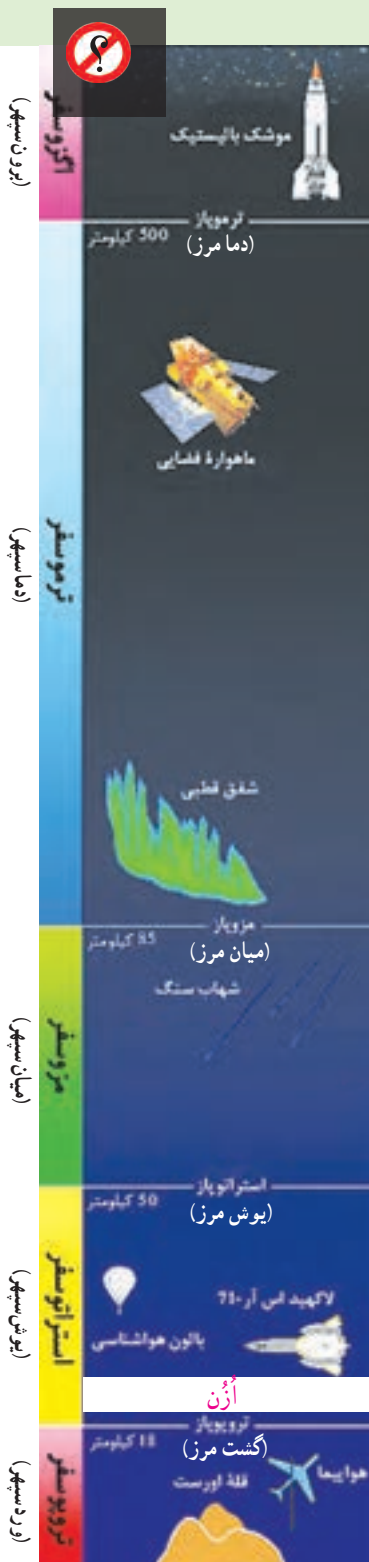
تنوع آب و هوا در جهان

سال گذشته با مطالعه قاره‌ها پی بردید که در بخش‌های مختلف کره زمین آب و هواهای گوناگونی وجود دارد. برای مثال، در جنگل‌های کنگو در آفریقا آب و هوا گرم و مرطوب است؛ در حالی که در شمال آن در صحرای بزرگ آفریقا آب و هوا بسیار گرم و خشک است. در همین حال، نواحی ساحلی آفریقا در کنار دریای مدیترانه، آب و هوای مدیترانه‌ای دارند.

چه عواملی موجب چنین تفاوت‌هایی می‌شود؟

پیش از آنکه به این سؤال پاسخ دهیم، لازم است فرق هوا و آب و هوا را بدانیم.

هوا وضعیت گذرا و موقتی هوا کره (اتمسفر) در یک محل و در مدت زمانی کوتاه است. برای مثال، می‌گوییم امروز هوا آفتابی یا ابری یا بارانی است یا باد می‌وزد. اما آب و هوا وضعیت هوا کره (اتمسفر) در یک ناحیه در مدت زمانی نسبتاً طولانی است. برای مثال، می‌گوییم استان بوشهر آب و هوای گرم و شرجی دارد. برای پی بردن به نوع آب و هوای یک ناحیه، داده‌های آماری مربوط به دما، بارش، رطوبت، باد و... در طول سال‌ها (سی سال یا بیشتر) جمع‌آوری و میانگین آنها محاسبه می‌شود.

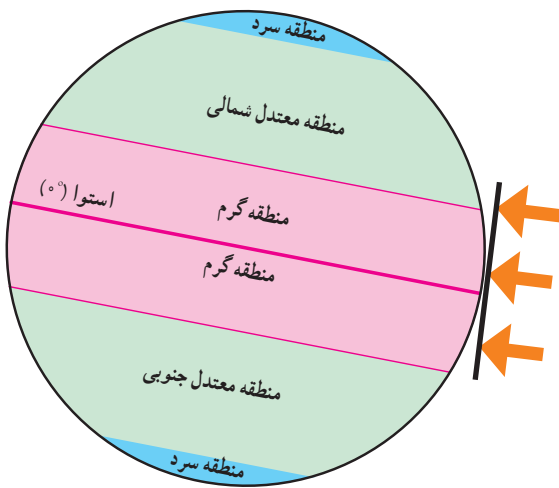

اگر دماهای ثبت شده تمام ساعات شبانه روز را با هم جمع کنیم و حاصل جمع را بر تعداد آنها، یعنی ۲۴ ساعت، تقسیم کنیم، دمای میانگین روزانه به دست می‌آید.

با استفاده از میانگین‌های روزانه دما و تقسیم آنها بر تعداد روزهای یک ماه می‌توان دمای میانگین ماهانه را به دست آورد. اگر دمای میانگین ماهانه دوازده ماه سال را با یکدیگر جمع و بر ۲ تقسیم کنیم، دمای میانگین سالانه به دست می‌آید.

عوامل مؤثر بر آب و هوای جهان

۱- زاویه تابش خورشید و عرض جغرافیایی

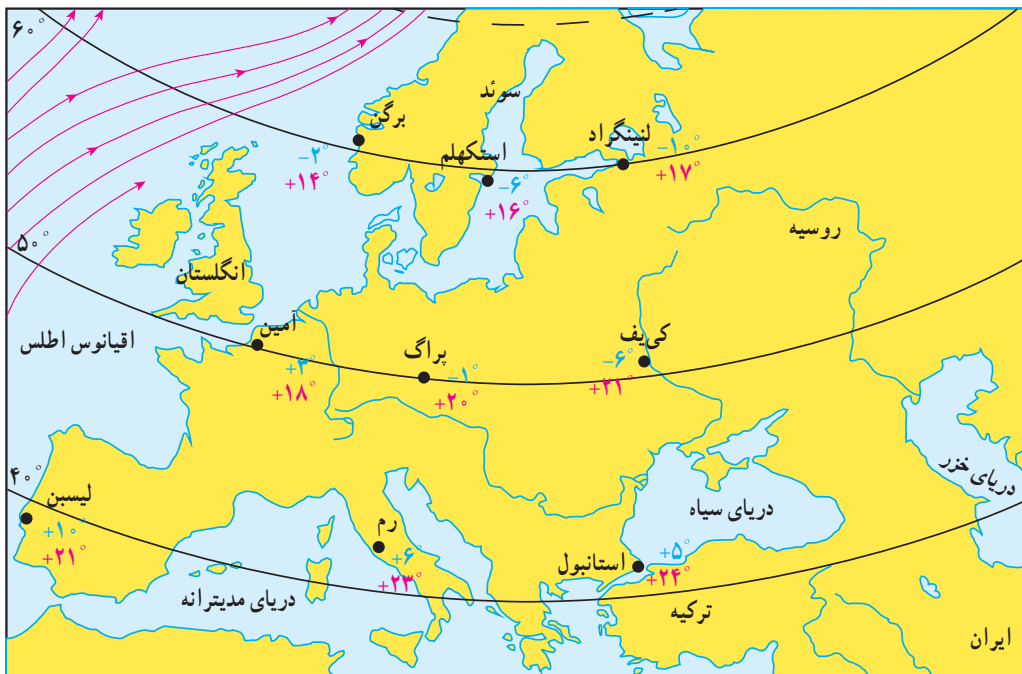
اشعه خورشید از لایه‌های مختلف هواکره عبور می‌کند و به زمین می‌رسد. سرزمین‌های نزدیک استوا اشعه عمودی خورشید را دریافت می‌کنند اما هرچه از استوا به طرف قطب‌ها پیش می‌رویم، تابش خورشید مایل‌تر می‌شود. در نتیجه، گرمای کمتری به زمین می‌رسد. به طور کلی، یکسان نتابیدن خورشید به سطح زمین، سه منطقه را در روی زمین پدید می‌آورد:

۱- منطقه گرم در دو طرف استوا تا مدارهای رأس السرطان و رأس الجدی

۲- منطقه معتدل شمالی و جنوبی، ۳- منطقه سرد در مجاورت قطب‌ها.

بدین ترتیب، هرچه از مدار استوا (صفر درجه) به سمت عرض‌های جغرافیایی بالاتر حرکت کنیم، دمای هوا کاهش می‌یابد و در

نواحی مجاور قطب‌ها کمترین میانگین دمای سالانه دیده می‌شود.

۲- دوری و نزدیکی به اقیانوس‌ها و دریاها

خشکی‌ها زودتر از آب‌ها گرم می‌شوند و سریع‌تر گرمای خود را از دست می‌دهند. آب‌ها بیشتر از خشکی‌ها گرما را در خود ذخیره می‌کنند. به همین سبب، اقیانوس‌ها و دریاها موجب اعتدال دمای نواحی مجاور خود در زمستان و تابستان می‌شوند و گرما و سرما ی مناطق را کاهش می‌دهند.

میانگین دما در تیرماه

میانگین دما در دی ماه

فعّالیت

۸- به نقشه توجه کنید. در دی ماه استانبول سردتر است یا لنینگراد؟ چرا؟ سه شهر برگن، استکهلم و لنینگراد تقریباً در یک عرض جغرافیایی قرار دارند اما میانگین دمای این شهرها در دی ماه متفاوت است. چرا؟

هرچه از شهرهای نواحی داخلی به سمت شهرهای مجاور اقیانوس می‌رویم، سرمای زمستان می‌شود.

۹- به تصویر صفحه قبل توجه کنید. لایه ازن در کدام بخش هواکره قرار دارد؟

آیا می‌توانید در یک جمله بگویید فایده لایه ازن چیست؟ در این باره پرس و جو کنید.

همان طور که پیش تر گفتیم، عبور جریان های دریایی آب گرم از کناره کشورها موجب می شود که سرمای هوا در زمستان کاهش پیدا کند. به عکس، عبور جریان های آب سرد موجب بروز سرمای شدید در کناره ها می شود؛ مانند جریان آب سرد گرینلند که از کناره های کانادا عبور می کند.

۳- ارتفاع از سطح زمین

در لایه وردسپهر (تروپوسفر)، هر چه از سطح زمین بالاتر می رویم دمای هوا کم می شود. (به ازای هر ۱۰۰۰ متر ارتفاع، دما ۶ درجه سانتی گراد کاهش می یابد). بنابراین، در نواحی مرتفع و بر فراز قله ها و کوه ها و دامنه ها دما پایین تر از نواحی پست است.

ارتفاعات می توانند از نفوذ توده های مرطوب به نواحی آن سوی خود جلوگیری کنند؛ مانند رشته کوه های هیمالیا در شمال هند یا البرز در ایران. ارتفاعات همچنین جهت وزش بادها را تغییر می دهند.

۴- فشار هوا و جریان باد

هوا مانند همه گازها سنگینی دارد و بر همه چیز فشار وارد می کند.

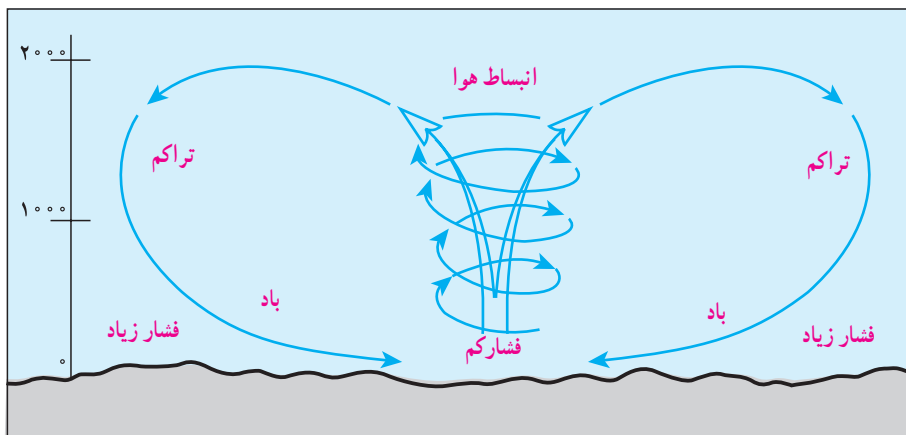
ولی ما این فشار را حس نمی کنیم. فشار هوا را با دستگاه های فشارسنج اندازه گیری می کنند. فشار هوا در یک مکان متغیر است و زیاد یا کم می شود.

فشار و دما: هوای گرم فشار کمتری دارد؛ زیرا منبسط می شود و مولکول های آن از هم فاصله می گیرند. هوای گرم سبک است و به سمت بالا صعود می کند.

هوای سرد فشار بیشتری دارد؛ زیرا سرما موجب تراکم و فشردگی بیشتر مولکول ها می شود. هوای سرد سنگین است و به سمت پایین و سطح زمین فرود می آید.

فشار و ارتفاع: هر چه از سطح زمین بالاتر برویم، فشار هوا کم می شود. به همین دلیل، فشار هوا در سطح دریاها زیاد و در ارتفاعات و کوهستان ها کم است.

باد: هوا همیشه از جایی که فشار بیشتری دارد به سمت جایی که فشار کمتری وجود دارد جریان می یابد و به این ترتیب، باد به وجود می آید.

فشارسنج جبهه ای، هواشناسان برای اندازه گیری فشار از واحد میلی بار استفاده می کنند.

جابه جا شدن هوا و پیدایش باد، از اختلاف فشار باد به وجود می آید.

کمرندهای فشار

پراکندگی کانون‌های فشار بر روی کره زمین از عوامل مهم گردش عمومی هوا و تغییر آب و هواست.

کانون‌های فشار در دو نیمکره شمالی و جنوبی حالت قرینه دارند.

* منطقه استوایی کانون فشار کم است. در این منطقه، هوا گرم و

مرطوب است.

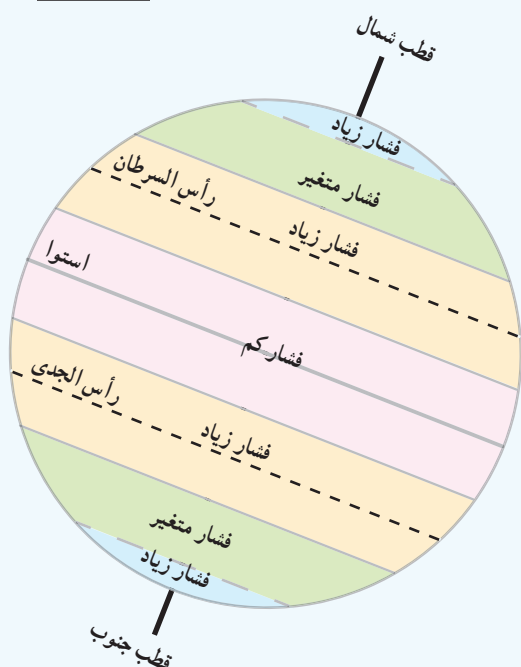
* سرزمین‌های مجاور مدار رأس السرطان و رأس الجدی کانون فشار

زیادند.

* مناطق معتدل کانون فشارهای متغیرند. در این مناطق در زمستان‌ها،

خشکی‌ها خیلی سرد و در تابستان خیلی گرم می‌شوند. از سوی دیگر، این مناطق مورد هجوم فشار زیاد و کم از مجاور قرار می‌گیرند.

* مناطق قطبی در تمام سال هوای سرد و خشک دارند و کانون فشار زیادند.

انسان و تغییرات آب و هوایی

دانشمندان معتقدند که طی صد سال گذشته، میانگین دمای زمین نسبت به قبل افزایش یافته است. به نظر آنها یکی از علل مهم افزایش دما، زیاد شدن تعداد خودروها و افزایش فعالیت‌های صنعتی است که از سوخت‌های فسیلی استفاده می‌کنند و موجب آلودگی هوا و ورود گازهای گلخانه‌ای* به هواکره می‌شوند.

برخی معتقدند گرم شدن کره زمین ممکن است پیامدهای ناخوشایندی داشته باشد؛ مانند ذوب شدن یخ‌های قطبی، بالا آمدن آب دریا، به زیر آب رفتن نواحی ساحلی و جزیره‌ها یا وقوع خشکسالی در نواحی گرم و خشک و مواردی از این قبیل.

فعالیت

- ۱- الف) چرا کوه‌نوردان در ارتفاعات زیاد ممکن است با مشکلات تنفسی روبه‌رو شوند؟ (ب) چرا در هواپیما، قبل از شروع پرواز، نحوه استفاده از ماسک اکسیژن به مسافران آموزش داده می‌شود؟
- ب) دقت کنید و بگویید چه کارها و فعالیت‌هایی در محیط زندگی شما موجب آلودگی هوا می‌شود.

آیسبرگ (کوه یخ): یک تودهٔ عظیم یخ که از آب‌های یخ بستهٔ نواحی قطبی شکسته و در آب‌های آزاد شناور می‌شود. بخش عظیمی از آیسبرگ یا کوه یخ در زیر آب قرار دارد.

جزر و مد: بالا آمدن و پایین رفتن منظم و دوره‌ای آب اقیانوس‌ها، دریاها، خلیج‌ها و خورها به علت نیروی جاذبهٔ ماه و خورشید است و هر روز دو بار تکرار می‌شود. بالا آمدن آب دریا را **مد** و پایین رفتن آن را **جزر** می‌گویند.

زبالهٔ اتمی: پسماندهایی است که از فعالیت‌های رآکتورهای هسته‌ای یا آزمایش‌های مربوط به آنها حاصل می‌شود و به دلیل داشتن پرتوهای رادیو اکتیویته برای انسان و موجودات زنده مضر است. زبالهٔ اتمی در درازمدت آب و خاک را هم آلوده می‌کند. امروزه چگونگی دفع این پسماندها از نگرانی‌های مهم استفاده‌کنندگان از انرژی اتمی است.

نمک زدایی: فرایندی که طی آن، نمک و برخی مواد معدنی را از آب شور دریا جدا می‌کنند و آن را به آب شیرین قابل استفاده تبدیل می‌کنند. این فرایند با دستگاه‌های مختلف به روش‌های گوناگون از جمله تقطیر انجام می‌شود.

گازهای گلخانه‌ای: گازهایی مانند بخار آب، دی اکسید کربن، متان و ازن که به طور طبیعی در هوا کره وجود دارند و تبادل‌های شیمیایی آنها برای سیارهٔ زمین و موجودات آن مفید است. امروزه انسان از طریق فعالیت‌های صنعتی و وارد کردن برخی از این گازها، مانند دی اکسید کربن در هوا، حجم و ترکیب گازهای گلخانه‌ای را به هم می‌زند.

به کاربندیم

- ۱- یکی از فعالیت‌های زیر را به دلخواه انجام دهید.
(الف) به طور گروهی برای حفاظت از اقیانوس‌ها و دریاها پیش‌نویس قوانین تهیه کنید و راهکارهایی را نیز به کشورها توصیه کنید.
- (ب) به طور گروهی پوستری با موضوع حفاظت از آب‌های خلیج فارس برای گردهمایی فرضی سران کشورهای منطقه طراحی کنید و پیامی نیز روی آن بنویسید.
- ۲- روی برخی اسپری‌ها نوشتهٔ «اُزن را دوست نداریم» یا «دوست اُزن» و یا علامت آن مشاهده می‌شود. پرس‌وجو کنید که منظور از این نوشته یا علامت چیست و این کالاها چه خصوصیتی دارند.

زیست کره، تنوع شگفت انگیز

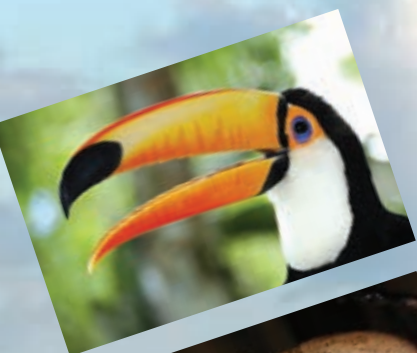
فصل

در بیابان‌های خشک و سوزان «صحرای آفریقا»، جنگل‌های انبوه «آمازون»، اعماق اقیانوس‌ها و صخره‌های مرجانی درخشان و بلندی‌های سطح زمین، گونه‌های بی‌شماری از گیاهان و جانوران زندگی می‌کنند. آمیزه‌ای شگفت‌انگیز از رنگ‌ها و چشم‌اندازهای گوناگون از ریزترین حشره‌ها تا بزرگ‌جثه‌ترین جانوران، عظمت خلقت را به ما نشان می‌دهند. طی چند میلیارد سال عمر کره زمین، هزاران گونه زیستی خلق و بر روی آن پدیدار شده‌اند و تنوع زیستی فوق‌العاده‌ای را برای این سیاره به ارمغان آورده‌اند. اما امروزه کاهش و نابودی همین تنوع زیستی، یکی از مشکلات و نگرانی‌های مهم محیط زیستی در جهان است. محیط‌های طبیعی با سرعتی شدید در حال تخریب‌اند و ادامه حیات برخی گونه‌ها در معرض خطر قرار گرفته است.

این فصل به مطالعه تنوع زیست بوم‌های جهان و ضرورت آشتی انسان با طبیعت می‌پردازد.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- قلمرو زیست بوم‌های مهم جهان کجاست و زیست بوم‌ها چگونه در سطح زمین پراکنده شده‌اند.
- ۲- مهم‌ترین ویژگی‌های هریک از زیست بوم‌ها چیست.
- ۳- تنوع و طبقه‌بندی زیست بوم‌ها به چه عواملی بستگی دارد.
- ۴- چه عواملی زیست بوم‌ها را در معرض خطر قرار داده‌اند.
- ۵- چرا و چگونه باید از تنوع زیستی، محافظت کنیم.

پراکندگی زیست بوم های جهان

به تصاویر (۱) و (۲) دقت کنید. آیا می‌توانید گیاه و جانوری را که در این دو تصویر مشاهده می‌کنید، نام ببرید؟ به نظر شما این گیاهان و جانوران در کدام نواحی جهان یافت می‌شوند؟ چرا؟ اکنون بگویید تصاویر (۳) و (۴) کدام نواحی جغرافیایی را نشان می‌دهند؟ در هریک از این نواحی، کدام گیاهان و جانوران می‌توانند زندگی کنند؟

زیست بوم (بیوم)

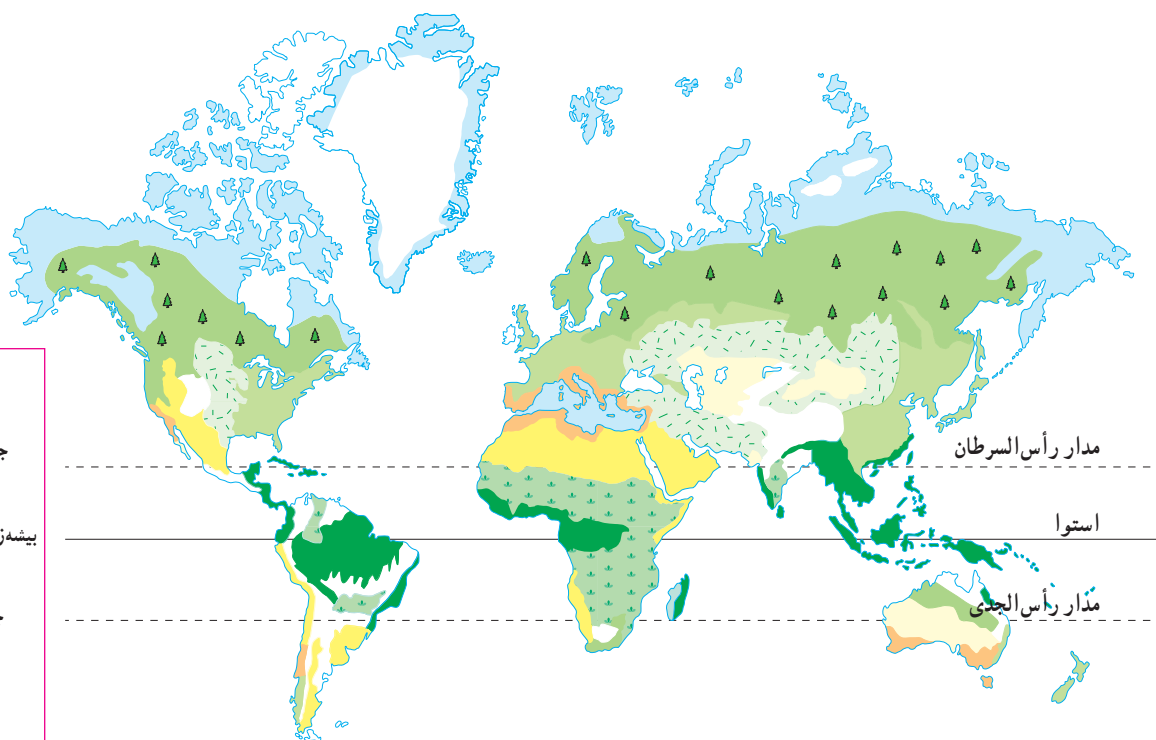
زیست بوم یک ناحیه وسیع جغرافیایی است که در آن، انواع خاصی از گیاهان و جانوران زندگی می‌کنند و ناحیه مشخصی را به وجود می‌آورند. هر زیست بوم از چند بوم سازگان (اکوسیستم) تشکیل شده است. شما در کتاب علوم امسال با مفهوم اجزا و عناصر بوم سازگان بیشتر آشنا می‌شوید.

پراکندگی زیست بوم های جهان

به نقشه صفحه بعد توجه کنید. در این نقشه، سطح زمین به هشت زیست بوم تقسیم شده است. آنها را نام ببرید و قلمروشان را روی نقشه نشان دهید. یک زیست بوم ممکن است بخش وسیعی از یک قاره را دربرگیرد و یا ویژگی‌های آن در چند قاره یافت شود.

راهنما

- توندرا
- تایگا
- جنگل‌های بهن برگ معتدله
- علفزارهای منطقه معتدل
- بیشه‌زارها و مراتع مدیترانه‌ای
- بیابان
- جنگل‌های بارانی استوایی
- ساوان
- سایر زیست‌بوم‌ها

توجه: این نقشه، پراکندگی زیست‌بوم‌ها را در کل جهان نشان می‌دهد. در نقشه‌های کلی و عمومی، جزئیات نواحی محلی نشان داده نمی‌شود و مرز بین نواحی دقیق نیست.

متخصصان دربارهٔ تقسیم‌بندی زیست‌بوم‌های جهان و تعداد آنها توافق چندانی ندارند. در جغرافیای زیستی* و بوم‌شناسی* (اکولوژی) تقسیمات مختلفی برای زیست‌بوم‌ها ارائه شده است. برخی زیست‌بوم‌ها را به دو دستهٔ کلی زیست‌بوم‌های خشکی و زیست‌بوم‌های دریایی تقسیم کرده‌اند. برخی حتی تا ۱۶ زیست‌بوم خشکی و ۵ زیست‌بوم دریایی پیشنهاد کرده‌اند. یکی از استادان معروف جغرافیای زیستی، تقسیم‌بندی خود را به ۸ زیست‌بوم محدود کرده است که آنها را در نقشهٔ بالا مشاهده می‌کنید.

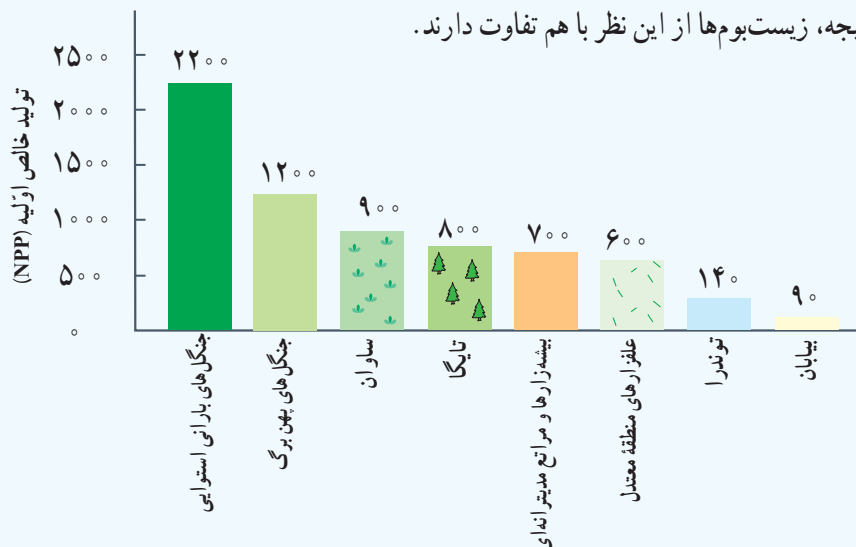

تنوع زیست‌بوم‌ها به چه عواملی، بستگی دارد؟

وجود هر زیست‌بوم در یک ناحیه به عوامل مختلفی چون آب و هوا، شکل ناهمواری‌ها، میزان ارتفاع زمین، و جنس خاک بستگی دارد. در میان همهٔ این عوامل، آب و هوا مهم‌ترین و بیشترین تأثیر را دارد. از میان عناصر آب و هوایی، دو عنصر «دما» و «بارش» بر نوع و میزان پوشش گیاهی اثر می‌گذارند؛ به طوری که با تغییر دما و بارش از یک ناحیه به ناحیهٔ دیگر، پوشش گیاهی تغییر می‌کند. دما عامل مهمی در رویش گیاهان است و در مناطقی که دمای هوا بسیار پایین است، گیاهان نمی‌توانند برویند. میزان بارش نیز تأثیر زیادی بر میزان پوشش گیاهی یک منطقه دارد. علاوه بر میزان دما و بارش، عوامل دیگری چون طول مدت فصل خشک و تبخیر نیز در پوشش گیاهی تأثیر دارند.

می‌دانید که گیاهان موجوداتی تولیدکننده‌اند و با انجام دادن عمل فتوسنتز، ترکیبات آلی تولید و اکسیژن آزاد می‌کنند. یکی از روش‌های جدید تقسیم‌بندی زیست‌بوم‌ها، بررسی میزان تولید ترکیبات آلی* آنهاست. هر چه سرعت رشد پوشش گیاهی در یک ناحیه بیشتر باشد، میزان تولید بیشتر است و هر چه میزان تولید مواد آلی یک زیست‌بوم بیشتر باشد، تودهٔ زیستی‌ای* که از آن حاصل می‌شود، بیشتر خواهد بود. در نتیجه، زیست‌بوم‌ها از این نظر با هم تفاوت دارند.

این نمودار، میزان تولید خالص اولیه (NPP) را در زیست‌بوم‌های مختلف نشان می‌دهد. تولید خالص اولیه (NPP) عبارت است از مقدار مادهٔ خشک آلی به گرم در یک مترمربع در یک سال ($\text{g/m}^2/\text{yr}$).

فعالیت

- ۱- با توجه به نقشهٔ صفحهٔ پیش و با مراجعه به یک اطلس، بگویید که جنگل‌های بارانی استوایی در کدام قاره‌ها و کشورها، وجود دارند و کدام کشور، بیشترین وسعت جنگل‌های بارانی استوایی را دارد.
- ۲- الف) با توجه به نمودار بالا بگویید کدام زیست‌بوم در جهان، بیشترین میزان ترکیبات آلی و کدام زیست‌بوم‌ها کمترین میزان ترکیبات آلی را تولید می‌کنند.
- ب) با توجه به دانسته‌های خود از فصل قبل، (دربارهٔ آب و هوای مناطق جهان) علل این بیشترین میزان و کمترین میزان را توضیح دهید.
- ۳- کاربرگهٔ شمارهٔ (۴) را در کلاس انجام دهید.

اکنون ویژگی‌های چند نمونه از زیست‌بوم‌های جهان را مطالعه کنید و فعالیت مربوط به آن را انجام دهید.

توندرا

توندرا ناحیه‌ای در نزدیکی قطب شمال و حاشیه اقیانوس منجمد شمالی است. این ناحیه، زمستان‌های طولانی دارد و سرمای هوا در آن، بسیار شدید است؛ به طوری که به -34°C نیز می‌رسد. در این ناحیه، تابستان‌ها کوتاه و میانگین دما، حداکثر 12° درجه سانتی‌گراد است.

خزه و گل‌سنگ

زمین‌های توندرا از یخ و برف پوشیده شده است. در تابستان با ذوب شدن یخ‌ها، در زیر خاک، باتلاق‌های کم عمق ایجاد می‌شود. در توندرا فقط گیاهانی چون خزه و گل‌سنگ می‌توانند برویند. بزرگ‌جثه‌ترین جانور توندرا، خرس قطبی است. در زمستان، برخی از جانوران این منطقه به نواحی گرم‌تر مجاور مهاجرت می‌کنند.

روباه قطبی

خرس قطبی در حال پریدن

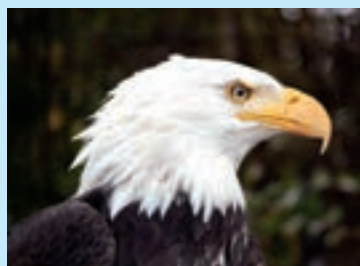
اسکیموها و گوزن شمالی

تایگا

زیست‌بوم تایگا از گسترده‌ترین زیست‌بوم‌هاست و در جنوب توندرا و در قاره‌های آسیا، اروپا و آمریکای شمالی گسترش یافته است. در این منطقه، در ۶ ماه از سال میانگین دما کمتر از صفر درجه است. بارندگی بین 250 تا 500 میلی‌متر و زمین همیشه مرطوب است. ناحیه تایگا به داشتن جنگل‌های مخروطیان و سوزنی‌برگ‌ها معروف است. درختان این ناحیه، مانند کاج و سرو، همیشه سبزند و برگ‌ریزان ندارند. تقریباً تمام جنگل‌های کشور کانادا از نوع تایگاست. این جنگل‌ها بخش عمده‌ای از چوب نرم برای تولید کاغذ را تأمین می‌کنند. در زمستان، برخی از جانوران این منطقه نیز به نواحی گرم‌تر مجاور مهاجرت می‌کنند.

جنگل‌های تایگا، زمستان

عقاب کاکل سفید، آلاسکا

گرگ خاکستری

سمور دریایی، کانادا

حمل الوار، کانادا

جنگل‌های بارانی استوایی

این زیست‌بوم در مجاورت خط استوا در چند قاره گسترده شده است. در این منطقه، هوا همیشه گرم، رطوبت حدود ۸۰ درصد و میزان بارندگی سالانه ۲۵۰۰ میلی‌متر است. جنگل‌های بارانی استوایی چند طبقه‌اند. در زیر درختان بلندتر، درختان کوتاه‌تر و علف‌ها، که رشد بسیار سریعی دارند، وجود دارند. ارتفاع درختان بلند گاه به ۲۵ تا ۳۵ متر نیز می‌رسد. این زیست‌بوم بیشترین تنوع زیستی جهان را دارد و انواع حشره‌ها، پرندگان، خزندگان و پستانداران در آن زندگی می‌کنند. درختان شاه‌پسند (مانگرو)، نارگیل، قهوه سودانی، هویا و بامبو از نمونه گیاهان این ناحیه است.

بامبو

جنگل‌های انبوه استوایی و خزندگان

توکا

بابون، یک نوع میمون

مزرعه پالم (نخل روغنی)، مالزی

ساوان

ساوان منطقه علفزارها با درختان تک و منفرد است که در مجاورت جنگل‌های استوایی واقع شده است. بیشترین وسعت ساوان در قاره آفریقا است. آب و هوای ساوان در تمام طول سال، گرم است و در آن، دو فصل خشک، و مرطوب وجود دارد. ساوان از نظر تنوع جانوری بسیار غنی است. در ساوان، علف‌خواران تنومند چون گورخر، فیل، زرافه و کرگدن فراوان‌اند و گوشت‌خواران درنده، چون شیر از این گیاه‌خواران تغذیه می‌کنند. درختان بائوباب از گونه‌های گیاهی مشهور ساوان هستند.

درختان بائوباب

شیر ساوان

گورخر و فیل در علفزارهای ساوان

زنان قبیله ماسایی، ساوان، کنیا

بیابان

لاک پشت صحرائی، جنوب کالیفرنیا

خار پشت گوش بلند

مارمولک خاردار استرالیایی

روباه صحرای ساهارا

حمل و نقل با شتر، بیابان

به سرزمین‌های خشکی که میزان بارندگی سالیانه آنها کمتر از ۵۰ میلی‌متر باشد، بیابان گفته می‌شود. بخش عمده‌ای از بیابان‌های گرم و خشک جهان در مجاورت مدار رأس‌السرطان و رأس‌الجدی واقع شده‌اند؛ مانند صحرا در آفریقا، ربع‌الخالی در عربستان و لوت در ایران. وقتی سخن از بیابان به میان می‌آید، ما به یاد مناطق گرم می‌افتیم؛ در حالی که بیابان‌های سرد نیز در جهان وجود دارند. بیابان گبی که اطراف آن را کوه فرا گرفته است، جزء بیابان‌های سرد جهان است. در این گونه بیابان‌ها نیز بارش، ناچیز و حتی در حد صفر است. بیابان‌ها از نظر پوشش گیاهی فقیرند و فقط درختان یا بوته‌های خاردار، که در مقابل خشکی هوا و تبخیر مقاوم‌اند یا آب را در خود ذخیره می‌کنند، می‌توانند در آنجا زندگی کنند.

فعّالیت

- ۴- کاربرگ‌های شماره (۵) و (۶) را کامل کنید.
- ۵- فرض کنید قرار است به شما یک سفر رایگان همراه با گروهی از گردشگران طبیعت (اکوتوریست) جایزه بدهند. کدام زیست‌بوم را برای سفر انتخاب می‌کنید؟ چرا؟
- ۶- به طور گروهی یک بروشور مسافرتی برای یکی از زیست‌بوم‌ها تهیه کنید. روی بروشور، یک پیام جالب برای ترغیب گردشگران به مسافرت به آنجا بنویسید و چند تصویر جذاب از گیاهان یا جانوران آن ناحیه روی آن بچسبانید یا نقاشی کنید.
- در بروشور درباره آب و هوا، جانوران و گیاهان آن منطقه مطالبی بنویسید و به مسافران توصیه کنید که برای بازدید از آن منطقه، چه وسایل یا لباس‌هایی به همراه داشته باشند.

زیست بوم‌ها در خطرند

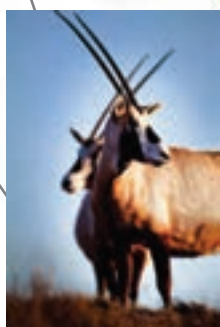
در دوست سال اخیر، میزان تغییرات زیست بوم‌های جهان از تغییراتی که در تمام مدت عمرشان بر سیاره زمین داشته‌اند، بیشتر بوده است. در این مدت کوتاه، ده‌ها گونه جانوری و گیاهی منقرض شده و بسیاری از گونه‌ها نیز در معرض خطر انقراض قرار گرفته‌اند. وقتی آخرین عضو یک گونه می‌میرد، دیگر تولید مثلی صورت نمی‌گیرد. در نتیجه، آن گونه برای همیشه منقرض و ناپدید می‌شود. به تصاویر توجه کنید. اکنون به نقشه توجه کنید. این نقشه پراکندگی تعداد گونه‌های در معرض خطر را در نواحی مختلف جهان نشان می‌دهد.

ببر سیبری

خرس پاندا

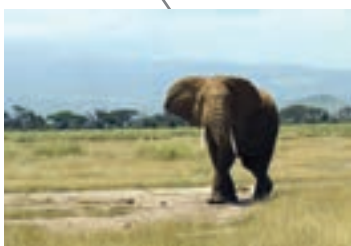
غزال عربی

رافلزیا (یک گونه انگلی). بزرگ‌ترین گلی که قطری تایک متر و عمری چند روزه دارد.

کرگدن سفید با بیش از ۲۰۰۰ کیلوگرم وزن

فیل آفریقایی

پرندۀ بهشت

فعالیت

با توجه به نقشه

- ۱- نواحی جنوب شرقی آسیا، استرالیا و آفریقای مرکزی را از نظر تعداد گونه‌های در معرض خطر با کانادا و اروپای شمالی مقایسه کنید.
- ۲- سه کشور را نام ببرید که بیش از ۳۰۰ گونه در معرض خطر دارند.
- دو کشور نام ببرید که کمتر از ۵۰ گونه در معرض خطر دارند.
- ۳- چرا در صحرای آفریقا تعداد گونه‌های در معرض خطر بسیار کم است؟

درخت ازدها

وزغ درختی بهاری

لاک پشت مرداب

قورباغه درختی چشم قرمز

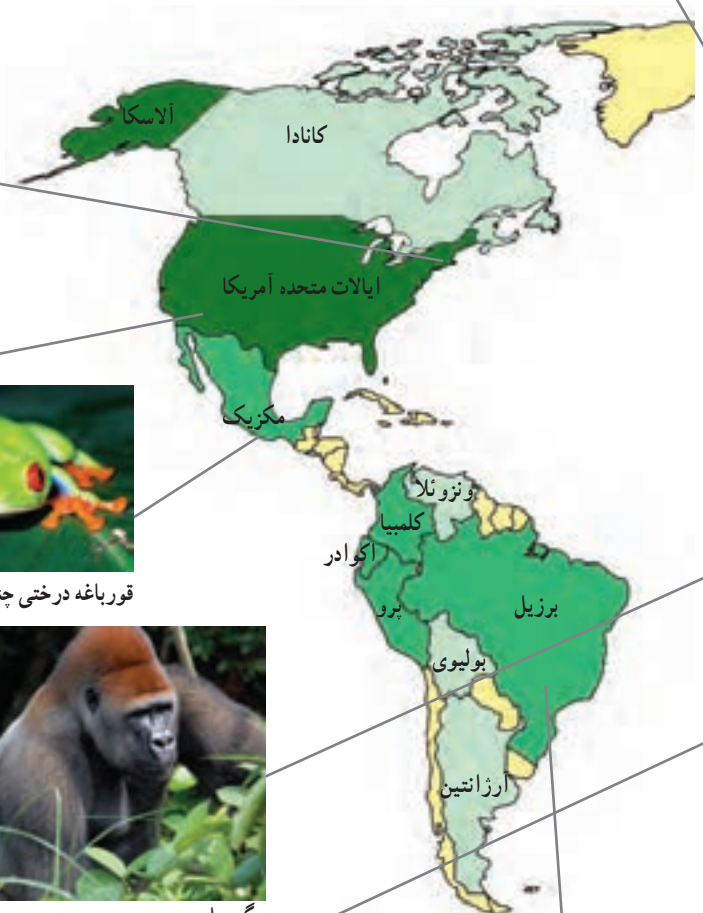
گوریل

درختان بائوباب

شامپانزه

تعداد گونه‌های در معرض تهدید

	۳۰۰-۷۰۰
	۱۰۰-۳۰۰
	۵۰-۹۹
	کمتر از ۵۰

زیستگاه‌ها چرا و چگونه تخریب می‌شوند؟

در دو سه قرن اخیر، انسان در علوم و فناوری پیشرفت‌های چشمگیری داشته است. او توانسته است وسایلی تندر و برای جابه‌جایی بر روی سیاره زمین اختراع کند، به فضا سفر کند، بسیاری از بیماری‌ها را معالجه کند و با کشاورزی صنعتی، غذای بیشتری برای جمعیت در حال افزایش جهان و خانه‌هایی با تجهیزات و وسایل راحت تر برای آنها فراهم آورد. اما در مقابل همه این پیشرفت‌ها، به شدت به محیط زیست خود لطمه وارد کرده است.

تنوع زیستی زمانی در معرض خطر قرار می‌گیرد که زیستگاه طبیعی گیاهان و جانوران تخریب شود. با تخریب پوشش گیاهی در یک منطقه، غذا کم می‌شود و شرایط محیطی نامناسب گونه‌های جانوری را نیز از بین می‌برد. مهم‌ترین عواملی که باعث از بین رفتن پوشش گیاهی، نابودی گونه‌های جانوری و آلودگی آب و خاک و هوای زیستگاه‌ها می‌شوند عبارت‌اند از:

- ایجاد و گسترش شهرها و روستاها، ساختن پل، جاده، ساختمان‌ها و سدها بدون برنامه‌ریزی و توجه به جنبه‌های زیست محیطی
- فعالیت‌های صنعتی و تولید انبوه کالاها در کارخانه‌ها
- مصرف‌گرایی و تولید انبوه زباله
- شکار و تجارت اعضای بدن حیوانات.

در این بخش، تخریب یکی از مهم‌ترین زیست بوم‌های جهان – یعنی جنگل‌های استوایی – و شکار یکی از گونه‌های جانوری به منظور تجارت را بررسی می‌کنیم.

مطالعه موردی (۱)

اهمیت و ارزش جنگل‌های بارانی استوایی

جنگل‌های بارانی استوایی از پیچیده‌ترین زیست بوم‌های جهان است که غنی‌ترین تنوع گیاهی و جانوری را دارد.

^۳ تنوع زیستی جهان مربوط به این جنگل‌هاست. جنگل‌های استوایی را «ریه‌های زمین» نامیده‌اند.

برخی از دانشمندان معتقدند که این جنگل‌ها حدود ۵۰ درصد اکسیژن سیاره زمین و ۵۰ درصد رطوبت جو را تولید می‌کنند و به همین دلیل، بر آب و هوای کل سیاره زمین اثر می‌گذارند. دی اکسید کربن گازی است که در اثر فعالیت‌های انسان و استفاده از سوخت‌های فسیلی وارد جو می‌شود. این جنگل‌های انبوه قابلیت جذب دی اکسید کربن و تبدیل آن به اکسیژن را دارند.

سوزاندن و از بین بردن درختان برای خانه‌سازی و کشاورزی

احداث بزرگراه در جنگل‌های بارانی استوایی

احداث راه‌ها موجب دسترسی بیشتر به داخل جنگل‌ها می‌شود.

قطع درختان

جنگل‌های بارانی استوایی خاستگاه اولیه بسیاری از درختان میوه جهان مانند موز، نارگیل و انبه بوده است. امروزه از این جنگل‌ها انواع محصولات غذایی، دارویی و مواد اولیه صنعتی به دست می‌آید. قهوه، کاکائو، انواع روغن‌ها، لوازم آرایشی و عطرها، کائوچو، لاستیک و خمیر دندان از آن جمله‌اند. عصاره گیاهان استوایی در ترکیب بسیاری از داروهای شیمیایی به کار می‌رود. اغلب داروهایی که امروزه از آنها برای معالجه سرطان استفاده می‌شود، از درختان و گیاهان استوایی به دست می‌آیند.

تخریب جنگل‌های بارانی استوایی

تخریب جنگل‌های استوایی در برخی از کشورها مانند برزیل و اندونزی بسیار گسترش یافته و باعث نابودی بسیاری از گونه‌های گیاهی و جانوری شده است. در جنگل‌های آمازون، مدت‌های طولانی تعداد بسیار کمی از قبیله‌ها به صورت پراکنده زندگی می‌کردند. در پنجاه سال اخیر، کشاورزی و دامداری و تجارت الوار و استخراج معادن طلا و بوکسیت (آلومینیم) موجب تخریب یا جنگل زدایی در این منطقه شده است.

جنگل زدایی یعنی از بین بردن کامل جنگل‌ها در یک ناحیه؛ برای این کار، جنگل‌ها را می‌سوزانند، درخت‌ها را با اره‌های برقی قطع می‌کنند و با بولدوزر زمین‌ها را از درختان خالی می‌کنند. وقتی درختان سوزانده یا قطع می‌شوند، دی اکسیدکربن بیشتری وارد جو می‌شود و اثرات گازهای گلخانه‌ای بیشتر و زمین گرم‌تر می‌شود.

از سال ۱۹۷۰ میلادی، به تدریج یک بزرگراه طولانی احداث شد که از میان جنگل‌های آمازون در برزیل عبور می‌کرد و ده‌ها راه فرعی نیز از داخل جنگل‌ها به این بزرگراه مربوط می‌شدند. ساختن این بزرگراه موجب دسترسی آسان تر شرکت‌های تجاری و افراد برای فعالیت‌های اقتصادی در جنگل‌های استوایی شده است.

باید توجه داشت که تصمیم‌گیری برای حفاظت از محیط زیست کار چندان آسانی نیست؛ زیرا هر تصمیمی با نظرات مخالف افراد و گروه‌ها روبه‌رو می‌شود:

به نظر ما آمازون منطقه ثروتمندی است. نمی توانیم این ثروت را نادیده بگیریم... بسیاری از شرکت های تجاری به استخراج منابع و معادن آن علاقه مندند و سود زیادی نصیب آنها می شود. برزیل و سایر کشورها می توانند سالانه میلیون ها دلار الوار صادر کنند. صنعت الوار و چوب، کشت های تجاری و استخراج معادن در این ناحیه صدها شغل ایجاد کرده است؛ آن هم در کشوری که با بیکاری مواجه است ...

به نظر من جنگل های آمازون به همه ساکنان زمین تعلق دارند و باید حفظ شوند. اگر تخریب جنگل ها همچنان ادامه یابد، مشکلات زیادی برای آب و هوای کل کره زمین به وجود می آید. همچنین، نابودی تنوع زیستی آن به همه ساکنان جهان صدمه می زند. بهتر است کشورهای جهان به حکومت های این منطقه فشار بیاورند که با هر گونه قطع درختان مقابله کنند...

فعالیت

- ۴- نظر افراد را در ستون های بالا بخوانید. شما با کدام دیدگاه موافقت می کنید؟ چرا؟ گفت و گو کنید.
- ۵- جدولی با دو ستون رسم کنید. در یک ستون فواید و اهمیت های جنگل های آمازون و در ستون دیگر، علل تخریب آنها را فهرست کنید.
- ۶- فرض کنید به کشور برزیل سفر کرده و جنگل های آمازون را دیده اید. یک کارت پستال درست کنید و روی آن تصویر یک منظره یا یک گونه گیاهی و جانوری این ناحیه را بچسبانید. کارت را برای یک دوست بفرستید.

مطالعه موردی (۲)

عاج های خونین (تجارت عاج)

در پنجاه سال اخیر، بسیاری از فیل های آفریقایی به خاطر عاج های گران قیمتشان شکار و کشته شدند و به این ترتیب، این گونه جانوری کاهش بسیار زیادی پیدا کرد. عاج به فیل کمک می کند که زمین را حفر کند و ریشه ها و علف ها را در بیاورد یا میوه درختان را برای تغذیه بکند. عاج همچنین وسیله دفاعی این حیوان برای مقابله با دشمن است اما سود جویان این جانور را برای استفاده از عاج هایش می کشند.

کنیا از جمله کشورهای آفریقایی است که در آن شکار گسترده فیل ها صورت می گیرد، و اگر چه امروز مسئولان آن کشور سعی می کنند با ایجاد پارک های وحش از این گونه در معرض خطر محافظت کنند، شکار غیر قانونی فیل همچنان در این کشور و سایر مناطق ادامه دارد.

چین و تایلند بیشترین میزان عاج قاچاق را در جهان وارد می کنند. چین با کنده کاری روی عاج و تبدیل آن به محصولات تزئینی گران قیمت و پر فروش به جهان گردان، سود بسیاری به دست می آورد. با آنکه امروزه کشتار فیل و فروش عاج در جهان ممنوع شده، تایلند از جمله کشورهایی است که این ممنوعیت را نپذیرفته و خرید و فروش عاج فیل در آن آزاد است و از این راه سود زیادی به دست می آورد.

مغازه اشیاء زینتی ساخته شده از عاج، چین

تجارت غیرقانونی عاج، کنیا

○ فعالیت

۷- الف) واکنش و احساس شما نسبت به تصاویر مربوط به شکار فیل ها و اشیای تزینتی چیست؟ آیا ما واقعاً به این اشیاء نیاز داریم؟
 ب) برخی از طرفداران محیط زیست، استفاده از وسایل تزینتی یا اشیایی مثل عاج را که در آنها از اعضای بدن جانوران استفاده شده است، تحریم کرده اند و آنها را نمی خرند. نظر شما در این باره چیست؟

چه باید کرد؟

استفاده خردمندانه: شکی نیست که انسان برای ادامه حیات مجبور به استفاده از منابع طبیعی است. اما نکته مهم استفاده صحیح و خردمندانه از این منابع است. برای مثال، در موضوع جنگل های استوایی: ۱- باید بین استفاده اقتصادی از جنگل ها و فرصت بازسازی آنها تعادل به وجود بیاید. میزان قطع درختان باید قاعده و قانونی داشته باشد و وقتی درختان قطع می شوند، با برنامه ریزی مناسب درختانی را جایگزین آنها کنند و فرصت رویش دوباره به درختان بدهند. ۲- کشاورزی و دامپروری با روش های علمی و جدید، را که کمترین آسیب را به محیط زیست می رسانند، به کشاورزان این منطقه آموزش بدهند. ۳- با ایجاد پارک های وحش از گونه های جانوری و گیاهی در معرض خطر مراقبت کنند تا نسل آنها منقرض نشود.

همکاری بین المللی: ما در کشورهای مختلف اما روی یک سیاره زندگی می کنیم و همگی در آب و خاک و هوای این سیاره شریک هستیم. اما متأسفانه اغلب کشورها به دنبال منافع خود هستند و کمتر به تأثیر تصمیم گیری ها و فعالیت هایشان بر محیط زیست سایر مناطق توجه دارند. برای حفاظت از زیست بوم ها و تنوع زیستی، همه جوامع باید همکاری کنند.

اتحادیه بین المللی حفاظت از طبیعت (IUCN) یک نهاد بین المللی است که بیش از ۸۰ کشور و از جمله ایران عضو آن هستند. این اتحادیه همکاری بین کشورها برای حفاظت از زیست بوم ها را تشویق و حمایت می کند. از فعالیت های مهم این اتحادیه می توان کمک به کشورها برای حفظ تنوع زیستی، برگزاری کنفرانس ها و گرد همایی های بین المللی و تحقیق و بررسی مداوم گونه های گیاهی و جانوری در معرض خطر در سراسر جهان را نام برد. این اتحادیه هر سال «فهرست قرمز» خود را منتشر و در این فهرست گونه های گیاهی و جانوری در معرض خطر در نواحی مختلف جهان را معرفی می کند تا برای محافظت از آنها چاره ای اندیشیده شود.

ساختمان IUCN، ژنو

جغرافیای زیستی: شاخه‌ای از دانش جغرافیا که پراکندگی گونه‌ها و زیست‌بوم‌ها را در سطح زمین و در دوره‌های زمین‌شناسی مطالعه می‌کند. جغرافیای زیستی در مطالعات خود از دانش بوم‌شناسی استفاده می‌کند.

بوم‌شناسی (اکولوژی): دانشی که ارتباط و وابستگی متقابل بین موجودات زنده و موجودات زنده با محیطی را که در آن زندگی می‌کنند، بررسی و مطالعه می‌کند.

ترکیبات آلی: معمولاً به مواد و ترکیبات شیمیایی که دارای دو عنصر کربن و هیدروژن باشند، مواد آلی می‌گویند. در این درس، منظور موادی است که ریشه گیاهی و حیوانی دارند.

توده زیستی (بیوماس): کلیه موادی که از موجودات زنده یا بقایای آنها به دست می‌آیند؛ مانند چوب درختان، اجساد گیاهان و جانوران، پس‌مانده‌های کشاورزی و فضولات دامی، و فاضلاب‌های شهری و صنعتی. توده زیستی از منابع مهم انرژی تجدیدپذیر است.

به کاربندیم

- ۱- فرض کنید قرار است به خودتان، اعضای خانواده و دوستان یا مردمی که در منطقه شما زندگی می‌کنند، پنج پیشنهاد در مورد نحوه انجام دادن فعالیت‌های روزانه بدهید؛ به طوری که این پنج پیشنهاد بتواند به حفاظت از زیست‌بوم منطقه زندگی و یا حتی زیست‌بوم‌های جهان کمک کند. پیشنهادهای شما چیست؟ آنها را روی یک برگ کاغذ بنویسید و در کلاس نصب کنید.
- مثال — به جای دستمال کاغذی، بیشتر از دستمال پارچه‌ای استفاده کنیم.
- ۲- درباره شگفتی‌های یکی از گونه‌های گیاهی یا یک جانور تحقیق کنید. آنها را روی یک برگه کاغذ بنویسید و در کلاس بخوانید. سپس بگویید این نکات جالب، چه درس‌هایی درباره خالق هستی به ما می‌آموزد.

ساکنان سیاره زمین

فصل

امروزه بیش از ۷ میلیارد نفر بر روی سیاره زمین در شهرها و روستاها سکونت دارند. سطح سیاره زمین میان کشورهای جهان تقسیم شده و مرزهایی آنها را از یکدیگر متمایز کرده است. این کشورها از نظر وسعت، جمعیت، وضع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارند. نگاهی به نقشه جمعیت جهان نشان می‌دهد که جمعیت به‌طور یکنواخت در سطح زمین پراکنده نشده است و از نظر نوع پراکندگی و تراکم جمعیت در نواحی مختلف تفاوت‌های زیادی مشاهده می‌شود.

موضوع مهم‌تر وجود نابرابری میان کشورهاست؛ به‌طوری که از نظر سطح زندگی و برخورداری از آموزش و بهداشت و رفع نیازهای مادی و معنوی بین مردم کشورها تفاوت‌های چشمگیری مشاهده می‌شود. موضوع نابرابری سال‌هاست مورد مطالعه صاحب‌نظران قرار گرفته است.

شما پس از مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن بی می‌برید که :

- ۱- توزیع و تراکم و رشد جمعیت در جهان چگونه است.
- ۲- چه عواملی بر شکل پراکندگی و جابه‌جایی جمعیت در نواحی مختلف جهان تأثیر می‌گذارند.
- ۳- شاخص توسعه انسانی چیست و بر پایه چه عواملی قرار دارد.
- ۴- کشورهای جهان از نظر شاخص توسعه انسانی چه تفاوت‌هایی دارند.

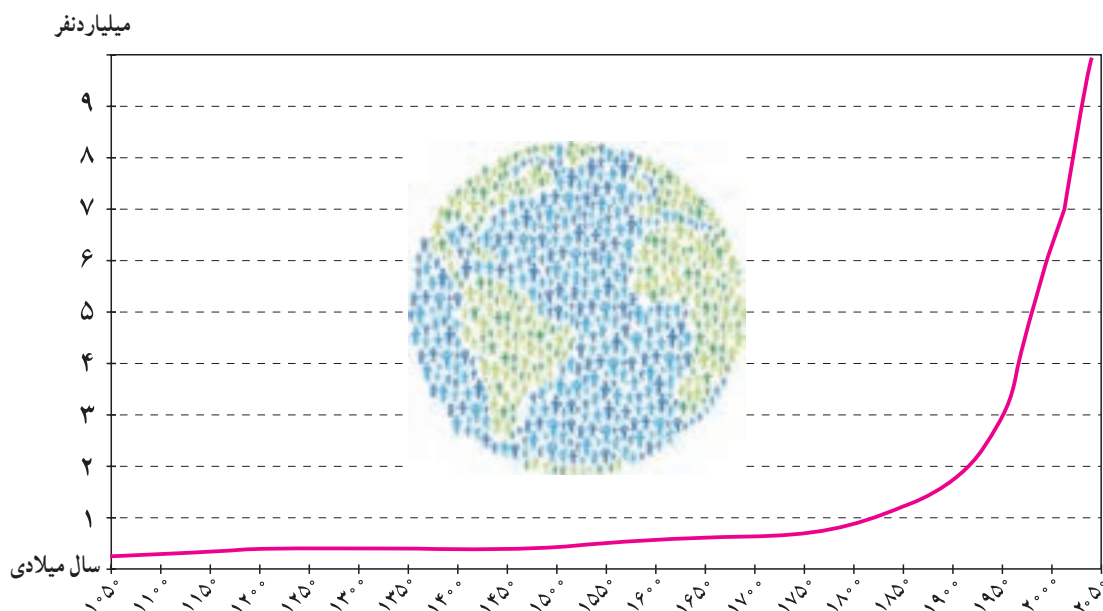

جمعیت جهان

در سال ۲۰۱۱ میلادی، جمعیت جهان از مرز ۷ میلیارد نفر گذشت و پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۵۰ م. به حدود ۱۱ میلیارد نفر برسد. به نمودار جمعیت جهان توجه کنید؛ از مطالعه این نمودار چه می‌فهمید؟

همان‌طور که مشاهده می‌کنید، رشد جمعیت جهان طی سال‌های طولانی ثابت یا بسیار ناچیز بوده است. در دو‌یست سال گذشته، رشد جمعیت جهان سیر صعودی پیدا کرد؛ از سال ۱۹۰۰ میلادی افزایش چشمگیری یافت و از ۱ میلیارد و ۶۰۰ میلیون نفر در این سال به بیش از ۷ میلیارد نفر در زمان حاضر رسید. علت اصلی این رشد فوق‌العاده، کاهش میزان مرگ و میرها و به‌ویژه مرگ و میر کودکان بوده است. در گذشته، عده زیادی از مردم بر اثر بیماری‌های واگیردار و عفونی، گرسنگی و قحطی یا جنگ از بین می‌رفتند.

در دو قرن اخیر دو عامل موجب کاهش چشمگیر مرگ و میرها شده است :

- ۱- بهبود بهداشت : با پیشرفت در پزشکی و تولید واکسن‌ها و آنتی‌بیوتیک‌ها و کنترل بیماری‌های واگیردار چون وبا و طاعون و ... مرگ و میرها کاهش یافت.
- ۲- بهبود تغذیه : با پیشرفت و گسترش کشاورزی صنعتی، تولید مواد غذایی افزایش یافت و با پیشرفت وسایل حمل و نقل، انتقال غذا به نواحی دورتر امکان‌پذیر شد.

همان‌طور که در سال هفتم خواندید، رشد طبیعی جمعیت در یک مکان به دو عامل میزان موالید (تولدها) و میزان مرگ و میرها در یک دوره زمانی وابسته است.

جمعیت ثابت می‌ماند	→	مرگ و میر	=	موالید
جمعیت افزایش می‌یابد	→	مرگ و میر	<	موالید
جمعیت کاهش می‌یابد	→	مرگ و میر	>	موالید

تفاوت میان میزان موالید و میزان مرگ و میر، رشد طبیعی جمعیت را نشان می دهد.

محاسبه رشد طبیعی جمعیت

- **میزان موالید (تولدها)** به صورت میانگین تعداد تولدهای زنده به ازای ۱۰۰۰ نفر جمعیت محاسبه می شود.
برای مثال، می گوئیم میزان موالید در ناحیه «الف» ۳۹ در هزار است که اگر بخواهیم به صورت درصد آن را بیان کنیم، می شود ۳/۹ درصد.
- **میزان مرگ و میر** به صورت میانگین تعداد افراد فوت شده به ازای ۱۰۰۰ نفر جمعیت محاسبه می شود.
برای مثال، می گوئیم میزان مرگ و میر در ناحیه «الف» ۱۸ در هزار است که اگر بخواهیم به صورت درصد آن را بیان کنیم، می شود ۱/۸ درصد.

رشد طبیعی جمعیت از تفاوت میزان موالید و مرگ و میر حاصل می شود :

$$۱۰۰ \times (\text{میزان مرگ و میر} - \text{میزان موالید}) = \text{رشد طبیعی جمعیت}$$

در هزار در هزار

در مثال بالا میزان رشد طبیعی جمعیت در ناحیه «الف» ۲۱ در هزار یا ۲/۱ درصد است.

رشد جمعیت در کشورهای جهان

به نقشه رشد جمعیت کشورها دقت کنید. همان طور که می بینید، رشد جمعیت در همه کشورهای یکسان نیست. جمعیت برخی کشورها رو به افزایش و جمعیت برخی کشورها رو به کاهش است. اگر درصد رشد جمعیت به کمتر از صفر برسد، به آن **رشد منفی** می گویند. در این حالت، میزان موالید کمتر از مرگ و میرها می شود که برای مثال در قاره آسیا کشورهای ژاپن و روسیه و در قاره اروپا آلمان، مجارستان، لهستان و رومانی این گونه اند. کاهش رشد جمعیت و رشد منفی، در این کشورها نگرانی هایی به وجود آورده است. در کشورهای دارای رشد منفی، جمعیت سالخورده و از کار افتاده افزایش می یابد و چون زاد و ولد کم است، جامعه از نیروی جوان برای تحصیل و علم آموزی و کار و پیشرفت محروم می شود و جمعیت کشور نیز کاهش می یابد. به همین دلیل، آینده این کشورها نگران کننده

راهنما

است. به طور کلی، چنانچه در یک کشور برای آموزش صحیح و کار و تأمین شغل جوانان برنامه‌ریزی مناسب و سرمایه‌گذاری صورت بگیرد، رشد جمعیت و افزایش جمعیت جوان یک نعمت بزرگ و مایه پیشرفت خواهد بود.

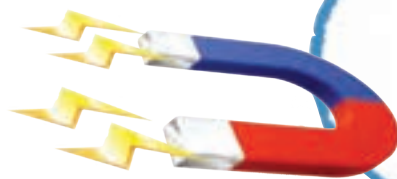
امروزه در کشورهایی چون ژاپن، سنگاپور، کره جنوبی، روسیه و همچنین اغلب کشورهای اروپایی، دولت‌ها برنامه‌های مهمی برای تشویق به فرزندآوری طراحی و اجرا می‌کنند تا با کاهش رشد جمعیت مقابله کنند. از جمله این برنامه‌ها، اعطای جایزه و کمک‌های مالی به خانواده‌هایی که صاحب فرزند می‌شوند، واگذاری مسکن، معافیت از پرداخت مالیات و افزایش مرخصی تحصیلی و کاری مادران است.

پراکندگی جمعیت

به نقشه پراکندگی (توزیع) جمعیت جهان توجه کنید. جمعیت در کره زمین به طور بسیار نامساوی و ناموزون پراکنده شده است. در برخی کشورها تراکم جمعیت کم است، در حالی که در برخی کشورهای دیگر تراکم بسیار زیادی مشاهده می‌شود. شاید پرسید چرا در برخی نواحی جهان جمعیت انبوهی مستقر شده است.

باید بدانید که به طور کلی، برخی عوامل طبیعی و انسانی موجب جذب جمعیت به یک ناحیه می‌شود. به عکس، برخی عوامل منفی ممکن است از جذب جمعیت به یک ناحیه جلوگیری کند و یا حتی جمعیت را از یک مکان دفع کند. در جدول صفحه بعد برخی از مهم‌ترین این عوامل را مشاهده می‌کنید.

دانشگاه

۳- پرجمعیت‌ترین کشورهای جهان را به ترتیب از رتبهٔ اول تا هفتم پرس و جو کنید و با بیان تعداد جمعیت آنها در کلاس بخوانید.

جابه‌جایی جمعیت

علاوه بر رشد طبیعی جمعیت، عامل دیگری که موجب افزایش جمعیت یک مکان می‌شود، مهاجرت است. مهاجرت یعنی رفتن مردم از جایی به جای دیگر به منظور کار یا زندگی. مهاجرت به دلایل گوناگونی صورت می‌گیرد و انواع مختلف دارد:

● گاهی مهاجرت در داخل مرزهای یک کشور صورت می‌گیرد که به آن **مهاجرت داخلی** می‌گویند؛ مانند مهاجرت روستاییان به شهرها یا مهاجرت کارگران فصلی در داخل یک کشور. گاهی مهاجرت از یک کشور به کشور دیگر صورت می‌گیرد که به آن **مهاجرت خارجی** یا **بین‌المللی** می‌گویند.

● مهاجرت همچنین ممکن است **اختیاری** یا **اجباری** باشد: در مهاجرت اختیاری، افراد با میل و تصمیم خود برای دستیابی به زندگی بهتر به جای دیگری مهاجرت می‌کنند. یکی از عظیم‌ترین مهاجرت‌های بشر در قرن نوزدهم و بیستم مهاجرت اختیاری بیش از ۱۰۰ میلیون نفر از مردم قاره اروپا به سرزمین‌های جدید، یعنی آمریکای شمالی و جنوبی و استرالیا، و سکونت در آنجا برای دستیابی به منابع بیشتر و فرصت‌های بهتر زندگی بوده است. امروزه نیز برخی کشورها به دلیل داشتن امکاناتی چون دانشگاه‌های معتبر یا فرصت‌های شغلی، مهاجران را از سایر کشورها به خود جذب می‌کنند.

در مهاجرت اجباری، افراد بدون میل خود و به دلیل عواملی چون قحطی، خشکسالی و دیگر حوادث طبیعی و یا جنگ‌ها و درگیری‌های سیاسی مجبور به ترک محل زندگی خود می‌شوند؛ مانند مهاجرت اجباری مردم فلسطین از سرزمین‌های اشغالی یا مهاجرت گروهی از افغان‌ها یا عراقی‌ها به کشورهای همسایه به دلیل شرایط جنگ و اشغال نظامی کشورهاشان.

یکی از بزرگ‌ترین مهاجرت‌های پناهندگان در سال ۱۹۹۴ میلادی در آفریقا رخ داد که طی آن در مدت چهار روز بیش از ۴۰۰ هزار نفر از مردم رواندا به دلیل جنگ‌های داخلی کشورشان را ترک کردند و به کشورهای همسایه پناهنده شدند.

فعالیت

۴- همفکری کنید و به‌طور گروهی جدولی با دو ستون رسم کنید. الف) فهرستی از عواملی را که موجب می‌شود یک مکان مهاجرپذیر باشد، در یک ستون بنویسید. ب) فهرستی از عواملی را که موجب می‌شود یک مکان مهاجرفرست باشد، در ستون دیگر بنویسید.

۵- آیا در کلاس شما افرادی هستند که خود یا خانواده‌شان از شهر یا روستای دیگری به شهر یا روستای شما مهاجرت کرده باشند؟ درباره دلایل مهاجرت آنها (چه در مبدأ و چه در مقصد) پرس‌وجو کنید.

۶- به نظر شما، چرا بعضی از کشورها مقررات سختی برای ورود مهاجران خارجی به کشورشان وضع می‌کنند؟

مهاجرت اجباری گروهی از مردم عراق از یک بخش به بخش دیگر کشور به دلیل جنگ دولت با گروه تروریستی داعش

افزایش شهرنشینی

در صد سال اخیر، یکی از تغییرات مهم در الگوی سکونت جمعیت، گسترش شهرنشینی بوده است. در سال ۱۹۵۰ میلادی تنها ۲۵ درصد جمعیت جهان در نواحی شهری زندگی می‌کردند اما امروزه بیش از ۵۰ درصد مردم جهان در شهرها زندگی می‌کنند و پیش‌بینی می‌شود که روند افزایش شهرنشینی همچنان ادامه پیدا کند.

شهرهای بزرگ، مرکز مهم انواع فعالیت‌ها و مشاغل صنعتی و خدماتی هستند. در این شهرها، برج‌ها و ساختمان‌های سر به فلک کشیده، مراکز تجاری و مالی و فروشگاه‌های چند طبقه و بازارها و مکان‌های تفریحی متعدد ساخته شده است.

در نیم قرن اخیر، جهان با افزایش تعداد مادرشهر*ها (متروپل) و پیدایش ابرشهر*ها (مگاسیتی) که میلیون‌ها نفر را در خود جای داده‌اند، روبه‌رو شده است. بیشتر ابرشهرها، در آسیای جنوب و جنوب شرقی و آمریکای جنوبی پدید آمده‌اند.

توکیو، کراچی، سئول، شانگهای، بمبئی، مکزیکوسیتی و پکن به ترتیب پرجمعیت‌ترین ابرشهرها هستند که بیش از ۲۰ میلیون نفر جمعیت دارند.

تقریباً در همه کشورهای، رشد شهرنشینی و پیدایش شهرهای پرجمعیت، با مهاجرت گسترده مردم از روستاها به شهرها به دنبال کسب درآمد بیشتر و امکانات بهتر زندگی، همراه بوده است. بنابراین، رشد شتابان شهرنشینی در بیشتر کشورها بدون برنامه‌ریزی برای سکونت جمعیت زیاد صورت گرفته است. به همین دلیل، اغلب شهرهای بزرگ جهان با مشکلاتی چون ترافیک سنگین و آلودگی هوا، زاغه‌نشینی* در حومه شهرها و افراد بی‌خانمان (کارتن خواب‌ها) روبه‌رو هستند و مدیران و برنامه‌ریزان شهری تلاش می‌کنند راه‌حلهایی برای این مسائل و مشکلات بیابند.

زاغه‌نشینی

بی‌خانمان

خیابانی در سانوپائولو، برزیل، ترافیک

جهان نابرابر

امروزه سطح خشکی‌های زمین میان کشورها تقسیم شده است و بیش از ۱۹۰ کشور در دنیا وجود دارد که با مرزهایی از یکدیگر جدا شده‌اند. یکی از موضوعات مهم جهان که طی چند دهه اخیر توجه صاحب‌نظران را به خود جلب کرده، «نابرابری جهانی یا بین‌المللی» است؛ به این معنی که از نظر ثروت و درآمد، کیفیت زندگی مردم و دسترسی به مسکن مناسب، آموزش، بهداشت، اشتغال، گذران اوقات فراغت، و نظایر آن تفاوت‌های زیادی بین کشورها دیده می‌شود.

در طول سال‌ها، برای مقایسه کشورها با یکدیگر، معیارها و ملاک‌های مختلفی به کار رفته است. یکی از عوامل مهمی که همواره در سنجش نابرابری کشورها با یکدیگر مورد توجه قرار گرفته، عامل اقتصادی و عناصری چون میزان تولید، درآمد، اشتغال و مانند آنهاست.

بعدها، برخی صاحب‌نظران مطرح کردند که تنها توجه به عامل اقتصادی کافی نیست. به علاوه، درآمد اقتصادی، هدف نیست بلکه وسیله‌ای است برای آنکه انسان به هدف‌های بالاتر دست پیدا کند. به نظر آنها عوامل زیادی وجود دارند که بر زندگی افراد یک جامعه اثر می‌گذارند و می‌توانند کیفیت زندگی را خوب یا بد کنند؛ عواملی مانند هویت، عزت، امنیت، آزادی، احساس شادی و رضایت از زندگی. اما نکته درخور توجه این است که اولاً اندازه‌گیری بسیاری از این نوع عوامل به صورت کمی (عددی) دشوار یا ناممکن است و دیگر آنکه هر کشوری متناسب با فرهنگ خود این عوامل را می‌شناسد و تفسیر می‌کند و برداشت یکسانی درباره آنها وجود ندارد.

شاخص توسعه انسانی چیست؟

از حدود بیست سال پیش، «شاخص توسعه انسانی» مطرح شد. این شاخص برای پی‌بردن به وضعیت و کیفیت زندگی در کشورها و مقایسه آنها با یکدیگر با توجه به سه عامل اقتصادی، بهداشتی و فرهنگی تعریف می‌شود. ملاک‌های توسعه انسانی عبارت‌اند از:

- ۱- درآمد و رفاه
- ۲- امید به زندگی یا متوسط طول عمر
- ۳- سواد و آموزش

شاخص توسعه انسانی را چگونه محاسبه می‌کنند؟

برای تعیین شاخص توسعه انسانی هر کشور، اعداد و ارقام مربوط به سه عامل درآمد، امید به زندگی، سواد و میانگین سال‌های تحصیل را محاسبه می‌کنند و از مجموع آنها ضریبی را به دست می‌آورند. ضریب (۱) به معنای کامل بودن توسعه انسانی در نظر گرفته می‌شود. هرچه ضریبی که یک کشور به دست می‌آورد به (۱) نزدیک‌تر باشد، توسعه انسانی در آن کشور بالاتر است.

برای مثال، در سال ۲۰۱۴ میلادی کشورهای نروژ با ضریب ۰/۹۴۴ و استرالیا با ضریب ۰/۹۳۳ رتبه اول و دوم توسعه انسانی را در جهان کسب کردند و کشور جمهوری آفریقای مرکزی با ضریب ۰/۳۴۱ کمترین توسعه انسانی را در جهان داشت. البته شاخص‌ها و رتبه‌هایی که کشورها به دست می‌آورند، ثابت نیستند و هر ساله بر مبنای تغییرات یا پیشرفتی که در عوامل مربوط داشته‌اند، تغییر می‌کند و کم و زیاد می‌شود.

سازمان ملل متحد، هر ساله گزارش توسعه انسانی کشورها را بر پایه محاسبه این عوامل تهیه و منتشر می‌کند.

اکنون به نقشه توجه کنید.

این نقشه بر مبنای شاخص توسعه انسانی در کشورهای مختلف ترسیم شده است. از نظر شاخص توسعه انسانی، کشورها به چهار گروه تقسیم شده‌اند.

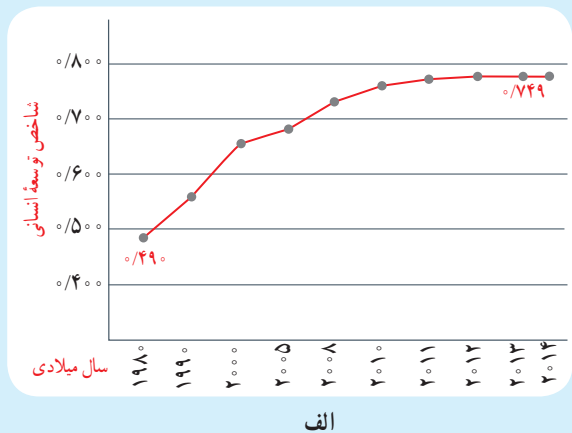
در سال ۲۰۱۴ میلادی، میزان شاخص توسعه انسانی در ایران ۰/۷۴۹ بوده است و با این رقم، کشور ما در گروه کشورهای با «توسعه انسانی بالا» قرار می‌گیرد.

مقایسه شاخص توسعه انسانی ایران و کشورهای همسایه

نمودار افزایش توسعه انسانی ایران در بیست سال اخیر

فعالیت

۱- با توجه به نقشه و مراجعه به یک اطلس از هر یک از چهار گروه شاخص توسعه انسانی (خیلی بالا، بالا، متوسط، و کم) دو کشور نام ببرید.

۲- نمودار الف و شکل ب را توضیح دهید.

اکنون بیاید سه عامل مربوط به شاخص توسعه انسانی و نابرابری این عوامل را در کشورهای مختلف بررسی کنیم :

الف) میزان درآمد و رفاه

این عامل جنبه اقتصادی دارد و به معنای سطح مطلوب زندگی و رفاه اجتماعی است. منظور از آن، این است که اعضای یک جامعه به چه میزان از درآمد کافی و شغل مناسب و قدرت خرید برخوردارند و به کالاهای و خدمات مورد نیاز چون مسکن، پوشاک، غذا، آموزش، تفریح و فراغت و وسایل زندگی مناسب دسترسی دارند.

امروزه ثروت و درآمد جهان به شدت در دست برخی کشورها متمرکز شده است. تخمین زده می شود که مالکیت ۸۰ درصد درآمد جهان در دست ۲۰ درصد از ساکنان آن است. اکثر ساکنان کشورهای با درآمد بالا در کشورهای آمریکای شمالی و اروپای غربی از رفاه و سطح زندگی خوبی برخوردارند؛ در حالی که در برخی کشورهای قاره های آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین، بخشی از مردم با فقر و کمبود امکانات زندگی مواجه اند. کشورهایی در جهان وجود دارند که تعداد زیادی از مردم آنها در فقر مطلق* زندگی می کنند و به ویژه با مشکل گرسنگی و دسترسی نداشتن به غذا مواجه اند؛ مانند موزامبیک، تانزانیا، اتیوپی و نپال.

کمبود غذا، اتیوپی

توزیع غذا توسط دولت فیلیپین

دسترسی به غذای کافی

معمولاً میزان ثروت مادی و رشد اقتصادی کشورها را با تولید ناخالص داخلی و درآمد سرانه اندازه گیری می کنند.

تولید ناخالص داخلی عبارت است از ارزش کلیه محصولات که در یک دوره معین (یک ساله) در داخل یک کشور تولید می شوند. وقتی میزان تولید ناخالص را به تعداد جمعیت یک کشور تقسیم می کنند، **درآمد سرانه** (به ازای هر نفر در سال) به دست می آید.

برای محاسبه میزان محصولات (کالاهای و خدمات) که در یک کشور تولید می شود، ارزش محصول نهایی را که به طور مستقیم به مصرف می رسد، در نظر می گیرند. برای مثال، در محاسبه سه محصول گندم، آرد و نان که در یک کشور تولید شده اند، ارزش نان - که محصول نهایی مصرفی است - در نظر گرفته می شود. همچنین باید توجه کرد که رقم درآمد سرانه فقط متوسط درآمد یک جامعه را نشان می دهد. برای

مثال وقتی می گوئیم درآمد سرانه یک کشور ۱۰۰۰۰ دلار است، به این معنا نیست که همه افراد آن جامعه به طور یکسان چنین درآمدی دارند. از آنجا که توزیع درآمد در کشورها ناعادلانه است، درآمد عده ای از افراد بسیار بیشتر از این رقم و درآمد عده ای کمتر از این رقم می باشد.

تولید ناخالص داخلی (میلیون دلار آمریکا)	رتبه	نام کشور
۱۶,۷۶۸,۰۰۰	۱	ایالات متحده آمریکا
۹,۲۴۰,۲۷۰	۲	چین
۴,۹۱۹,۵۶۳	۳	ژاپن
۳,۷۳۰,۲۶۱	۴	آلمان
۲,۸۰۶,۴۲۸	۵	فرانسه
۱,۲۶۰,۹۱۵	۱۱	کره جنوبی
۸۲۲,۱۳۵	۱۸	ترکیه
۷۴۸,۴۵۰	۱۹	عربستان سعودی
۵۲۵,۸۶۶	۲۳	هلند
۴۰۲,۳۴۰	۲۹	امارات متحده عربی
۳۱۳,۱۵۹	۳۵	مالزی
۳۳۵,۸۷۸	۳۴	دانمارک
۱۳۳,۴۲۳	۵۹	مجارستان
۶۷,۱۸۲	۷۰	سری لانکا
۳۰,۶۰۱	۹۸	بولیوی
۲۰,۶۷۸	۱۰۳	زامبیا
۱۹,۸۸۱	۱۰۴	افغانستان
۱۴,۵۸۸	۱۱۵	موزامبیک
۱۲,۹۲۳	۱۲۶	آلبانی
۳,۷۹۶	۱۵۵	سیرالئون
۹۶۱	۱۷۷	گینه بیسائو

میزان تولید ناخالص داخلی در کشورهای انتخابی
(آمار بانک جهانی، ۲۰۱۳ میلادی)

کشور	رتبه	دلار آمریکا	کشور	رتبه	دلار آمریکا
لوزامبورگ	۱	۱۱۰,۰۰۰	امارات متحده عربی	۲۱	۴۲,۰۰۰
نروژ	۲	۹۷,۰۰۰	لهستان	۵۲	۱۴,۰۰۰
قطر	۳	۹۳,۰۰۰	چین	۷۹	۷,۰۰۰
سوئیس	۴	۸۴,۰۰۰	عراق	۸۸	۶,۴۰۰
استرالیا	۵	۶۱,۰۰۰	ارمنستان	۱۱۵	۳,۶۰۰
دانمارک	۶	۶۰,۰۰۰	فیلیپین	۱۲۷	۲,۸۰۰
سوئد	۷	۵۸,۰۰۰	پاکستان	۱۴۸	۱,۳۰۰
سنگاپور	۸	۵۶,۰۰۰	افغانستان	۱۶۸	۶۶۰
ایالات متحده آمریکا	۹	۵۴,۰۰۰	نیجر	۱۷۹	۴۴۰
کویت	۱۱	۵۲,۰۰۰	مالاوی	۱۸۳	۲۵۳

میزان درآمد سرانه (اسمی) در کشورهای انتخابی (آمار بانک جهانی ۲۰۱۴ میلادی) (ارقام گرد شده است)

فعالیت

۳- الف) با توجه به جدول‌ها، چند کشور ثروتمند و چند کشور فقیر و چند کشور با درآمد متوسط نام ببرید. ب) در جدول میزان تولید ناخالص داخلی، تعداد ارقام مربوط به میزان تولید کشورها به ترتیب از رتبه ۱ تا ۱۷۷ چه تغییری می‌کند؟ توضیح دهید.

۴- گفت‌وگو کنید: به نظر شما کشورهایی که اقتصاد و درآمد آنها بر پایه فروش مواد اولیه و خام مانند نفت است، در حال و آینده با چه مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند و چه تغییراتی باید در اقتصاد خود ایجاد کنند؟

آمار و ارقام مربوط به وضعیت و رشد اقتصادی کشورها، در طی زمان ثابت نیست. برای مثال، در نیمه دوم قرن بیستم ژاپن، چین و برخی کشورهای آسیای جنوب شرقی چون سنگاپور، هنگ کنگ، کره جنوبی و مالزی رشد اقتصادی سریعی داشته‌اند و توانسته‌اند با توسعه صنایع و صدور کالا به سایر نواحی جهان، جایگاه مهمی در اقتصاد جهانی به دست آورند. بعضی از کشورها نیز به دلیل بحران‌های سیاسی یا جنگ نه تنها رشد اقتصادی مطلوبی نداشته‌اند بلکه تولید و درآمد در آنها حتی کاهش یافته است؛ مانند سوریه و عراق. در برخی کشورها نیز ارقام بالای درآمد به دلیل وجود ذخایر نفت و گاز حاصل از فروش نفت است.

ب) امید به زندگی یا متوسط طول عمر

امید به زندگی یا متوسط طول عمر در یک کشور یعنی تعداد سال‌هایی که انتظار می‌رود کودکی که در آن کشور به دنیا آمده است، عمر کند و زنده بماند. میزان طول عمر یا امید به زندگی در یک جامعه نشان‌دهنده وضعیت سلامت و بهداشت در آن جامعه است. در کشورهایی که مردم در محیطی پاک و بدون آلودگی زندگی می‌کنند، به غذای کافی و آب سالم دسترسی دارند و در صورت بیماری یا روبه‌رو شدن با حوادث، از امکانات درمانی و مراقبت‌های پزشکی پیشرفته برخوردارند، متوسط طول عمر بیشتر است. به عکس، در کشورهایی که مردم دسترسی کافی به غذا یا آب آشامیدنی سالم ندارند و با کمبود پزشک و دارو و امکانات درمانی مواجه‌اند و همچنین در کشورهایی که جنگ‌های داخلی و خارجی، گرسنگی و سوء تغذیه* وجود دارد، امید به زندگی یا متوسط طول عمر پایین است.

گردآوری آب آشامیدنی غیر بهداشتی، هند

مقایسه تجهیزات و امکانات پزشکی

راهنما

سال > ۸۰
۷۷,۵-۸۰
۷۵-۷۷,۵
۷۲,۵-۷۵
۷۰-۷۲,۵
۶۷,۵-۷۰
۶۵-۶۷,۵
۶۰-۶۵
۵۵-۶۰
۵۰-۵۵
۴۵-۵۰
۴۰-۴۵
> ۴۰

نقشه میزان امید به زندگی در کشورهای مختلف جهان، ۲۰۱۳ میلادی

در گزارش توسعهٔ انسانی سال ۲۰۱۴ میلادی، بیشترین متوسط طول عمر ۸۳/۵ سال و کمترین متوسط طول عمر ۴۵/۶ سال ثبت شده است.

ژاپن	استرالیا سوئیس	نروژ کانادا	ایالات متحده آمریکا	قطر	آرژانتین	ایران	نپال	آنگولا	چاد	سیرالئون
۸۳/۵ سال	۸۲/۵ سال	۸۱/۵ سال	۷۹ سال	۷۸ سال	۷۶ سال	۷۲/۵ سال	۶۸ سال	۵۹ سال	۵۱ سال	۴۵/۵ سال

مقایسهٔ میزان امید به زندگی در چند کشور انتخابی (۲۰۱۴ میلادی)

پ) سواد و آموزش

برای پی بردن به وضع آموزش در کشورها معیارهای مختلفی از جمله میزان باسوادی یا تعداد بزرگسالان باسواد، درصد ثبت نام کل کودکانی که در سن تحصیل اند، میانگین سال‌های تحصیل در یک کشور، میزان باسوادی و تحصیل دختران، و تعداد معلم به ازای دانش آموز را در نظر می‌گیرند و بررسی می‌کنند. متأسفانه در برخی کشورهای فقیر جهان امکانات آموزشی بسیار کم است. برای مثال، میانگین سال‌های تحصیل در کشورهای مالی، نپال و بنگلادش به ترتیب ۲، ۳/۲ و ۵/۱ سال است؛ درحالی که این رقم در مالزی ۹/۵ سال و در کانادا ۲۱/۳ سال می‌باشد. منظور از میانگین سال‌های تحصیل، متوسط تعداد سال‌هایی است که دانش‌آموزان یک کشور در مدرسه حضور پیدا کرده و تحصیل کرده‌اند.

علل و عوامل نابرابری

دربارهٔ علل نابرابری در جهان نظریات گوناگونی وجود دارد و کتاب‌های متعددی در این باره نوشته شده است. به‌طور کلی، این عوامل را به دو گروه می‌توان تقسیم کرد: عوامل خارجی و عوامل داخلی.

♦ **عوامل خارجی:** کشورهای قدرتمند و سلطه‌گر از طریق استعمار و به اشکال مختلف از منابع سایر کشورها به سود خود استفاده کرده و مانع پیشرفت آنها شده‌اند. مستعمره کردن کشورها در گذشته، اشغال نظامی کشورها یا دخالت و نفوذ در امور داخلی آنها به شیوه‌های مختلف و جلوگیری از استقلال سیاسی و اقتصادی آنها – که تا امروز نیز ادامه دارد – از جمله علل خارجی نابرابری است.

♦ **عوامل داخلی:** حکومت‌های ستمگر و وابسته که منافع و منابع کشور را در اختیار بیگانگان قرار می‌دهند و برای حفظ منافع خود، به ملت و کشورشان نیز بی‌توجه‌اند، جنگ‌ها و کشمکش‌های داخلی، فرهنگ و باورهای غلط، بی‌سوادی و ناآگاهی مردم، غفلت از استعدادها و فرهنگ خود، نداشتن ایمان و پشتکار و اراده برای تغییر وضع و نبودن وحدت و مشارکت بین مردم، از جمله علل داخلی نابرابری به حساب می‌آیند.

○ فعالیت

۵- سواد و آموزش نقش مهمی در پیشرفت یک کشور دارد. در گروه خود، فهرستی از مشکلاتی را که مردم یک کشور در اثر پایین بودن سطح سواد و محروم بودن از آموزش با آن مواجه می‌شوند، تهیه کنید و بخوانید.

۶- با توجه به آموخته‌های سال پیش، چند دلیل برای اینکه چرا قارهٔ آفریقا بیشترین کشورهای دارای متوسط طول عمر پایین را دارد، بیان کنید.

۷- دربارهٔ علل و عوامل نابرابری و توسعهٔ انسانی در جهان گفت‌وگو کنید. به نظر شما کدام عوامل مهم‌ترند؟ چرا؟

مادر شهر (متروپل) : شهری اصلی و بزرگ در یک ناحیه یا کشور است که به دلایل سیاسی، اقتصادی یا فرهنگی، مرکزیت مهمی در آن کشور یا ناحیه دارد؛ مانند تهران، مشهد یا اصفهان در ایران.

ابرشهر (مگاسیتی) : ناحیه‌ای شهری که در آن یک مادرشهر بزرگ با حوزه‌های پیرامونی جمعیتی بیش از ده میلیون نفر را در خود جای داده است؛ مانند توکیو، سئول، داکا، قاهره، تهران.

زاغه نشینی : زاغه‌نشینی یا آلونک‌نشینی عبارت است از سکونت بدون مجوز و غیر قانونی افراد کم‌درآمد و فقیر در حاشیه شهرها یا مناطق نامناسب که از خدمات شهری و اجتماعی مانند آب و برق و گاز و درمانگاه محروم‌اند.

فقر مطلق : ناتوانی در رفع نیازهای مادی اصلی و اولیه زندگی (یعنی خوراک، پوشاک و سرپناه) که برای بقای هر فرد لازم است.

گرسنگی و سوء تغذیه : نرسیدن حداقل انرژی لازم (حدود ۱۸۰۰ کیلو کالری در روز) به بدن یک فرد در اثر کمبود مواد غذایی یا دسترسی نداشتن به غذاست اما سوء تغذیه، مصرف ناکافی یا نامناسب غذاست؛ به طوری که مواد مورد نیاز مانند پروتئین‌ها، مواد معدنی و ویتامین‌ها به اندازه کافی به بدن نرسد.

به کار بندیم

یکی از فعالیت‌های زیر را انتخاب کنید و انجام دهید.

۱- فرض کنید شما مسئول بالا بردن شاخص توسعه انسانی در کشور هستید و قرار است فهرستی از چند پیشنهاد مناسب در مورد بهبود هر یک از عوامل توسعه انسانی (درآمد، سواد، امید به زندگی) تهیه کنید. با همفکری دوستانتان این پیشنهادها را بنویسید.

۲- درباره جلودگیری از مهاجرت از روستا به شهر چند پیشنهاد و راه حل بنویسید.

۳- به طور گروهی، درباره یکی از موضوعات این فصل پوستری طراحی کنید و روی آن پیامی بنویسید. (برای مثال، موضوعاتی چون عدالت و از بین رفتن نابرابری در جهان، جمعیت جوان به عنوان ثروت کشور، توسعه انسانی و امید به زندگی)

عصر یکپارچگی و شکوفایی

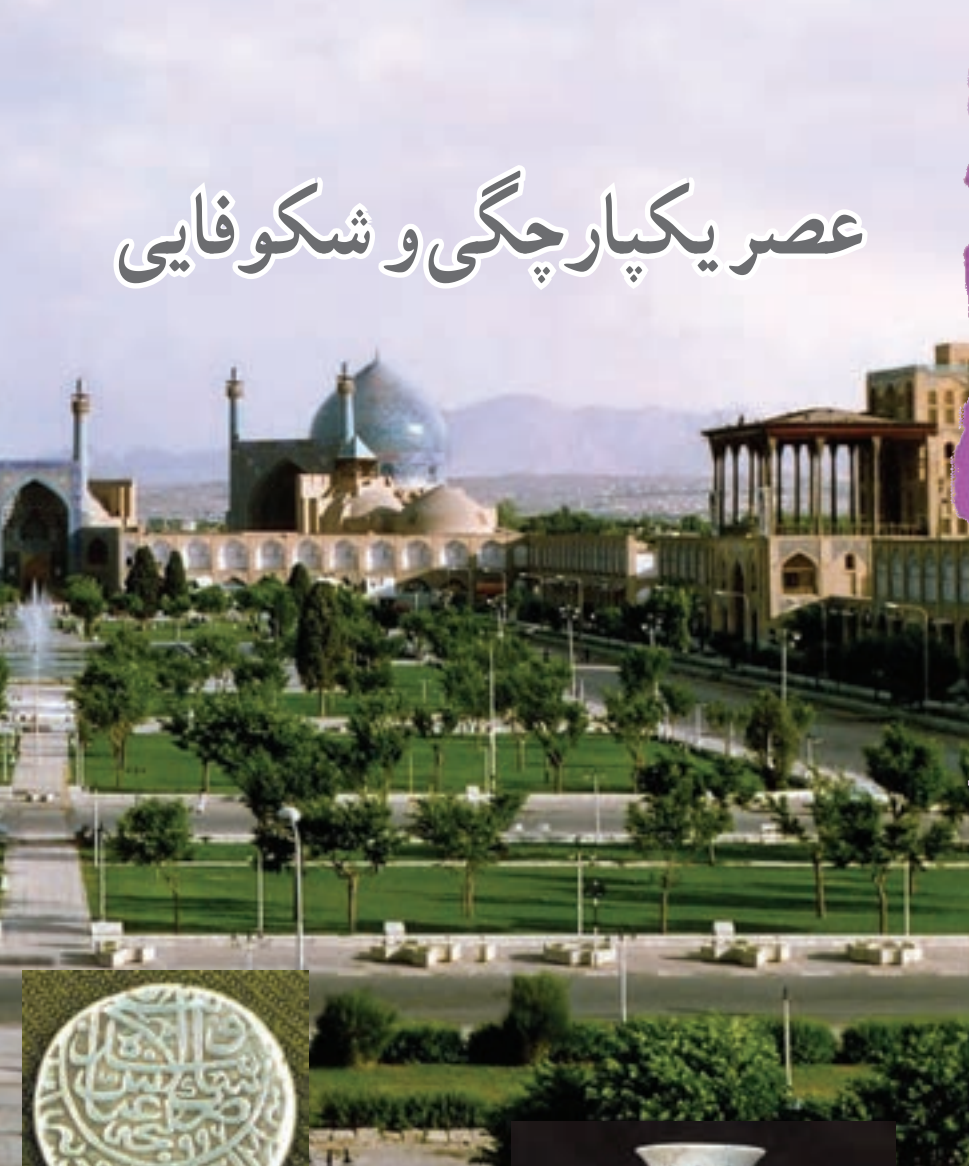

فصل

در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم خواندید که پس از سقوط ساسانیان، کشور ما حدود ۹ قرن سرزمینی یکپارچه نبود و اتحاد سیاسی و اجتماعی مناسبی نداشت؛ اما در ابتدای قرن دهم هجری، یک خاندان ایرانی به نام صفویان بر سراسر ایران حاکم شد. حکومت صفوی علاوه بر اینکه ایران را از نظر جغرافیایی و سیاسی یکپارچه کرد، وحدت اجتماعی ایرانیان را نیز تقویت کرد. در دوره صفویه روابط سیاسی و تجاری ایران با سایر کشورها گسترش یافت. همچنین با رسمیت یافتن مذهب شیعه و گسترش معارف شیعی تغییرات فرهنگی و اجتماعی مهمی در ایران آغاز شد. در این دوره اقتصاد و فرهنگ ایران رشد و گسترش زیادی یافت.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- دوره صفویه در تاریخ ایران چه اهمیتی دارد؛
- ۲- صفویان کشور را چگونه اداره می‌کرده‌اند؛
- ۳- روابط سیاسی و تجاری ایران با دیگر کشورها در دوره صفویه چگونه بوده است؛
- ۴- جامعه، اقتصاد و فرهنگ ایران در عصر صفوی چه وضعیتی داشته است.

ایرانی متحد و یکپارچه

اوضاع سیاسی ایران هنگام تأسیس حکومت صفوی

هنگام به قدرت رسیدن صفویان، کشور ما حکومت واحد و قدرتمندی نداشت و دچار تفرقه و تجزیه شده بود. در آن زمان، حاکمان بخش‌های مختلف ایران با هم در جنگ بودند. به همین دلیل، امنیت و آرامش شهرها و روستاها از بین رفته و امور کشور مختل شده بود. هم‌زمان، در همسایگی ایران حکومت‌هایی وجود داشتند که در فکر گسترش قلمرو خود بودند. از جمله امپراتوری عثمانی که با حمله‌های پیاپی به سرزمین‌های همجوار، بر قلمرو خود می‌افزود. سلطان عثمانی خود را خلیفهٔ مسلمانان می‌دانست و به ایران نیز طمع داشت. در شمال شرق ایران (ماوراءالنهر)، ازبک‌ها قدرت گرفته بودند و به مرزهای ایران می‌تاختند.

فعالیت

۱- کاربرگه شماره (۷) را انجام دهید.

آرامگاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی

شکل‌گیری حکومت صفوی

سرانجام، در ابتدای قرن ۱۰ ق با به قدرت رسیدن یکی از نوادگان شیخ‌صفی‌الدین اردبیلی، به نام اسماعیل، اوضاع ایران تغییر کرد. شیخ صفی (۷۳۵-۶۵۰ ق) که از صوفیان معروف زمان خود بود، پیروان و هواداران زیادی داشت و خانقاهش در اردبیل مورد توجه مردم و حاکمان محلی بود. صوفیان بیشتر وقتشان را در خانقاه به ذکر گفتن و انجام دادن مراسم خاص خود می‌گذراندند. پس از شیخ صفی، ادارهٔ خانقاه در خانوادهٔ او موروثی شد. مهم‌ترین طرفداران خانقاه شیخ صفی ایل‌های مختلف ترک بودند که به قزلباش* شهرت داشتند.

شاه اسماعیل اول صفوی

اسماعیل صفوی به کمک نیروی نظامی قزلباش‌ها، نخست شروانشاهان و آق‌قویونلوها را شکست داد و پس از تسلط یافتن بر تبریز، خود را شاه ایران خواند. یکی از اقدام‌های مهم وی پس از تاج‌گذاری، رسمی کردن مذهب شیعه بود. شاه اسماعیل سپس حاکمان مناطق مختلف را یکی پس از دیگری از میان برداشت و با شکست دادن ازبک‌ها در خراسان، بر سراسر ایران مسلط شد. در نتیجه موفقیت‌های سیاسی و نظامی او، حکومت کشور ما یکپارچه و نیرومند شد؛ به‌طوری که قلمرو آن به حدود قلمرو دوره ساسانیان رسید. حکومت صفوی همچنین همه اقوام ایرانی را زیر حاکمیت خود گرفت و موجب هم‌بستگی و اتحاد بیشتر ایرانیان شد.

فعالیت

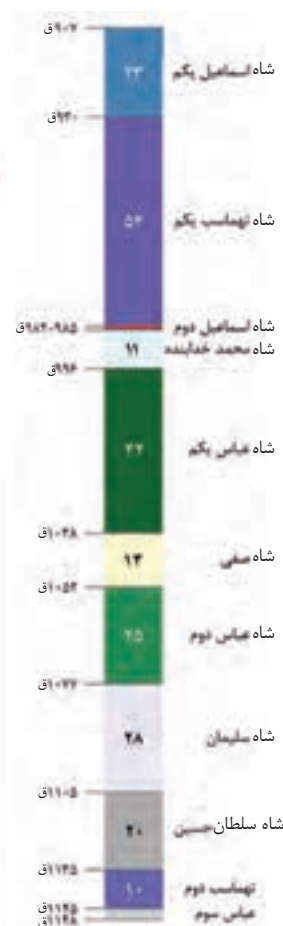
۲- پس از مطالعه متن توضیح دهید که با تأسیس حکومت صفوی، چه تغییرات مهم سیاسی، اجتماعی و مذهبی در ایران ایجاد شد.

صفویان برای دفاع از یکپارچگی جغرافیایی ایران، بارها با دشمنان خارجی رو به رو شدند. یکی از این دشمنان سرسخت، حکومت عثمانی بود. سلطان عثمانی که از شکل‌گیری سلسله قدرتمند و شیعه‌مذهب صفویه ناخشنود بود، با سپاهی عظیم راهی ایران شد. در جنگی که میان سپاهیان دو کشور ایران و عثمانی در چالدران (در نزدیکی شهر خوی امروزی) رخ داد، شاه اسماعیل و سربازانش شجاعت زیادی نشان دادند اما سپاه عثمانی به کمک سلاح‌های آتشین مانند توپ و تفنگ که سپاه ایران از آنها بی‌بهره بود، پیروز شد. پس از جنگ چالدران، تبریز به اشغال عثمانی‌ها درآمد اما مقاومت و مبارزه مردم آنها را وادار به عقب‌نشینی کرد. پس از شاه اسماعیل پسرش، تهماسب، به حکومت رسید. او با سر و سامان دادن به اوضاع داخلی و دفع حمله‌های ازبکان و دولت عثمانی، موفق شد حکومت صفوی را تثبیت و تحکیم کند. شاه تهماسب پایتخت را از تبریز به قزوین انتقال داد؛ زیرا تبریز همواره در معرض هجوم سپاه عثمانی بود.

سلسله صفوی در اوج قدرت: شاه عباس اول (پنجمین شاه صفوی) حکومت صفوی را به اوج قدرت رساند. او ازبک‌ها و عثمانیان را شکست داد و تا پشت مرزهای ایران عقب راند. همچنین، پایتخت را از قزوین به اصفهان — در مرکز ایران — منتقل کرد و برای آبادانی آن بسیار کوشید.

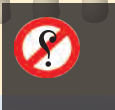
ایران در زمان صفویان (شاه عباس)

حکومت صفوی در سراسیمب سقوط: پس از مرگ شاه عباس اول، چهار پادشاه دیگر بر تخت شاهی تکیه زدند که

بعضی از آنها توانایی و لیاقت اداره کشور را نداشتند. سیاست کشتن و کور کردن شاهزادگان و یا بازداشتن آنها از حکومت ولایت‌ها و آموختن شیوه کشورداری، موجب شد سلسله صفوی پس از شاه عباس اول از داشتن پادشاهی لایق و توانمند محروم بماند. در نتیجه ضعف و بی‌لیاقتی شاهان، مقام‌های کشوری و لشکری دچار اختلاف و درگیری شدند و از انجام دادن مسئولیت‌های مهم خود بازماندند. بنابراین، امور حکومت مختل شد و هرج و مرج کشور را فراگرفت.

در چنین اوضاع نابسامانی، گروهی از افغان‌ها در قندهار سر به شورش برداشتند و پس از پیروزی بر حاکم آن ولایت، به سوی اصفهان حرکت کردند. سلطان حسین صفوی که نمی‌توانست با این گروه شورشی کوچک مقابله کند، پس از چند ماه محاصره، به ناچار تسلیم شد و به این ترتیب، محمود افغان، سردسته شورشیان بر پایتخت و قسمت‌هایی از ایران مسلط شد.

سرداری شجاع و میهن‌دوست

تندیس امام قلی خان در جزیره قشم

یکی از اقدامات زیانبار شاه صفی، که بر بی‌لیاقتی و کم‌خردی او دلالت می‌کند، از بین بردن امام‌قلی خان بود. امام‌قلی خان حاکم فرهنگ‌دوست فارس و مناطق ساحلی جنوب ایران بود و اصل و نسبی گرجی داشت. پدرش، الله‌وردی خان که در خدمت شاه عباس اول بود، از مرتبه غلامی به منصب سپهسالاری کل ایران و حکومت فارس رسید. الله‌وردی خان بناهای زیادی در فارس و اصفهان ساخت که از میان آنها سی و سه‌پل در اصفهان و مدرسه خان در شیراز به‌جامانده است. پس از مرگ الله‌وردی خان، شاه‌عباس امام‌قلی خان را به حکومت ولایت‌های مهم فارس منصوب کرد. امام‌قلی خان در زمان آزادسازی سواحل و جزایر جنوبی ایران از اشغال پرتغالی‌ها، فرمانده سپاه ایران بود. وی در این نبرد و سایر نبردهای خارجی شهامت و لیاقت خود را به خوبی نشان داد. او همچون پدرش به فرهنگ و عمران و آبادانی علاقه فراوانی داشت و در فارس و جاهای دیگر بناهای زیادی ساخت. سرانجام این سردار جسور و حاکم کاردان و فرزندان، بی‌آنکه نافرمانی یا خطایی کرده باشند به دستور شاه صفی به قتل رسیدند.

فعالیت

- ۳- الف) کدام شهرها پایتخت صفویان بودند؟ نام ببرید.
- ب) علت تغییر پایتخت صفویان را توضیح دهید.
- ۴- دلایل سیاسی و نظامی ضعف و فروپاشی حکومت صفوی چه بود؟

صفویان کشور را چگونه اداره می‌کردند؟

در دوره صفویه حکومت مرکزی قدرتمندی در ایران به وجود آمد که در رأس آن شاه قرار داشت. شاهان صفوی، همچون فرمانروایان پیش از خود، اختیارات زیادی داشتند و با استبداد بر کشور حکومت می‌کردند. همه مقام‌های کشوری و لشکری مطیع فرمان شاه بودند و اجازه نداشتند مخالف خواست و اراده او عمل کنند. بعد از شاه، وزیر بزرگ قرار داشت که به او اعتمادالدوله نیز می‌گفتند. او مسئول امور اداری و مالی کشور بود اما در مقابل شاه قدرت و اختیار چندانی نداشت. فرماندهان نظامی نیز در اداره حکومت صفوی نقش بسیار مهمی داشتند و علاوه بر فرماندهی سپاه، معمولاً حاکم ولایت‌های مهم نیز بودند.

شاه عباس اول صفوی

نمونه‌ای از سلاح‌های دوره صفویه

تا زمان شاه عباس اول، سران ایل‌های قزلباش حاکم ولایت‌های مختلف ایران بودند. شاه عباس اول برای تقویت حکومت مرکزی و جلوگیری از نافرمانی و بی‌نظمی سران ایل‌های قزلباش، حکومت ولایت‌ها را از آنان از گرفت و به افرادی غیر از قزلباش‌ها سپرد. همچنین در کنار سپاه قزلباش، سپاه جدیدی از افراد غیر قزلباش تشکیل داد و با کمک گرفتن از اروپاییان، این سپاه را به تفنگ و توپ مجهز کرد.

فعالیت

۵- الف) آثار و نتایج اقدام‌های اداری و نظامی شاه عباس اول را توضیح دهید.
ب) کاربرگه شماره (۸) را انجام دهید.

اروپاییان در راه ایران

هم‌زمان با به قدرت رسیدن سلسله صفوی، کشورهای اروپایی، قرون وسطا یا عصر تاریکی را پشت سر گذاشته و وارد قرون جدید شده بودند. قرن‌های شانزدهم تا نوزدهم میلادی را در تاریخ اروپا قرون جدید می‌نامند. در این قرن‌ها، اوضاع سیاسی و مذهبی اروپا دگرگون شد و در نتیجه آن پیشرفت‌های علمی، فرهنگی و اقتصادی چشمگیری به وجود آمد که به اختراعات و اکتشافات مهمی انجامید. همان‌طور که در سال ششم خواندید، اروپاییان با توسعه صنعت کشتی‌سازی و وسایل دریانوردی توانستند راه‌های دریایی و سرزمین‌های جدیدی را کشف کنند. دریانوردان اروپایی با گذشتن از اقیانوس اطلس، قاره آمریکا را کشف کردند. آنان، با دورزدن قاره آفریقا، به اقیانوس هند و خلیج فارس رسیدند. اروپاییان با کشتی‌های بزرگ و مجهز به توپ‌های جنگی به سرزمین‌های دیگر رفتند و بخش‌های وسیعی از قاره‌های آمریکا، آفریقا و آسیا را مستعمره خود کردند. کشورهای پرتغال، اسپانیا، انگلستان و فرانسه پیش‌گامان استعمار بودند.

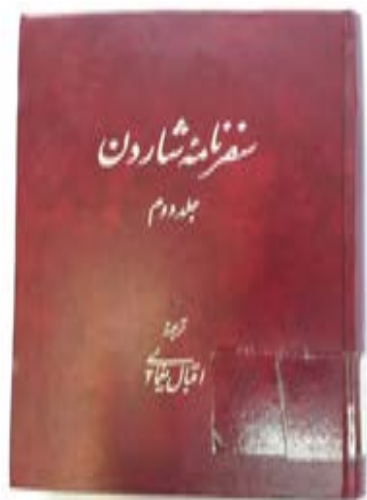

قلعه پرتغالی‌ها در جزیره هرمز

در آستانه تأسیس سلسله صفوی، پرتغالی‌ها جزایر و سواحل جنوبی ایران را تصرف کرده و تجارت خلیج فارس و دریای عمان را در اختیار گرفته بودند. شاه اسماعیل صفوی به دلیل نداشتن کشتی جنگی نتوانست در برابر پرتغالی‌ها کاری از پیش ببرد اما شاه عباس اول از رقابت انگلیسی‌ها و پرتغالی‌ها استفاده کرد و به کمک کشتی‌های جنگی انگلستان، پرتغالی‌ها را از سواحل و جزایر ایران بیرون راند.

در دوران صفویه، ایران با برخی از کشورهای اروپایی روابط سیاسی و بازرگانی برقرار کرد. یکی از علل مؤثر در برقراری این روابط، هجوم پیاپی عثمانی‌ها به ایران و اروپا بود. پادشاهان اروپایی برای کاستن از فشار حملات عثمانی‌ها به خاک اروپا، درصدد آن بودند که روابط خود را

با ایران تقویت کنند. علاوه بر این، در آن زمان اروپاییان شرکت‌های بزرگ تجاری تأسیس کرده بودند و تمایل زیادی داشتند که روابط تجاری خود را با دیگر کشورها گسترش دهند. این شرکت‌ها علاقه‌مند بودند که در ایران فعالیت کنند؛ به همین دلیل، نمایندگانی را برای عقد قراردادهای بازرگانی به ایران فرستادند.

شاردن، بازرگان فرانسوی، یکی از مشهورترین جهانگردانی است که در عصر صفوی به ایران آمد. او در سفرنامه چندجلدی خود، دیده‌ها و شنیده‌هایش از ایران را شرح داده است.

❗

در دوره صفویه، اروپاییان اشتیاق فراوانی به جهانگردی و شناخت سرزمین‌ها و مردم مناطق مختلف جهان داشتند. در آن زمان، جهانگردان زیادی از اروپا به ایران آمدند. تعدادی از آنها در سفرنامه‌های خود، مطالبی درباره جغرافیا، منابع طبیعی، عقاید و آداب و رسوم مردم ایران نوشتند و اروپاییان را با منابع ثروت و فرهنگ ایرانیان آشنا کردند. نوشته‌های جهانگردان اروپایی در شناساندن تاریخ اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایران عصر صفوی ارزش و اهمیت فراوانی دارد.

○ فعالیت

۶- انگیزه‌ها و هدف‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی اروپاییان از ارتباط با ایران دوره صفوی را از متن درس استخراج و دسته‌بندی کنید.

اوضاع اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی ایران در عصر صفوی

زندگی اجتماعی

در دوران صفویه به دلیل وجود حکومت مرکزی نیرومند و برقراری نظم و امنیت در سراسر کشور، شرایط مناسبی برای رونق زندگی اجتماعی و اقتصادی پدید آمد. جمعیت ایران در آن دوره حدود ۱۰ میلیون نفر تخمین زده می‌شود. روستاییان و کوچ‌نشینان به ترتیب بیشترین ساکنان ایران را تشکیل می‌دادند. همچون گذشته، کوچ‌نشینان به دامداری و صنایع دستی و روستاییان به کشاورزی و صنایع دستی اشتغال داشتند.

به عقیده جهانگردان اروپایی، از جمله شاردن، وضع زندگی دهقانان ایرانی در دوره صفویه به مراتب بهتر از وضع دهقانان در مناطق حاصلخیز اروپا بوده است. یکی از منابع عمده درآمد حکومت صفوی، مالیاتی بود که از کشاورزان و دامداران می‌گرفتند.

زندگی روستایی در عصر صفوی

در دوره صفوی شهر و شهرنشینی در ایران رونق گرفت و شهرهای بزرگ و آبادی به وجود آمد. در آن زمان، حدود ۱۰ تا ۱۵ درصد ایرانیان در شهرها زندگی می‌کردند. شهرنشینان بیشتر مقام‌های حکومتی، نظامیان، کارکنان اداره‌ها، روحانیون، بازرگانان، پیشه‌وران، صنعتگران و کارگران بودند.

اصناف

پیشه‌وران و صنعتگران دارای صنف‌های مختلفی بودند. هر صنف رئیسی داشت که اعضای صنف او را از میان خود برمی‌گزیدند تا به کارهایشان رسیدگی کند. همچنین هر صنف راسته* ای مخصوص در بازار داشت. اصناف علاوه بر پرداخت مالیات کسب و کار، گاهی مجبور به بیگاری* نیز می‌شدند.

شهرنشینان عصر صفوی

○ فعالیت

۱- پرس و جو و مشاهده کنید که در بازار یا مراکز خرید محل زندگی شما، کدام حرفه‌ها و مشاغل راسته یا مکانی مخصوص دارند. نتیجه را در کلاس بیان کنید.

شکوفایی صنعت

در عصر صفوی نه تنها کشاورزی و دامداری بلکه صنایع ایران نیز شکوفا و پر رونق بودند. در آن زمان، پیشه‌وران و صنعتگران ماهر و توانمند ایرانی، نیازهای گوناگون جامعه را به خوبی برطرف می‌کردند. حتی بخشی از محصولات باکیفیت ایران مانند خشکبار، پارچه‌های مخملی، ابریشمی و حریر و نیز قالی‌های نفیس به کشورهای همسایه و برخی کشورهای اروپایی صادر می‌شد.

صنعت بافندگی یکی از صنایع پررونق ایران در دوره صفوی بود که با صنعت نساجی اروپا رقابت می‌کرد. بافندگان ایرانی انواع پارچه، قالی و قالیچه را در طرح‌ها و نقش‌های مختلف تولید می‌کردند. در دوره شاه عباس اول، کارگاه‌های بافندگی متعددی در اصفهان، کاشان، یزد، مشهد، استرآباد (گرگان)، گیلان وجود داشت. شاه و اعضای خاندان او مالک بیشتر این کارگاه‌ها بودند.

قالیچه نفیس متعلق به عصر صفوی

شهر کارگاه‌های بافندگی

«منشأ و منبع درآمد مردم کاشان کارگاه‌های ابریشم‌بافی و هنر نقره‌کاری آنهاست. در هیچ یک از شهرهای ایران به قدر کاشان صنعت مخمل‌بافی، بافتن ساتن و پارچه‌های زربفت و زری ساده و گل‌دار رواج ندارد. تنها در یکی از ده‌های اطراف شهر، هزار کارگر ابریشم‌کار به بافتن انواع پارچه‌های ابریشمی اشتغال دارند. این ده که آران (شهرستان آران و بیدگل امروزی) نامیده می‌شود... دو هزار خانه و ششصد باغ بزرگ و دلگشا دارد». (سفرنامه شاردن، ج ۲: ص ۵۳۷)

صنعتگران ایرانی در صنایع کاشی، چینی، چرم، جواهر، رنگ، صابون و جنگ‌افزارهای سنتی از قبیل شمشیر و کمان نیز پیشرفت کرده بودند و می‌توانستند کالاهای مرغوبی بسازند.

پایه فانوس برنجی

اسطرلاب افلاک نما

کوزه سفالی لعابدار

رونق تجارت

در عصر صفوی به دلیل یکپارچه‌بودن سرزمین ایران و وجود نظم و امنیت در سراسر کشور، تجارت داخلی و خارجی پررونق

کاروان‌سرای ایزدخواست در آباده، به جا مانده از دوره شاه عباس اول؛ گفته شده است که به دستور این پادشاه کاروان‌سراهای زیادی در سراسر کشور بنا گردید.

بود. شاهان صفوی، به خصوص شاه عباس اول، برای گسترش تجارت کوشش بسیار کردند. در آن دوره، شبکه وسیعی از راه‌ها و کاروان‌سراها در سراسر ایران ایجاد شد که نظیر آن در کمتر کشوری وجود داشت. بازرگانان و مسافران به طور رایگان در کاروان‌سراها اقامت می‌کردند. جهانگردان اروپایی درباره امنیت راه‌های ایران و رفتار پسندیده مأموران راهداری با مسافران بسیار نوشته‌اند. در آن دوره بازارهای بزرگی نیز در شهرها ساخته شد که یکی از باشکوه‌ترین آنها، بازار قیصریه اصفهان در شمال میدان نقش جهان بود. یکی از منابع درآمد حکومت صفوی، عوارضی بود که از کاروان‌های تجاری گرفته می‌شد.

شاهان صفوی، مخصوصاً شاه عباس اول، برای گسترش تجارت خارجی به شرکت‌های تجاری اروپایی اجازه دادند که در ایران فعالیت کنند. به گفته جهانگردان خارجی، صدها بازرگان از کشورهای مختلف آسیایی و اروپایی در پایتخت صفویه مشغول تجارت بودند. صادرات ابریشم، که پرسودترین کالای صادراتی بود، در انحصار شاه عباس قرار داشت.

○ فعالیت

۲- با راهنمایی دبیر خود، سه عامل گسترش تجارت در عصر صفوی را بیان کنید.

۳- با مطالعه متن، سه منبع عمده درآمد حکومت صفوی را ذکر کنید.

کاخ جهلستون در قزوین

شکوفایی علمی و فرهنگی

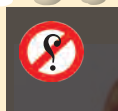
در دوران حکومت صفویان، شرایطی به وجود آمد که ایرانیان بار دیگر استعدادها و توانایی‌های علمی، فرهنگی و هنری خود را آشکار کنند. در آن دوره، معماران و مهندسان شهرساز ایرانی مسجدها، مدرسه‌ها، کاخ‌ها، پل‌ها و کاروانسراهای عظیم و باشکوهی ساختند و در تزیین آنها انواع هنرها را به کار بردند. در کتاب مطالعات اجتماعی ششم با برخی از جلوه‌های هنر و معماری ایران در عصر صفوی آشنا شدید. در این درس به جنبه‌های دیگری از پیشرفت‌های علمی و فرهنگی ایرانیان در آن دوره می‌پردازیم.

علم و آموزش: در دوره صفوی، تعلیم و تربیت مورد توجه بسیار بود و فعالیت‌های زیاد و مؤثری در زمینه تعلیم و تربیت صورت گرفت. پادشاهان، مقام‌های کشوری و لشکری و دیگر بزرگان، مدرسه‌ها و کتابخانه‌های عظیمی به ویژه در پایتخت‌های صفوی ساختند و اموال و املاک بسیاری را وقف آنها کردند. تعداد زیادی از طالبان علم و دانش در این مراکز مشغول تحصیل بودند. در آن زمان، به علوم و معارف دینی مانند تفسیر، فقه و حدیث بسیار توجه می‌شد. دیگر شاخه‌های علوم مانند طبیعیات (علوم تجربی)، ریاضیات، ادبیات، فلسفه، طب و نجوم نیز کم و بیش تدریس می‌شدند اما چندان فراگیر و مورد توجه نبودند.

در عصر صفوی، عالمان و اندیشمندان بزرگی پرورش یافتند و آثار ارزشمندی در موضوع‌های مختلف علمی و مذهبی نوشتند. میرداماد و ملاصدرا از جمله فیلسوفان نامدار، و شیخ بهایی و علامه محمدباقر مجلسی از عالمان بزرگ آن روزگار بودند.

مدرسه چهارباغ در اصفهان

بهاء‌الدین محمد، معروف به شیخ بهایی از دانشمندان مشهور سده‌های ۱۰ و ۱۱ ه.ق است. او که از شیعیان بعلبک بود، برای رهایی از آزار و اذیت حاکم آن سرزمین، در خردسالی همراه پدر به ایران مهاجرت کرد. بهاء‌الدین علوم رایج و معارف دینی را نزد پدر و دیگر مدرسان معروف فراگرفت و در علوم مختلف تبحر یافت. او کتاب‌های ارزشمند متعددی در موضوع‌های علمی گوناگون نوشت و شاگردان بسیاری تربیت کرد که ملاصدرا، فیلسوف مشهور، از جمله آنان است. خدمات علمی و مهندسی متعددی به شیخ بهایی نسبت داده شده است که معروف‌ترین آنها عبارت‌اند از: طرح محاسبه دقیق آب زاینده‌رود و تقسیم آن میان محله‌های اصفهان و روستاهای مجاور، ساخت گرمابه‌ای در اصفهان که آب آن با یک شمع گرم می‌شد، طراحی و معماری مسجد چهارباغ، و طرح‌ریزی قنات زرین‌کمر نجف‌آباد. سازمان علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) به پاس خدمات او به علم ستاره‌شناسی، سال ۲۰۰۹ م را سال «نجوم و شیخ بهایی» نام‌گذاری کرد.

در دوره صفوی به سبب کم‌توجهی پادشاهان به شاعران، شعر و ادب فارسی مانند دیگر رشته‌ها پررونق نبود اما علم تاریخ مورد توجه قرار داشت و افراد زیادی به ثبت و نگارش وقایع تاریخی می‌پرداختند. کتاب‌های تاریخی ارزشمندی از این دوره به جا مانده است.

نمونه‌ای از خط نستعلیق میرعماد حسنی
تندیس میرعماد در میدانی به نام او در شهر قزوین
قزوینی، خوشنویس مشهور عصر صفوی

هنر : در زمان صفویان، ذوق و استعداد هنری ایرانیان شکوفا شد و هنرمندان بزرگی در رشته‌های مختلف هنری از جمله نقاشی، خوشنویسی، کتاب‌آرایی و خاتم‌کاری شهرت یافتند. این هنرمندان خوش‌ذوق، آثار بسیار زیبا و نفیسی از خود به یادگار گذاشته‌اند.

جشن‌ها و آیین‌ها : در زمان حکومت صفوی، جشن‌ها و آیین‌ها اهمیت ویژه‌ای داشتند و با شکوه و عظمت برگزار می‌شدند. در آن زمان، مردم علاوه بر نوروز و دیگر جشن‌های باستانی، اعیاد اسلامی مانند قربان، فطر و غدیر را نیز گرمی می‌داشتند. آیین سوگواری امام حسین (علیه السلام) هم به‌طور گسترده در سراسر کشور به شیوه روضه‌خوانی، نوحه‌سرایي، مرثیه‌خوانی، سینه‌زنی و تعزیه برگزار می‌شد. برپایی این جشن‌ها و آیین‌ها، تأثیر مهمی در افزایش همدلی و هم‌بستگی مردم داشت.

جشن آب‌پاشان

«یکی از جشن‌های باستانی رایج در عصر صفوی، جشن آب‌پاشان یا آب‌ریزان بود که در روز ۱۳ تیرماه برگزار می‌شد. در این جشن، مردم با پاشیدن آب به یکدیگر، تفریح و شادی می‌کردند. به گفته نویسنده کتاب تاریخ عالم‌آرای عباسی : «در یکی از مراسم جشن آب‌پاشان در اصفهان، بیشتر از صد هزار نفر از مردم به روی هم آب پاشیدند.»

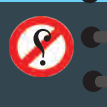
منبع : عالم‌آرای عباسی، ج ۲، ص ۱۳۸۳

مراسم جشن نوروز

«مقدمه نوروز چنین است که در میدان‌های عمومی با نقاره، شیپور و سنج از نیمه‌شب تا ظهر نوازندگی می‌کنند. پس از آن مردم... با هیاهو و خوشحالی به مساجد، میدان‌ها و ساختمان‌های عمومی روی می‌آورند؛ همه به هم تبریک می‌گویند، همه‌جا پر از شادی و سرزندگی است؛ بازی می‌کنند، سر به سر هم می‌گذارند، صحبت می‌کنند... شعرا و هنرپیشگان عرض هنر می‌نمایند؛ در جلسات و دسته‌های مذهبی شرکت می‌جویند تا اینکه روز به پایان می‌رسد و آنگاه، هرکس در چهاردیواری خود دنبال جشن و شادی را می‌گیرد و بخشی از شب را به شادی و خوشی در جمع خویشان و کسان خود می‌گذرانند.»

منبع : سفرنامه کمپفر، ص ۱۸۴

فعالیت

۴- متن‌ها را بخوانید. شیوه برگزاری مراسم جشن و شادی در عصر صفوی را با روزگار کنونی مقایسه کنید.

واژه‌ها

قزلباش: واژه‌ای ترکی به معنای سرخ‌سر (سر سرخ)، لقب اعضای ایل‌های ترک که طرفدار خانقاه شیخ‌صفی بودند و به شاه اسماعیل صفوی برای رسیدن به حکومت کمک کردند. این افراد کلاه‌های سرخ‌رنگی بر سر می‌گذاشتند و به همین دلیل، به قزلباش معروف شدند. آنان با جان و دل از رهبر خود، شاه اسماعیل، فرمان می‌بردند و اعتقاد داشتند که او برای انجام یک وظیفه مقدس جهاد کرده است.

راسته: بخشی از بازار یا خیابان که شامل ردیفی از دکان‌ها و مغازه‌ها باشد.

بیگاری: انجام کار و خدمات اجباری و رایگان برای حکومت یا افراد دیگر.

به کار بندیم

- ۱- تصاویر و کارت‌پستال‌هایی از میدان نقش جهان اصفهان تهیه کنید و با خود به کلاس بیاورید. بناهای اصلی این مجموعه تاریخی را مشخص کنید و کارکرد هر یک از بناها و خود میدان را توضیح دهید.
- ۲- با رجوع به پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir درباره جشن نوروز و عزاداری امام حسین (ع) در دوره صفویه اطلاعاتی گردآوری کنید و آنها را به شکل یک روزنامه دیواری ارائه دهید.

ایران از عهد نادرشاه تا ناصرالدین شاه

فصل

پس از سقوط صفویان، فراز و فرودهای زیادی در اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران پدید آمد. در دوره نادرشاه افشار، دوباره وحدت سیاسی در ایران شکل گرفت اما پس از او بار دیگر کشور ما به صحنه جنگ مدعیان حکومت تبدیل شد. در دوره کریم خان زند مدتی امنیت و آرامش برقرار بود اما پس از مرگ او جنگ و ستیز برای به دست گرفتن قدرت آغاز شد. پس از روی کار آمدن قاجاریه، آقا محمدخان کوشید ایران را متحد و یکپارچه کند اما جانشینان او نتوانستند در برابر هجوم کشورهای قدرتمند، از کشور ما حفاظت و دفاع کنند. مردم ایران برای رهایی از این اوضاع به مبارزه دست زدند و کارهایی انجام دادند.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- اوضاع سیاسی ایران در دوران سلسله‌های افشاریه، زندیه و قاجاریه چگونه بود؛
- ۲- هجوم نظامی روسیه و انگلستان به ایران در دوره قاجار چه آثار و نتایج داشت؛
- ۳- پیامدهای مداخله و نفوذ سیاسی و اقتصادی روسیه و انگلستان در ایران چه بود؛
- ۴- مردم ایران برای مقابله با مشکلات داخلی و رهایی از نفوذ و دخالت سیاسی و اقتصادی بیگانگان چه کارهایی انجام دادند.

تلاش برای حفظ استقلال و اتحاد سیاسی و سرزمینی ایران

در پی تسلط افغان‌ها بر اصفهان و برکناری و قتل شاه سلطان حسین صفوی، ایران گرفتار تجزیه و تفرقه شد. افغان‌ها توان حکومت بر سراسر ایران را نداشتند. به همین دلیل، در گوشه و کنار کشور مدعیانی سر برآوردند. روسیه و عثمانی نیز با استفاده از آشفتگی اوضاع، قسمت‌هایی از شمال و غرب ایران را اشغال کردند.

افشاریه؛ حکومت ناپایدار

در چنین شرایطی، نادر که سرداری از ایل افشار بود، برای نجات ایران به یکی از شاهزادگان صفوی پیوست. او و سپاهیان، نخست افغان‌ها را سرکوب و تار و مار کردند و سپس نیروهای روسیه و عثمانی را از ایران بیرون راندند. نادر پس از این پیروزی‌ها، خاندان صفوی را کنار زد و خود بر تخت شاهی نشست. بدین ترتیب، سلسله افشاریه پایه‌گذاری شد.

صحنه رزم نادر با دشمنان

بیشتر دوره دوازده ساله پادشاهی نادر به نبرد با بیگانگان و فرونشاندن شورش‌های داخلی گذشت. نادرشاه در تعقیب گروهی از افغان‌های شورشی که به هندوستان گریخته بودند، به آن کشور لشکر کشید. او تا دهلی پیش رفت و با غنیمت‌های بسیار به کشور بازگشت.

ایران در زمان نادر شاه افشار

نادرشاه کوشید ایران را به کشوری یکپارچه و قدرتمند تبدیل کند؛ کشوری که بتواند از استقلال و تمامیت سرزمینی خود در برابر دشمنان دفاع کند. وی از موقعیت حساس خلیج فارس و اهمیت نیروی دریایی آگاه بود؛ ازاین‌رو، برای تأسیس نیروی دریایی ایران در خلیج فارس، کارهایی انجام داد اما این کارها با مرگ او متوقف شد.

نافرمانی‌ها و شورش‌های پیاپی در سال‌های پایانی حکومت نادر، تأثیر روحی و روانی نامطلوبی بر او گذاشت. او که نسبت به اطرافیان و سرداران خود بدگمان شده بود، به رفتارهای خشونت‌آمیز و بی‌رحمانه روی آورد.

فرماندهان سپاه نادرشاه که از جان خود می‌ترسیدند، او را به قتل رساندند.

به دنبال قتل نادرشاه، ایران بار دیگر به صحنه جنگ حاکمان محلی و سران ایل‌ها تبدیل شد و ناآرامی و آشوب سراسر کشور را فراگرفت. از قلمرو پهناوری هم که نادرشاه بر آن فرمان می‌راند، فقط خراسان در اختیار شاه‌رخ، نوه او، باقی ماند.

فعالیت

۱- با مطالعه درس و راهنمایی دبیر خود، دلایل و عوامل مهم نابسامانی اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران در دوران افشاریه را بررسی و تحلیل کنید.

زندیه؛ آرامش و آسایش گذرا

سرانجام، کریم‌خان از ایل زندیه، با پیروزی بر دیگر مدعیان حکومت، برای مدتی به درگیری‌ها و نزاع‌های داخلی پایان بخشید. او حکومت بخش بزرگی از ایران به جز خراسان را به دست گرفت و سلسله زندیه را بنیان گذاشت. کریم‌خان به جای عنوان شاه، لقب *وکیل‌الرعا* یعنی نماینده مردم را برای خود برگزید. او با ملایمت و مهربانی با مردم رفتار می‌کرد، به صلح، آسایش و آرامش عمومی اهمیت می‌داد و می‌کوشید با استفاده از شیوه‌های مسالمت‌آمیز، از بروز ناامنی و شورش‌های داخلی جلوگیری کند.

ایران در زمان زندیه

دوران فرمانروایی کریم خان سی سال طول کشید. در این دوران، ثبات و آرامش نسبی در سراسر کشور به وجود آمد و در نتیجه، اوضاع اجتماعی و اقتصادی بهتر شد. در این زمان، بناهای مهمی مانند بازار وکیل، مسجد وکیل، حمام وکیل و ارگ کریم خان در شیراز، پایتخت زندیه، ساخته شد و فعالیت‌های علمی و فرهنگی در آن شهر رونق گرفت. با مرگ وکیل‌الرعا، افراد خاندان او برای کسب قدرت با یکدیگر درگیر شدند و بار دیگر جنگ داخلی کشور را فرا گرفت.

قاجاریه؛ گسترش نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر

ایل قاجار یکی از ایل‌های ترک تبار ایران بود. رئیس این ایل پس از کشته شدن نادرشاه مدعی حکومت ایران شد اما از کریم خان زند شکست خورد و به قتل رسید. پسر او، آقامحمدخان، پس از مرگ کریم خان تلاش برای رسیدن به حکومت را آغاز کرد. او پس از مدتی جنگ و گریز، لطفعلی خان، آخرین فرمانروای زندیه را شکست داد و به قتل رساند. همچنین، مردم کرمان را به دلیل پناه دادن به لطفعلی خان، بی‌رحمانه مجازات کرد.

آقامحمدخان با لشکرکشی‌های پیاپی بر سراسر ایران مسلط شد و حکومت قاجار را بنیان گذاشت. در نتیجه تلاش‌های سیاسی و نظامی او، ایران بار دیگر یکپارچگی سرزمینی خود را به دست آورد و صاحب حکومت مرکزی نسبتاً نیرومندی شد.

آقامحمدخان

فعّالیت

۲- شیوه به قدرت رسیدن سلسله‌های افشاریه، زندیه و قاجاریه چه شباهتی به هم دارد؟

ایران در اوایل حکومت قاجاریه

به نظر شما، آقا محمدخان در انتخاب پایتخت به چه نکته مهمی توجه داشته است؟

با انقلاب صنعتی نیروی ماشین جایگزین نیروی انسان در تولید و حمل و نقل شد.

پس از آنکه آقامحمدخان به دست خدمتکارانش کشته شد، برادرزاده او، فتحعلی شاه، به قدرت رسید. دوره حکومت فتحعلی شاه، همزمان با آغاز نفوذ و دخالت گسترده کشورهای روسیه، انگلستان و فرانسه در ایران بود.

اوضاع اروپا: در فاصله سقوط صفویه تاروی کار آمدن قاجاریه، اوضاع کشورهای اروپایی تغییر کرده بود. یکی از دلایل عمده این تغییر، انقلاب صنعتی بود که از انگلستان آغاز شد و در دیگر کشورهای اروپایی گسترش یافت. در نتیجه این انقلاب، نیروی ماشین و ابزارهای صنعتی جای نیروی انسان و ابزارهای دستی را در تولید گرفت. از این رو، سرعت و میزان تولید افزایش یافت. انقلاب صنعتی موجب شکوفایی اقتصادی و افزایش

قدرت نظامی و سیاسی کشورهای اروپایی شد و توجه آنها را به سوی کشورهایی که مواد اولیه یا بازار مصرف مناسبی داشتند، جلب کرد. به این ترتیب، بیشتر این کشورها فعالیت‌ها و رقابت‌های استعماری خود را افزایش دادند.

○ فعالیت

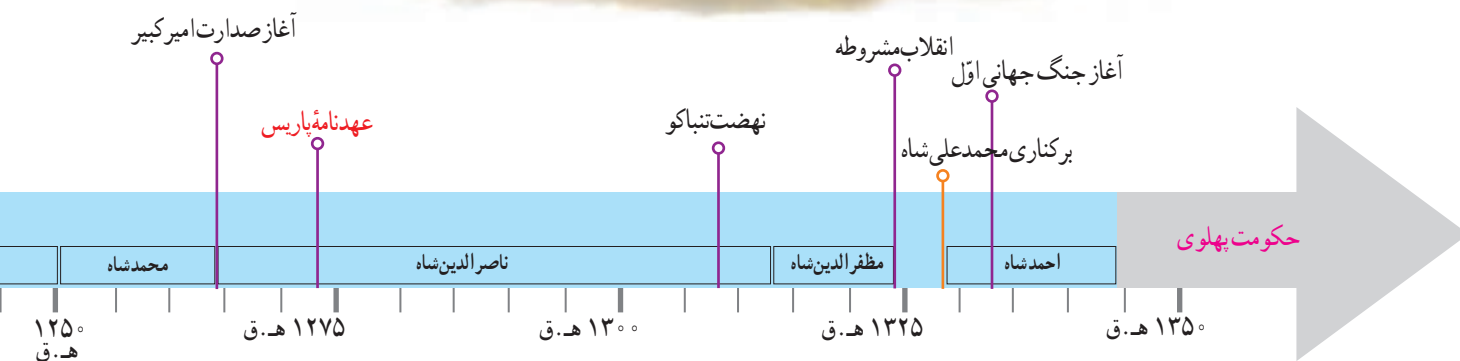
۳- در باره چگونگی تأثیر انقلاب صنعتی بر افزایش قدرت نظامی و سیاسی کشورهای اروپایی، در کلاس بحث و گفت‌وگو کنید.

حمله روسیه به ایران: روسیه تا پیش از فرمانروایی پتر* کشوری ضعیف و عقب مانده بود اما در نتیجه برنامه ها و فعالیت های پتر به کشوری قدرتمند و استعمارگر تبدیل شد. پس از آن نیز با حمله به کشورهای همسایه، قلمرو خود را گسترش داد. یکی از اهداف استعماری این کشور رسیدن به آب های آزاد و گرم خلیج فارس و اقیانوس هند بود.

در زمان فتحعلی شاه، روسیه با ارتشی مجهز به سلاح های جدید و آشنا با فنون جنگی تازه به قلمرو ایران در قفقاز حمله کرد. سپاه ایران که از جنگاوران ایل های مختلف تشکیل شده بود، با سلاح های ابتدایی به مقابله با نیروهای متجاوز روس پرداخت. سرانجام پس از ده سال جنگ نابرابر، با وجود دلاوری نیروهای ایرانی، روسیه پیروز شد و **عهدنامه گلستان** را به ایران تحمیل کرد. به موجب این عهدنامه، ایالت های گرجستان و داغستان و شهرهای باکو و گنجه از حاکمیت ایران خارج شدند و تحت حاکمیت روسیه قرار گرفتند. مردم ایران که از عهدنامه گلستان ناخشنود بودند، با فتوای علما برای آزاد کردن سرزمین های اشغالی بسیج شدند. سپاه ایران که از جنگاوران ایل ها و نیروهای داوطلب مردمی تشکیل شده بود، به سرعت مناطق اشغال شده را آزاد کرد. روسیه با تمام قوا و تجهیزات خود وارد جنگ شد و با شکست دادن سپاه ایران، **عهدنامه ترکمان چای** را - که تنگین تر از قرارداد گلستان بود - به کشور ما تحمیل کرد. بر اساس این قرارداد، سرزمین های ایرانی شمال رود ارس به تصرف روسیه درآمد؛ ایران از کشتی رانی در دریای مازندران محروم گردید و مجبور به پرداخت غرامت شد.

ثبت نام داوطلبان ایرانیان برای دفاع از میهن خود

○ فعالیت

۴- با مطالعه درس، دلایل شکست‌های ایران از روسیه را استخراج کنید.

اهداف و برنامه‌های استعماری انگلستان در ایران:

اوایل دوره قاجار، مهم‌ترین مستعمره انگلستان، یعنی هندوستان، با ایران همسایه بود. حفظ این مستعمره برای انگلستان اهمیت حیاتی داشت؛ بنابراین، یکی از هدف‌های اصلی انگلستان از برقراری ارتباط با حکومت قاجار این بود که نگذارد کشورهای رقیب از طریق ایران به هندوستان دسترسی پیدا کنند. در زمان فتحعلی‌شاه، چند عهدنامه میان ایران و انگلستان بسته شد. در این عهدنامه‌ها، حکومت قاجار تعهد کرد که به هیچ کشوری اجازه ندهد از خاک ایران به هندوستان لشکرکشی کند. در عوض، انگلیسی‌ها نیز متعهد شدند که در صورت حمله کشورهای دیگر به ایران، به حکومت قاجار کمک‌های مالی و نظامی کنند. البته، انگلستان در طول جنگ‌های روسیه با ایران، به تعهدات خود عمل نکرد. این کشور، در دوران محمدشاه و ناصرالدین‌شاه با لشکرکشی به خلیج فارس و حمله به جزایر و بنادر ایران، حکومت قاجار را مجبور کرد که به جدایی افغانستان از ایران رضایت دهد. انگلیسی‌ها همچنین ناصرالدین‌شاه را وادار کردند که با جدایی قسمت شرقی سیستان و بلوچستان از ایران موافقت کند. علاوه بر اینها، تعدادی از جزایر ایرانی خلیج فارس را اشغال و به پایگاه نظامی خود تبدیل کردند.

بخشی از مفاد عهدنامه مفصل که در سال ۱۲۲۷ ق میان ایران و انگلستان بسته شد:

- دولت ایران نباید به هیچ یک از دولت‌های اروپایی اجازه دهد که از خاک ایران به هندوستان لشکرکشی کنند.
- چنانچه یکی از دولت‌های اروپایی به ایران حمله کند، دولت انگلستان به ایران کمک نظامی و مالی خواهد کرد.
- اگر میان دولت ایران و طوایف افغان اختلاف و نزاعی صورت گرفت دولت انگلستان مداخله نخواهد کرد.

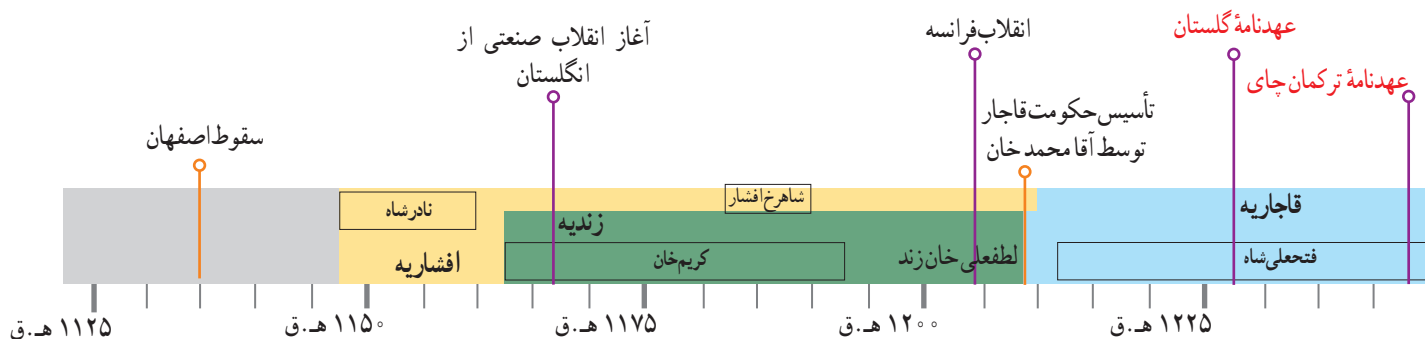
بخشی از مفاد عهدنامه پاریس که در سال ۱۲۷۳ ق میان ایران و انگلستان بسته شد:

- دولت ایران از هر نوع ادعای حاکمیت نسبت به هرات و سایر قسمت‌های افغانستان دست برداشته و متعهد می‌گردد که از مداخله در امور آن سرزمین خودداری نماید.
- پس از آنکه دولت ایران نیروهای خود را از هرات خارج کرد و سفیر انگلستان را پذیرفت، دولت انگلیس نیروهای خود را از سواحل و بنادر ایران خارج می‌کند.

○ فعالیت

۵- هدف دولت انگلستان از جدا کردن افغانستان و بخش شرقی سیستان و بلوچستان از ایران چه بود؟

۶- کاربرگه شماره (۹) را انجام دهید.

در جست و جوی پیشرفت و رهایی از سلطه خارجی

میرزا ابوالقاسم فراهانی وزیر لایق و میهن‌دوست
عباس میرزا و صدر اعظم محمد شاه

شکست‌های نظامی و سیاسی از روسیه و انگلستان در دوره قاجار نتایج زیانباری برای کشور ما داشت اما ایرانیان را متوجه پیشرفت‌های علمی و صنعتی کشورهای اروپایی کرد. در چنین اوضاع و احوالی، برخی از سیاستمداران، اندیشمندان و عالمان دینی برای جبران عقب‌ماندگی ایران به چاره‌جویی پرداختند و برای حفظ استقلال و پیشرفت کشور خود کارهایی انجام دادند.

تلاش برای نوسازی و اصلاح امور کشور

عباس میرزا، ولیعهد فتحعلی‌شاه و فرمانده سپاه ایران، در جریان جنگ با روسیه متوجه پیشرفت‌های علمی، صنعتی و نظامی آن کشور و دیگر کشورهای اروپایی شد. او به خوبی تفاوت سپاه ایران را با ارتش روسیه که آموزش دیده و مجهز به سلاح‌های جدید بود، تشخیص داد و به اهمیت صنایع نظامی پی برد. همچنین، متوجه شد که با وجود تعداد زیاد سپاهیان ایران و دلاوری و فداکاری آنها، روس‌ها به دلیل برخورداری از دانش و تجهیزات پیشرفته نظامی پیروز شدند. عباس میرزا سرانجام به این نتیجه رسید که باید تغییراتی در کشور ایجاد کند.

یکی از اقدامات عباس میرزا برای پیشرفت ایران فرستادن افرادی به انگلستان برای فراگیری علوم و فنون جدید بود. این افراد و کسان دیگری که پس از اینها برای تحصیل در رشته‌های فنی، نظامی و پزشکی به اروپا رفتند، به تدریج زمینه آشنایی ایرانیان را با دستاوردهای تمدن اروپا فراهم آوردند. آنها کنجکاو بودند که بدانند دلیل پیشرفت‌های علمی و صنعتی کشورهای اروپایی چه بوده است. عباس میرزا همچنین برای آگاهی از اوضاع کشورهای اروپایی، دستور داد کتاب‌هایی را در موضوع تاریخ آن کشورها به فارسی ترجمه کنند. در آن دوره تازه صنعت چاپ به ایران راه یافته بود. عباس میرزا پیش از آنکه بر تخت شاهی بنشیند، از دنیا رفت و فتحعلی‌شاه به دلیل علاقه‌مندی به او، پسرش، محمد میرزا، را به ولیعهدی برگزید.

روزنامه کاغذ اخبار اولین روزنامه ایرانی

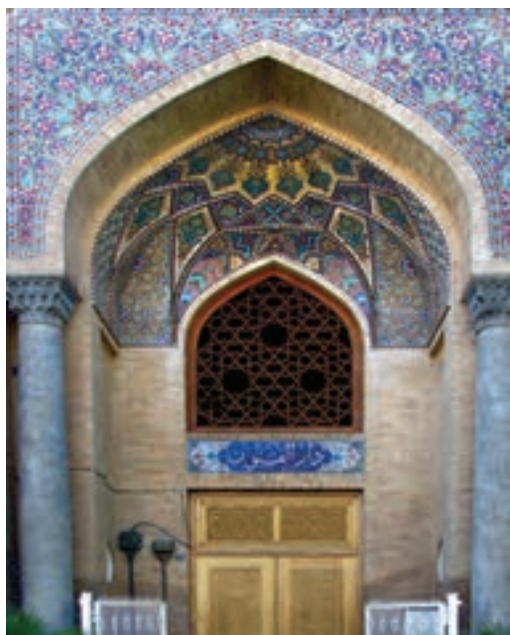
که توسط میرزا صالح شیرازی منتشر شد. وی از جمله افرادی بود که به دستور عباس میرزا در انگلستان تحصیل کرده بود.

۱- الف) چرا عباس میرزا به فکر نوسازی و اصلاح کشور افتاد؟
ب) عباس میرزا برای پیشرفت ایران چه کارهایی انجام داد؟

میرزا تقی‌خان امیرکبیر یکی دیگر از کسانی بود که در دوره قاجار، کارهای جدی و مؤثری برای نوسازی و اصلاح امور ایران انجام داد. ناصرالدین‌شاه در ابتدای سلطنتش، امیرکبیر را به صدراعظمی منصوب کرد و در اداره کشور به او اختیار کامل داد. در آن زمان، حکومت قاجار با مشکلات بزرگی از قبیل شورش در ایالت‌ها، دخالت‌های خارجی، بی‌نظمی و اختلال امور کشوری و لشکری و خالی بودن خزانه روبه‌رو بود.

امیرکبیر پس از برقرار کردن امنیت و آرامش، اقدامات اصلاحی گسترده‌ای را برای نوسازی و کارآمدی تشکیلات حکومتی و مبارزه با مفاسد اداری و اقتصادی آغاز کرد. او در سیاست خارجی، توجه ویژه‌ای به حفظ استقلال کشور داشت و درصدد قطع نفوذ و دخالت‌های روسیه و انگلستان در ایران بود.

یکی از مهم‌ترین اقدامات امیرکبیر، تأسیس مدرسه دارالفنون بود. وی فرستادن دانشجو به اروپا را کافی نمی‌دانست، از این‌رو، تصمیم گرفت مدرسه‌ای به سبک مدرسه‌های اروپایی در ایران تأسیس کند تا تعداد بیشتری از ایرانیان علوم و فنون جدید را در داخل کشور بیاموزند. او همچنین دستور داد معلمانی از کشورهای جز روسیه و انگلیس (مثلاً از اتریش) برای تدریس در مدرسه دارالفنون استخدام شوند. مدرسه دارالفنون مدتی پس از برکناری امیرکبیر و چند روز پیش از قتل او شروع به کار کرد.

مدرسه دارالفنون نخستین مدرسه عالی یا دانشگاه ایرانی است که در سال ۱۲۶۸ ق افتتاح شد و بیش از صد دانشجو در رشته‌های مهندسی، پزشکی و جراحی، فیزیک، شیمی، داروسازی، معدن‌شناسی، توپخانه، پیاده‌نظام و سواره نظام در آن مشغول تحصیل شدند. تاریخ و جغرافیا از جمله درس‌های عمومی این رشته‌ها بود.

میرزا تقی‌خان امیرکبیر، فرزند کربلایی قربان، به سال ۱۲۲۲ ق در فراهان از توابع اراک متولد شد. او به خاطر هوش و استعداد کم‌نظیرش از همان دوران نوجوانی مورد توجه ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی (وزیر عباس میرزا و صدراعظم محمدشاه) قرار گرفت و به خدمت دولت درآمد. میرزا تقی‌خان در دوران حکومت محمدشاه، چندین مأموریت سیاسی را در کشورهای روسیه و عثمانی انجام داد. او در این مأموریت‌ها از نزدیک با کارهایی که دولت‌های روسیه و عثمانی برای نوسازی و اصلاح امور کشورهای خود انجام داده بودند، آشنا شد.

سایر اقدامات اصلاحی امیرکبیر :

منع رشوه خواری و پیشکش گرفتن توسط مقام‌ها و کارکنان دولت و تعیین حقوق برای آنان؛ منع فروش حکومت ایالت‌ها؛ پیش از آن، حکومت ایالت‌ها را به کسانی که پول بیشتری پرداخت می‌کردند، می‌فروختند؛ کاهش حقوق و مستمری شاه، شاهزادگان، درباریان و...؛ اصلاح قوانین مالیاتی و وادار کردن زمین‌داران بزرگ (درباریان و صاحب‌منصبان برجسته دولتی) به پرداخت مالیات؛ تلاش برای ایجاد سپاه منظم و تأسیس کارخانه اسلحه‌سازی؛ اعزام عده‌ای به اروپا برای فراگرفتن فنون و حرفه‌های نو و احداث کارخانه‌های جدید؛ اصلاح امور قضایی و توجه جدی به برقراری عدالت و رعایت حقوق مردم؛ منع شکنجه متهمان؛ احترام به حقوق اقلیت‌های دینی؛ انتشار روزنامه و قایع اتفاقیه؛ ترجمه کتاب‌های اروپایی و توسعه چاپخانه؛ ساختن بیمارستان؛ مقابله با بیماری‌های مُسری مانند آبله و وبا؛ سنگفرش کردن خیابان‌ها؛ راه‌اندازی چاپارخانه و پست جدید؛ ایجاد تذکره‌خانه (اداره گذرنامه)؛ بنای بازار و تیمچه و سرای امیر در تهران و

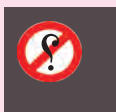
پس از آنکه ناصرالدین‌شاه بر اثر توطئه درباریان و صاحب‌منصبان نالایق و سودجو، دستور قتل امیرکبیر را داد و ایران را از خدمات ارزشمند او محروم کرد، بسیاری از برنامه‌ها و کارهای آن صدراعظم لایق و دلسوز به فراموشی سپرده شد.

فعالیت

۲- الف) انگیزه و اهداف امیرکبیر از اقدامات اصلاحی چه بود؟

ب) چرا امیرکبیر مدرسه دارالفنون را تأسیس کرد؟

پ) به نظر شما، چرا امیرکبیر بر استخدام نکردن معلمان و استادان روسی و انگلیسی در مدرسه دارالفنون، اصرار می‌کرد؟

۱- رسم فروش حکومت ولایت‌ها چه مسائل و مشکلاتی برای مردم به وجود می‌آورد؟

۲- امیرکبیر در زمینه حقوق شهروندی و توسعه علمی و فرهنگی چه اقداماتی انجام داد؟

۳- با توجه به اصلاحات امیرکبیر، توضیح دهید که چرا اعضای حرم سرا، شاهزادگان و درباریان قاجار برای برکناری و قتل امیرکبیر توطئه کردند.

گسترش مدرسه‌های جدید : یکی از نتایج آشنایی ایرانیان با تمدن اروپایی در دوره قاجار، ایجاد مدرسه‌های جدید بود. تا اواخر حکومت ناصرالدین‌شاه، سوادآموزی و آموزش ابتدایی در مکتب‌خانه‌ها انجام می‌گرفت، اما به تدریج، افرادی پیش‌گام تأسیس مدرسه‌هایی به سبک اروپایی در ایران شدند؛ از جمله میرزا حسن رشدیه که در بیروت و استانبول با این نوع آموزشگاه‌ها و شیوه فعالیت آنها آشنا شده بود. او در زادگاهش تبریز و شهرهای مشهد، تهران و قم چندین مدرسه جدید تأسیس کرد. پس از آن بر تعداد این مدرسه‌ها در ایران افزوده شد.

در مدارس جدید، دانش‌آموزان در دوره ابتدایی

درس‌هایی از قبیل: قرآن، شرعیات، فارسی، دیکته، حساب، نصاب (مقدمه زبان عربی) و هندسه می‌آموختند و در دوره متوسطه همین دروس به اضافه فیزیک، شیمی، ریاضی، جبر، مثلثات، طب، زبان فرانسه، تاریخ و جغرافیا توسط معلمانی که اغلب فارغ‌التحصیل دارالفنون و یا تحصیل کرده اروپا بودند، تدریس می‌شدند.

در مکتب‌خانه، شاگردان پس از آموختن الفبای عربی به شیوه سنتی، به روخوانی قرآن می‌پرداختند. سپس کتاب‌های گلستان و بوستان سعدی و دیگر آثار ادبی و تاریخی را می‌خواندند و نوشتن را می‌آموختند. مکتب‌دار کودکان را با اصول و فروع دین نیز آشنا می‌کرد و احکام دینی را به آنان یاد می‌داد.

مبارزه با نفوذ و سلطه اقتصادی بیگانگان

نفوذ اقتصادی روسیه و انگلستان در ایران : کشورهای روسیه و انگلستان علاوه بر اینکه بخش‌های پهناوری از خاک ایران را از آن جدا کردند، برای توسعه نفوذ اقتصادی خود در کشور ما به رقابت پرداختند. اوج این رقابت‌ها در دوره ناصرالدین‌شاه بود و در نتیجه آن، روسیه و انگلستان به امتیازهای اقتصادی* مهمی در ایران دست یافتند. صنعت و بازرگانی کشور ما با واگذاری این امتیازها آسیب‌های فراوانی دید. شرکت‌های بازرگانی خارجی در بیشتر شهرهای ایران شعبه‌هایی تأسیس کردند و به خرید و فروش مشغول شدند. این شرکت‌ها معمولاً کالاهای اروپایی را بدون پرداخت حقوق گمرکی و یا با حقوق گمرکی بسیار ناچیزی وارد کشور می‌کردند. به همین دلیل، تولیدات داخلی قادر به رقابت با آنها نبودند. تولیدکنندگان و بازرگانان ایرانی چون نمی‌توانستند با این شرکت‌ها رقابت کنند، روز به روز ضعیف‌تر شدند و شروع به ورشکستگی کردند.

امتیازهای واگذار شده به روس‌ها	امتیازهای واگذار شده به انگلیسی‌ها
۱- شیلات شمال، ۲- بانک استقراضی روس، ۳- تشکیل نیروی قزاق، ۴- احداث راه شوسه بین انزلی و قزوین، ۵- قرارداد گمرکی	۱- احداث تلگراف، ۲- رویت: بهره‌برداری از جنگل‌ها و منابع و معادن ایران به جز طلا و نقره، ۳- کشتی‌رانی در کارون، ۴- بخت‌آزمایی (لاتاری)، ۵- تأسیس بانک شاهنشاهی، ۶- خرید و فروش انحصاری توتون و تنباکو، ۷- دارسی: استخراج معادن نفت

یکی از شخصیت‌های مذهبی که نقش مؤثری در بیداری مردم ایران و دیگر مسلمانان جهان داشت، سیدجمال‌الدین اسدآبادی بود. سید جمال از فقر و عقب‌ماندگی کشورهای مسلمان و دخالت بیگانگان در امور مسلمانان رنج می‌برد و تلاش زیادی کرد که ملت‌های مسلمان را در برابر استبداد داخلی و استعمار خارجی بسیج کند. از جمله اقداماتی که برای بیداری امت اسلامی انجام داد، انتشار روزنامه عروة الوثقی بود.

نهضت* تنباکو: مردم مسلمان ایران می‌دانستند که واگذاری امتیازهای اقتصادی به روسیه و انگلستان موجب تسلط هرچه بیشتر بیگانگان بر منابع ثروت و بازار کشورشان می‌شود. بنابراین، سکوت نکردند و با واگذاری برخی از امتیازها، به مخالفت برخاستند. روحانیون که از گروه‌های مورد احترام و اعتماد جامعه ایران در عصر قاجار بودند، رهبری اعتراض‌های مردمی را به عهده داشتند. نهضت تنباکو یکی از گسترده‌ترین جنبش‌های اجتماعی بود که در اعتراض به واگذاری امتیازهای اقتصادی به بیگانگان شکل گرفت. در دوره ناصرالدین‌شاه، یک نفر انگلیسی به نام *تالبوت* با پرداخت رشوه به درباریان، امتیاز انحصاری خرید و فروش توتون و تنباکوی ایران را به مدت پنجاه سال به دست آورد. در آن زمان، توتون و تنباکو از عمده‌ترین محصولات کشاورزی ایران بود. براساس این امتیاز، ایرانیان نمی‌توانستند محصول توتون و تنباکوی خود را به کسی غیر از تالبوت بفروشند. در مقابل، تالبوت نیز تعهد کرده بود که هر سال ۱۵۰۰۰ لیره انگلیس به همراه یک چهارم سود سالانه خود را به حکومت ایران پرداخت کند.

مردم و به ویژه بازرگانان با آگاهی از نتایج زیانبار این امتیاز، در شهرهای مختلف شروع به اعتراض و مخالفت کردند. روحانیان در صف مقدم این اعتراض قرار گرفتند و خواهان لغو امتیاز تنباکو شدند. ناصرالدین‌شاه به خواسته مخالفان اعتنایی نکرد و آیت‌الله میرزا حسن شیرازی، مرجع تقلید شیعیان در سامرا، در حمایت از نهضت، استفاده از توتون و تنباکو را حرام اعلام کرد. این حکم شرعی سبب شد که مردم و حتی کارکنان کاخ ناصرالدین‌شاه، قلیان‌ها را بشکنند و مقدار زیادی توتون و تنباکو را به آتش بکشند. با اوج گرفتن نهضت، ناصرالدین‌شاه مجبور به لغو امتیاز و پرداخت غرامت و خسارت به تالبوت شد. نهضت تنباکو نخستین حرکت جدی مردم ایران برای رهایی از نفوذ و سلطه خارجی و ایستادگی در برابر ستم داخلی بود. پیروزی این نهضت، حس اعتماد به نفس و روحیه مقاومت و مبارزه را در مردم تقویت کرد.

○ فعالیت

۳- الف) دلیل اصلی شکل‌گیری نهضت تنباکو چه بود؟

ب) موفقیت نهضت تنباکو از نظر سیاسی و اجتماعی چه اهمیتی داشت؟

از طهران به اصفهان

فرمان لغو امتیاز توتون و تنباکو

بر حسب امر قَدَر قَدَر بندگان اعلیحضرت اقدس همایون شاهنشاهی روحنا و روح العالمین فداه ابلاغ می‌شود. بنا به مرحمت و رأفت همایونی نسبت به عموم ممالک محروسه بعد از اینکه معلوم شد که عمل انحصار تنباکو و منوئل آن بر عموم اهالی قدری شاق است و از خاکپای اقدس همایون مستدعی معافی و موقوفی آن شدند برای آسایش خاطر عموم اهالی و رعایا و تکمیل مزید دعاگویی وجود مبارک این انحصار را در تمام ممالک محروسه ایران از امروز موقوف و متروک فرمودند و ضرر و خسارت کمیانی را از مَر دیگر معین و مقرر خواهند فرمود که به مرور به کمیانی پرداخته خواهد شد. از تاریخ این تلگراف به بعد عموم اهالی از علما و اعیان و تجار و عموم اطلاع می‌دهد که تنباکو و توتون و عموم اجناس دخانیه خودشان را به هر کس و به هر قیمت و هر نحو که میل خودشان باشد بیع و شری نمایند و ابتدا به مأمورین و کسان اداره دخانیه اگرچه رئیس آنها یقیناً اطلاع داده است شما هم اطلاع بدهید که حکم از این قرار است و ضمناً به موجب امر همایونی روحنا فدا تأکید می‌شود مبدا نسبت به مأمورین آنها خلاف قاعده

و خلاف احترامی شود که موجب تنبیه و سیاست شدید خواهد شد. مردم هم خودشان را از این زحمت و تحمیل آسوده دانسته به دعاگویی وجود مسعود همایونی و به شکرگزاری مراحم کامله همایون خسروانه بیفزایند و بعضی حرکات جاهلانه را به کلی موقوف نمایند و عرایض شکرانه علمای اعلام به خاکپای مبارک برسد. به تاریخ ۱۷ شهر جمادی الاولی ۱۳۰۹ امین السلطان [صدر اعظم]

واژگان سند

قَدَر قَدَر : بلند مرتبه	منوئل : انحصاری
ممالک محروسه : سرزمین‌های حفاظت و حراست شده	معافی : عفو کردن، لغو کردن
یک پادشاه	موقوفی : بازداشتن، لغو کردن
شاق : کار دشوار و سخت	مَر : محل درآمد
مستدعی : درخواست شده	بیع و شری : خرید و فروش

فعّالیت

با راهنمایی دبیر خود متن سند را بخوانید و به پرسش‌های زیر پاسخ دهید :

۴- چرا ناصرالدین شاه امتیاز توتون و تنباکو را لغو کرد؟

۵- لغو این امتیاز چه سودی برای مردم داشت؟

۶- در چه تاریخی امتیاز لغو شد؟

پتر کبیر: پتر اوّل امپراتور (تزار) نامدار و معروف روسیه که از ۱۶۸۲ تا ۱۷۲۵ م/ ۱۰۹۳-۱۱۳۷ ق (هم‌زمان با سال‌های پایانی سلسله صفوی) بر آن کشور حکومت می‌کرد. او با نوسازی ارتش روسیه به سبک ارتش‌های اروپایی، روسیه را به کشوری قدرتمند و پهناور تبدیل کرد.

امتیاز اقتصادی: اجازه فعالیت اقتصادی و یا واگذاری حق بهره‌برداری از منابع طبیعی و معدنی به افراد یا شرکت‌های داخلی یا خارجی.

نهضت: برخاستن، به حرکت درآمدن و قیام برای رسیدن به مقاصد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی معین.

به کاربندیم

- ۱- با مراجعه به پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir و یا کتاب‌هایی درباره زندگی و خدمات میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی، خلاصه‌ای از زندگی‌نامه او تهیه و در کلاس ارائه کنید.
 - ۲- پرس‌وجو کنید که آیا در شهر یا روستای محل زندگی شما آثاری از دوره قاجار باقی مانده است. در صورت وجود چنین آثاری، درباره یکی از آنها گزارشی به همراه عکس تهیه و به کلاس ارائه کنید.
 - ۳- با مطالعه متن به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.
- «تعداد دستگاه‌های بافندگی دستی شیراز که در اوایل حکومت قاجار ۵۰۰ واحد بود، حدود ۶۰ سال بعد به ۱۰ واحد کاهش یافت که آنها هم پارچه‌های زیر و خشن می‌بافتند. در همان دوره، تعداد کارگاه‌های حریربافی اصفهان نیز از ۱۲۵۰ واحد به ۱۲ واحد رسید و مردم آن شهر، مصرف‌کننده پارچه‌های نخی کارخانه‌های انگلستان شدند».
- منبع: مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا انقلاب اسلامی، تألیف جان فوران، ترجمه احمد تدین، ناشر: رسا، ۱۳۷۷ ش، ص ۱۹۶.

- الف) دلیل کاهش تعداد کارگاه‌های بافندگی در دو شهر شیراز و اصفهان چه بوده است؟
- ب) به نظر شما، کاهش تعداد کارگاه‌های بافندگی در دوره قاجار، از نظر اقتصادی چه آثار و نتایجی برای مردم ایران داشت؟
- ج) از این موضوع تاریخی برای اقتصاد کشور در شرایط کنونی چه پندی می‌توان گرفت؟

ایران در عصر مشروطه

فصل

در دوره پادشاهی مظفرالدین شاه قاجار، اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران به دلیل مشکلات داخلی و افزایش نفوذ و دخالت روسیه و انگلستان آشفته‌تر شد. مردم ایران که در آن زمان در نتیجه روشنگری‌ها و هدایت علما و اندیشمندان آگاه‌تر و بیدارتر شده بودند، برای رهایی از آن وضع نابسامان، جنبش عظیمی به پا کردند. هدف این جنبش - که به انقلاب مشروطیت معروف شد - تغییر شیوه حکومت به منظور ایجاد امنیت، عدالت، آزادی، پیشرفت کشور و رهایی از استبداد داخلی و سلطه خارجی بود. انقلاب مشروطیت در سال ۱۲۸۵ ش/۱۳۲۴ ق به پیروزی رسید و نظام پادشاهی استبدادی در ظاهر به حکومت مشروطه تبدیل شد اما به سبب موانع و مشکلات داخلی، دخالت‌های کشورهای خارجی و وقوع جنگ جهانی اول، هدف‌های اساسی انقلاب تحقق نیافت و اوضاع ایران بدتر شد. نتیجه این حوادث، سقوط سلسله قاجار، روی کار آمدن سلسله پهلوی و آغاز دوره جدیدی در تاریخ ایران بود.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- انقلاب مشروطه چرا و چگونه در ایران به وجود آمد؛
- ۲- موانع و مشکلات داخلی و خارجی حکومت مشروطه در ایران چه بود؛
- ۳- تغییر حکومت قاجاریه به پهلوی چرا و چگونه صورت گرفت؛
- ۴- هدف‌ها و نتایج نهضت ملی شدن نفت ایران چه بود.

درس ۱۳ انقلاب مشروطیت؛ موانع و مشکلات

انقلاب مشروطیت جنبشی سیاسی - اجتماعی بود که در دوره حکومت مظفرالدین شاه در ایران رخ داد و به دنبال آن، نظام پادشاهی مشروطه جایگزین نظام پادشاهی استبدادی شد. نظام پادشاهی استبدادی، حکومتی است که در آن، پادشاه از قدرت و اختیارات فراوانی برخوردار است و براساس میل و اراده خود حکومت می‌کند. به عبارت دیگر، اداره کشور تابع هیچ قانونی نیست و خواست پادشاه حکم قانون را دارد. در مقابل، نظام پادشاهی مشروطه نوعی از حکومت است که در آن قدرت و اختیارات پادشاه بر اساس قانون محدود می‌شود و اداره کشور در اختیار نهادهایی مانند مجلس شورا و هیئت وزیران (دولت) قرار می‌گیرد.

نمایندگان مجلس شورای ملی در اوایل عصر مشروطه

ناصرالدین شاه قاجار

چرا انقلاب مشروطه به وقوع پیوست؟

الف) زمینه‌های سیاسی و اقتصادی: در فصل پیش خواندید که به دلیل عقب ماندگی ایران و ناتوانی حکومت قاجار در برابر روسیه و انگلستان، سرزمین‌های پهناوری از خاک کشور ما جدا شدند. از سوی دیگر، واگذاری امتیازهای بسیار به انگلیسی‌ها و روس‌ها، علاوه بر اینکه باعث تسلط بیگانگان بر منابع ثروت اقتصادی کشور شد، ضربه شدیدی به صنعت، کشاورزی و بازرگانی ایران وارد کرد و بیکاری را در سراسر کشور گسترش داد. سخت‌گیری و بی‌رحمی مأموران مالیاتی نیز بر شدت فقر عمومی افزود. مردم ایران ضعیف و بی‌کفایتی حکومت قاجار را علت اصلی این مسائل و مشکلات می‌دانستند.

ب) زمینه‌های فکری و فرهنگی: عوامل فکری و فرهنگی نقش مهمی در وقوع انقلاب مشروطه داشتند.

۱- زمینه‌های داخلی: آموزه‌های دین اسلام و مذهب شیعه مردم را به مبارزه با ظلم و تلاش برای برقراری عدالت فرا می‌خواند. مردم مسلمان ایران با درس گرفتن از قیام امام حسین - علیه السلام - و واقعه کربلا، همواره آماده بودند که در برابر ظلم و بی‌عدالتی بایستند.

صحنه‌ای از مراسم عزاداری ماه محرم در دوره قاجار

۲- زمینه‌های خارجی: آشنایی ایرانیان با افکار و دستاوردهای

تمدن جدید اروپا، یکی دیگر از علل مهم انقلاب مشروطه بود. هم‌زمان با تأسیس حکومت قاجار، انقلاب کبیر فرانسه رخ داد. این انقلاب، اندیشه آزادی خواهی و حکومت مشروطه را در سراسر اروپا گسترش داد. عده‌ای از ایرانیان که با کنجکاوی در جست‌وجوی دلایل عقب‌ماندگی ایران و پیشرفت کشورهای اروپایی بودند، متوجه نظام مشروطه و حکومت قانونمند در آن کشورها شدند. آنان سرانجام به این نتیجه رسیدند که ایران نیز با داشتن حکومت مشروطه می‌تواند در مسیر پیشرفت و ترقی قرار گیرد. این عده که اغلب تحصیل‌کردگان اروپا و مدرسه دارالفنون بودند، به روشنفکران معروف شدند. آنان تلاش می‌کردند که از طریق کتاب و روزنامه، مردم را با محاسن حکومت قانون (حکومت مشروطه) و معایب حکومت استبدادی آشنا کنند.

○ فعالیت

۱- کاربرگه شماره (۱۰) را انجام دهید.

انقلاب مشروطه چگونه رخ داد؟

موفقیت نهضت تنباکو و در پی آن، قتل ناصرالدین‌شاه به دست میرزا رضا کرمانی، انگیزه و اراده مردم را برای مبارزه با استبداد و سلطه خارجی دوچندان کرد. مظفرالدین‌شاه، فرمانروایی نرم‌خو و ناتوان بود. در دوره پادشاهی او، سوءاستفاده و ستمگری مأموران حکومت و دخالت بیگانگان در امور کشور ادامه یافت و بر خشم و نارضایتی مردم افزود. در آن زمان، دو نفر از روحانیان مشهور تهران، آیت‌الله سید محمد طباطبایی و آیت‌الله سید عبدالله بهبهانی، انجمنی از آزادی‌خواهان تشکیل دادند و به فکر ایجاد تغییراتی به نفع مردم افتادند.

آیت‌الله بهبهانی

آیت‌الله طباطبایی

در این زمان، شرایط و علل بروز انقلاب مشروطیت، فراهم بود و وقوع چند حادثه نیز به آن سرعت بخشید. یکی از مهم‌ترین این حوادث، ماجرایی به چوب بستن بازرگانان بود. عین‌الدوله، صدراعظم مستبد، برای ترساندن مخالفان و جلوگیری از گسترش اعتراض‌ها، تعدادی از بازرگانان را به بهانه گران شدن قند به چوب بست. به دنبال این واقعه، بازار بسته شد و گروهی از علما به رهبری آیت‌الله طباطبایی به نشانه اعتراض از تهران به ری مهاجرت کردند و در حرم حضرت شاه‌عبدالعظیم بست نشستند*. مهم‌ترین خواسته آنان، تأسیس عدالت‌خانه برای رسیدگی به شکایت‌های مردم بود.

مظفرالدین‌شاه قول داد که به خواسته‌های مهاجران رسیدگی کند و آنان با احترام به پایتخت بازگشتند اما چون حکومت قاجار به وعده‌های خود عمل نکرد، اعتراض‌های مردمی دوباره شروع شد. در جریان این اعتراض‌ها، طلبه جوانی به نام سیدعبد/حمید به شهادت رسید و در نتیجه، تعدادی از علما این بار به نشانه اعتراض به قم مهاجرت کردند. هم‌زمان، تعدادی از مردم تهران در اعتراض به حکومت قاجار در سفارت انگلستان بست نشستند. از جمله خواسته‌های معترضان، تأسیس عدالت‌خانه و تشکیل مجلس شورا بود. علاوه بر علما و روشنفکران که رهبری انقلاب مشروطیت را عهده‌دار بودند، گروه‌ها و قشرهای اجتماعی مختلف مانند تجار، پیشه‌وران و کارگران نیز در این انقلاب نقش مؤثری داشتند.

سرانجام، مظفرالدین‌شاه تسلیم خواسته‌های ملت شد و در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ ش. فرمان مشروطه را صادر کرد. پس از آن، مجلس شورای ملی تشکیل شد و قانون اساسی مشروطه نیز با عجله تدوین و تصویب گردید.

گروهی از بست‌نشینان معترض در سفارت انگلستان

۲- الف) پس از مطالعه متن و همفکری با یکدیگر، دو مورد از عوامل موفقیت انقلاب مشروطیت را بیان کنید.
ب) چه گروه‌ها یا قشرهایی در انقلاب مشروطیت نقش مؤثری داشتند؟

محمدعلی شاه

موانع و مشکلات حکومت مشروطه

انقلاب مشروطیت با هدف برقراری حکومت قانون و رها کردن کشور از جنگ استبداد داخلی و سلطه خارجی شکل گرفت. مردم امیدوار بودند که با پیروزی این انقلاب، زمینه برای ایجاد امنیت، عدالت، آزادی، رونق اقتصادی و رفاه عمومی فراهم شود اما حکومت مشروطه از همان ابتدای پیروزی با مسائل و مشکلات مختلف داخلی و خارجی رو به رو شد و هدف‌های اصلی آن تحقق نیافت.

الف) مخالفت و دشمنی مستبدان: مظفردالدین شاه مدت کوتاهی پس از صدور فرمان مشروطه درگذشت. محمدعلی شاه، جانشین او، پادشاهی مستبد بود. او با پشتیبانی دولت روسیه و حمایت مستبدان داخلی، تصمیم گرفت حکومت نوپای مشروطه را نابود سازد و نظام پادشاهی استبدادی را دوباره برقرار کند. پس از چند ماه اختلاف و درگیری، به دستور محمدعلی شاه مجلس به توپ بسته شد و منحل گردید.

مجاهدان مشروطه‌خواه در تبریز به رهبری ستارخان و باقرخان در برابر حکومت

استبدادی محمدعلی شاه به پا خاستند. علمای مشروطه‌خواه نجف نیز آنان را به مقاومت در برابر شاه مستبد دعوت کردند. طرفداران مشروطه در گیلان و اصفهان با مشاهده ایستادگی مردم تبریز، روحیه گرفتند و راهی پایتخت شدند. آنها پس از فتح تهران، محمدعلی شاه را برکنار کردند و پسر خردسالش، احمد میرزا، را به جانشینی او برگزیدند.

ستارخان و باقرخان در میان گروهی از مجاهدان مشروطه‌خواه

پیش از دستگیری شیخ فضل‌الله، به او پیشنهاد شد که به سفارت روسیه پناهنده شود اما او نپذیرفت و گفت: «آیا رواست که پس از هفتاد سال که محاسنم را برای اسلام سفید کرده‌ام، بیایم و به زیر پرچم کفر بروم؟»

ب) اختلاف و دودستگی میان مشروطه‌خواهان :

هنوز جوهر فرمان مشروطه خشک نشده بود که زمزمهٔ اختلاف در میان رهبران مشروطه به گوش رسید. آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری که در آغاز پشتیبان مشروطه بود، به انتقاد از آن پرداخت. وی معتقد بود افرادی که رهبری انقلاب را به دست گرفته‌اند، به اسلام اعتقادی ندارند و می‌خواهند افکار و فرهنگ کشورهای اروپایی را در ایران گسترش دهند. منظور او برخی از روشنفکران بودند که در تقلید از اروپاییان زیاده‌روی می‌کردند. به تدریج، اختلافات شیخ فضل‌الله و هم‌فکرانش با مشروطه‌خواهان به تدریج بیشتر شد. سرانجام برخی از مشروطه‌خواهان بعد از برکناری محمدعلی شاه، با فرصت‌طلبی شیخ را به اتهام مخالفت با نظام مشروطه محاکمه کردند و به شهادت رساندند. شهادت مجتهد معروف پایتخت، تأثیر نامطلوبی بر اوضاع ایران داشت و موجب اختلاف و دشمنی بیشتر در داخل کشور شد.

فعالیت

۳- مهم‌ترین موانع و مشکلات داخلی نظام مشروطه را

توضیح دهید.

نقشه تقسیم ایران در قرارداد ۱۹۰۷

ب) افزایش دخالت‌های خارجی :

هم‌زمان با وقوع انقلاب مشروطیت در ایران، آلمان و متحدانش، یعنی ایتالیا، اتریش و مجارستان، به یک قدرت بزرگ اروپایی تبدیل شده و در صدد دست‌اندازی بر مستعمرات دیگر کشورها بودند. انگلستان و روسیه برای مقابله با قدرت روزافزون آلمان و متحدانش، تصمیم گرفتند به اختلاف‌های خود پایان دهند و به جای رقابت، با یکدیگر همکاری کنند. به همین دلیل، این دو کشور طی قرارداد ۱۹۰۷ ایران را میان خود تقسیم کردند. پس از آن، روسیه با خیالی آسوده در امور داخلی ایران مداخله می‌کرد و اجازه نمی‌داد که دولت و مجلس اوضاع آشفته کشور را سروسامان دهند. علاوه بر این، نیروهای روسیه وارد خاک ایران شدند. آنها در تبریز تعدادی از مشروطه‌خواهان را کشتند و در مشهد نیز حرم امام رضا - علیه السلام - را به گلوله بستند.

فعالیت

۴- پس از مطالعه متن، به نقشه دقت کنید و بگویید : الف) روسیه و انگلستان در قرارداد ۱۹۰۷ چه تصمیمی دربارهٔ ایران گرفتند؟

ب) هدف انگلستان و روسیه از امضای قرارداد ۱۹۰۷ چه بود؟ پ) قرارداد ۱۹۰۷ چه نتایجی برای ایران داشت؟

نظامیان انگلیسی مستقر در ایران در دوران جنگ جهانی اول

مردم ایران برای جنگی که خود نقشی در ایجاد آن نداشتند، بهای سنگینی پرداختند.

تندیس رئیسعلی دلواری در بندر دلواری (استان بوشهر)

ت) وقوع جنگ جهانی اول : جنگ جهانی اول در سال

۱۹۱۴م/۱۲۹۳ش آغاز شد. در یک سوی این جنگ، کشورهای آلمان، ایتالیا، اتریش و مجارستان و عثمانی قرار داشتند که به متحدین معروف بودند و در سوی دیگر آن، انگلستان، روسیه و فرانسه بودند که به متفقین مشهور شدند؛ در اواخر جنگ، آمریکا نیز به متفقین پیوست. جنگ جهانی اول پس از چهار سال با پیروزی متفقین به پایان رسید. بر اثر این جنگ، میلیون‌ها نفر کشته، زخمی و آواره شدند و خسارت‌ها و ویرانی‌های زیادی به بار آمد.

دولت ایران در ابتدای جنگ جهانی اول بی‌طرفی کامل خود را اعلام کرد اما انگلستان، روسیه و عثمانی این بی‌طرفی را نادیده گرفتند و نیروهای خود را وارد ایران کردند. پس از آن، برخی مناطق ایران صحنه نبرد نیروهای روسیه و انگلستان با قوای عثمانی شد. در برخی از نواحی ایران مانند بوشهر، فارس و خوزستان، نیروهای مردمی از جمله عشایر غیور به مقابله با قوای اشغالگر انگلیسی برخاستند. دلیرمردان تنگستانی به فرماندهی رئیسعلی دلواری با اיתار جان خویش ضربه سنگینی به اشغالگران وارد آوردند.

جنگ جهانی اول موجب بی‌ثباتی و آشفتگی بیشتر اوضاع ایران شد. به دلیل حضور نیروهای اشغالگر و درگیری‌های نظامی، دولت مرکزی به نهایت ضعف و درماندگی رسید و تسلط خود را بر امور کشور از دست داد. نافرمانی و سرپیچی از فرمان دولت مرکزی گسترش یافت و امنیت و آسایش مردم از بین رفت. در آن سال‌ها، ایرانیان دچار بلایا و مصیبت‌های بزرگی مانند قحطی، فقر، گرسنگی و شیوع بیماری‌های واگیردار شدند و افراد زیادی جان خود را از دست دادند.

○ فعالیت

- ۵- الف) آثار و پیامدهای سیاسی و اجتماعی جنگ جهانی اول در ایران را از متن درس استخراج و فهرست کنید.
- ب) به نظر شما، چرا مردم ایران در جنگ جهانی اول به آلمان و متحدانش گرایش داشتند؟

ایران در دوران حکومت پهلوی

درس ۱۴

هنگامی که جنگ جهانی اول پایان یافت، کشور ما درگیر انبوهی از مشکلات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بود که در درس قبل به آنها اشاره شد. این مشکلات به علاوه برنامه‌ها و سیاست‌های انگلستان در ایران، زمینه را برای انتقال حکومت از قاجاریه به پهلوی فراهم آورد.

زمینه‌های تغییر حکومت از قاجاریه به پهلوی

قرارداد ۱۹۱۹: در اواخر جنگ جهانی اول، حکومت روسیه بر اثر وقوع انقلابی عظیم سرنگون شد. پس از آن، نام این کشور به/تحداد جماهیر شوروی تغییر یافت. دولت جدید شوروی نیروهایش را از ایران فرا خواند و سرگرم مسائل داخلی خود شد. انگلستان با استفاده از این موقعیت، کوشید نفوذ و سلطه خود را در کشور ما تثبیت کند. از این رو، با وثوق الدوله، نخست‌وزیر ایران، قراردادی بست که به «قرارداد ۱۹۱۹» معروف شد. بر اساس این قرارداد، اداره امور نظامی و مالی ایران در اختیار کارشناسان (مستشاران) نظامی و مالی انگلستان قرار می‌گرفت. این قرارداد در ایران با مخالفت گسترده‌ای روبه رو شد و بسیاری از شخصیت‌های مبارز و آزادی‌خواه مانند آیت‌الله مدرس و شیخ محمد خیابانی با آن به مخالفت برخاستند. احمد شاه قاجار نیز از تأیید آن خودداری کرد.

فعالیت

۱- به نظر شما دلیل مخالفت گسترده با قرارداد ۱۹۱۹ چه بود؟

احمد شاه، رضاخان و تعدادی از مقام‌های حکومتی

کودتای * ۱۲۹۹: انگلستان پس از ناکامی در اجرای قرارداد ۱۹۱۹، در صدد برآمد که از طریق کودتا اهداف خود را در ایران پیگیری کند. انگلیسی‌ها یکی از فرماندهان نیروی قزاق به نام رضاخان را به عنوان مهره نظامی و سیدضیاءالدین طباطبایی را به عنوان مهره سیاسی کودتا برگزیدند. طباطبایی از سیاستمداران طرفدار انگلستان بود. در سوم اسفند ۱۲۹۹ نیروهای تحت فرمان رضاخان مراکز مهم پایتخت را اشغال کردند و احمدشاه مجبور شد سیدضیاء را به نخست‌وزیری و رضاخان را به فرماندهی کل قوا منصوب کند.

رضاخان به بهانه برقراری امنیت برخی از قیام‌های آزادی خواهانه و استقلال طلبانه مانند نهضت جنگل به رهبری میرزا کوچک خان جنگلی را با خشونت زیاد سرکوب کرد.

انتقال حکومت از قاجاریه به پهلوی : کودتای ۱۲۹۹ مقدمه‌ای برای

تغییر حکومت در ایران بود. رضاخان پس از کودتا با سرسختی برای گسترش و تثبیت قدرت خود به تکاپو افتاد. او با جدیت تمام به نوسازی تشکیلات نظامی پرداخت و ارتش نوینی را پایه‌گذاری و با استفاده از آن، نافرمانی و آشوب‌های داخلی را فرونشاند و نظم و امنیت را تا حدودی برقرار کرد. از این‌رو، طرفدارانش با تبلیغات فراوان او را شایسته‌تر از احمدشاه قاجار برای حکومت معرفی می‌کردند. رضاخان در آن زمان برای جلب نظر مردم، خود را فردی مذهبی و پایبند به احکام و ارزش‌های دینی نشان می‌داد. به همین دلیل، در مراسم و مجالس مذهبی حضور می‌یافت و با علما دیدار و مشورت می‌کرد. او با استفاده از موقعیت خود به‌عنوان وزیر جنگ و نخست‌وزیر، طرفداران خود را وارد مجلس شورای ملی کرد. در ۱۳۰۴ش مجلس شورای ملی با وجود مخالفت جدی تعداد کمی از نمایندگان، مانند آیت‌الله مدرس و دکتر مصدق، احمدشاه قاجار را از قدرت برکنار کرد و حکومت موقت را به رضاخان سپرد. سپس، مجلس مؤسسان* به طور رسمی حکومت را به رضاخان و خانواده او واگذار کرد.

رضا شاه در میان گروهی از فرماندهان نظامی

روند به قدرت رسیدن رضاخان

- ۱- اقدام به کودتای برنامه‌ریزی شده توسط انگلیسی‌ها (۳ اسفند ۱۲۹۹ش)
- ۲- فرماندهی کل قوا پس از کودتا
- ۳- وزارت جنگ (۱۳۰۲-۱۳۰۰ش)
- ۴- نخست‌وزیری و وزارت جنگ (۱۳۰۴-۱۳۰۲ش)
- ۵- برکناری احمدشاه از قدرت و سپردن حکومت موقت به رضاخان توسط مجلس شورای ملی (آبان ۱۳۰۴)
- ۶- واگذاری رسمی حکومت به رضاخان پهلوی توسط مجلس مؤسسان (آذر ۱۳۰۴)

فعالیت

۲- الف) علت کودتای ۱۲۹۹ چه بود؟

ب) چه عواملی به رضاخان در دستیابی به قدرت کمک کرد؟

شیوه حکومت و اقدامات رضاشاه

رضاشاه از ابتدای حکومت به استبداد و دیکتاتوری* روی آورد. در دوران حکومت او، هیئت وزیران و نمایندگان مجلس شورای ملی اختیار و استقلال چندانی نداشتند و تابع دستورات شاه بودند. حکومت رضاشاه به احزاب و روزنامه‌های مستقل اجازه فعالیت نمی‌داد و با زور و خشونت، فضای خفقان، ترس و سرکوب را بر جامعه حاکم کرد. در چنین شرایطی، مخالفان سرنوشتی جز تبعید، زندان، شکنجه و اعدام نداشتند.

«آن یک رأی خودم، چه شد؟»

آیت‌الله سید حسن مدرس از جمله عالمان مبارزی بود که چهار دوره از طرف مردم تهران به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد. وی که در مجلس همواره از حقوق ملت دفاع و با استبداد داخلی و نفوذ و سلطه بیگانگان مبارزه می‌کرد، یکی از مخالفان سرسخت رضاخان بود. آیت‌الله مدرس در انتخابات ششمین دوره مجلس به عنوان نماینده اول تهران به مجلس راه یافت اما در انتخابات دوره هفتم، که در زمان حکومت رضاشاه برگزار شد، اعلام کردند که مدرس حتی یک رأی هم نداشته است. وی در پاسخ این ادعا، در جمله‌ای تاریخی و طنزآمیز گفت: «دست‌کم آن یک رأیی که بنده به خودم دادم، چه شد؟» مدرس به مبارزه خود با رضاشاه ادامه داد و به همین دلیل دستگیر و به خوف (تربت‌جام کنونی در خراسان رضوی) تبعید شد. او پس از تحمل سال‌ها تبعید و زندان، در سال ۱۳۱۶ در کاشمر به شهادت رسید.

در دوره حکومت رضاشاه تلاش گسترده‌ای برای نوسازی ایران به تقلید از اروپا صورت گرفت. نوسازی تشکیلات نظامی که از کودتای ۱۲۹۹ آغاز شده بود، با قوت ادامه یافت. مدارس و مراکز آموزشی جدید در شهرهای مختلف گسترش پیدا کردند و نخستین دانشگاه ایران (دانشگاه تهران) بنیان نهاده شد. علاوه بر آن، راه‌های شوسه توسعه یافتند و راه آهن سراسری که خلیج فارس را به دریای مازندران متصل می‌کرد، احداث شد. همچنین مؤسسات و مراکز صنعتی متعددی در ایران به وجود آمدند.

تضعیف ارزش‌های اسلامی و تخریب فرهنگ ایرانی: حکومت رضاشاه به بهانه پیشرفت و نوسازی فرهنگی و اجتماعی، کارهایی انجام داد که نتیجه آنها تضعیف ارزش‌های دینی و رواج فرهنگ غیرایرانی بود. یکی از این کارها، مجبور کردن مردم به این بود که لباس یکسانی به تن کنند و کلاه لبه‌داری (مشهور به کلاه پهلوی) بر سر بگذارند. پس از آن، محدودیت‌هایی برای برگزاری مراسم

مذهبی از جمله عزاداری امام حسین - علیه السلام - به وجود آمد و زمزمه برداشتن (کشف) حجاب مطرح شد. مردم مشهد در اعتراض به این کارها قیام کردند و در مسجد گوهرشاد گرد هم آمدند. نیروهای نظامی برای سرکوب این قیام، مردم را در کنار حرم حضرت امام رضا - علیه السلام - به گلوله بستند و عده‌ای را شهید و مجروح کردند. حکومت رضاشاه که بسیار شیفته ظاهر فرهنگ اروپایی بود، اندکی پس از سرکوب قیام گوهرشاد، دستور داد حجاب را با زور و خشونت از سر زنان و دختران ایرانی بردارند.

آثار جنگ جهانی دوم بر ایران

جنگ جهانی دوم با هجوم برق‌آسای آلمان به لهستان آغاز شد (۱۹۳۹م/۱۳۱۸ش). ایتالیا و ژاپن به آلمان پیوستند و دولت‌های محور را تشکیل دادند. در جبهه مقابل، انگلستان، فرانسه، شوروی و آمریکا قرار داشتند که متفقین خوانده می‌شدند. در جنگ جهانی دوم، دولت ایران اعلام بی‌طرفی کرد، اما در شهریور ۱۳۲۰، متفقین حضور شماری از آلمان‌ها در ایران را بهانه قرار دادند و کشور ما را به اشغال خود درآوردند. هدف اصلی آنها از این اقدام، استفاده از موقعیت و منابع و امکانات ایران به سود خویش بود. متفقین پس از اشغال ایران، رضاشاه را مجبور کردند که به نفع پسرش، محمدرضا، از قدرت کناره‌گیری کند و سپس او را از کشور تبعید کردند.

رژه نظامیان انگلیسی در خیابان‌های تهران (جنگ جهانی دوم)

نظامیان شوروی در خیابان‌های تبریز (جنگ جهانی دوم)

کشور ما تا پایان جنگ و پیروزی متفقین (۱۳۲۴ش/۱۹۴۵م) در اشغال بیگانگان بود. جنگ جهانی دوم نیز همچون جنگ جهانی اول، به اقتصاد و جامعه ایران خسارت و آسیب زیادی وارد کرد. مردم ایران طی آن سال‌ها با کمبود و گرانی شدید مواد غذایی، مخصوصاً نان، روبه‌رو بودند و عده زیادی بر اثر گرسنگی و سوءتغذیه جان سپردند.

۳- الف) کشور مادر دو جنگ جهانی اول و دوم «پل پیروزی متفقین» لقب گرفت. با راهنمایی دبیر خود و با هم فکری یکدیگر، بگویید چرا این لقب به ایران داده شد. ب) آثار و پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جنگ جهانی دوم بر ایران چه بود؟

نهیضت ملی شدن نفت

محمدرضا شاه در سال‌های نخست سلطنت خود این امکان را نداشت که همچون پدرش با استبداد و دیکتاتوری حکومت کند. بنابراین، برای نمایندگان مجلس شورای ملی و هیئت وزیران فرصتی به وجود آمد که در اداره امور کشور نقش مؤثری داشته باشند. همچنین احزاب سیاسی و مطبوعات دوباره فعالیت خود را آغاز کردند. البته رقابت‌های انگلستان، شوروی و آمریکا برای کسب نفوذ سیاسی و اقتصادی هرچه بیشتر در کشور ما به ثبات و آرامش سیاسی کشور آسیب می‌رساند.

یکی از رویدادهای مهم تاریخ معاصر ایران، ملی شدن صنعت نفت است. امتیاز بهره‌برداری از منابع نفت ایران در زمان مظفرالدین‌شاه به انگلیسی‌ها واگذار شد. رضاشاه امتیاز مذکور را لغو کرد اما خیلی زود طی قرارداد دیگری، دوباره منابع نفت ایران را به انگلستان واگذار کرد. در سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم، مردم ایران خواهان لغو آن قرارداد و ملی شدن صنعت نفت بودند. آیت‌الله کاشانی و دکتر محمد مصدق رهبری نهیضت ملی شدن صنعت نفت را به عهده گرفتند. مجلس شورای ملی نیز با مشاهده اتحاد و یکدلی مردم، قانون ملی شدن نفت را تصویب کرد. پس از آن، دکتر مصدق نخست وزیر شد تا آن قانون را به اجرا درآورد و دست بیگانگان را از این ثروت ملی کوتاه کند. دولت انگلیس برای جلوگیری از ملی شدن صنعت نفت و شکست آن، کارهای مختلفی انجام داد اما به دلیل وحدت ملت و همدلی رهبران نهیضت، ناکام ماند.

آیت‌الله کاشانی و مصدق

شهید نواب صفوی، رهبر جمعیت فدائیان اسلام، یکی از گروه‌های مبارز مؤثر در نهیضت ملی شدن نفت

۴- با یکدیگر همفکری کنید و بگویید که به نظر شما، چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در اهداف نهضت تنباکو و نهضت ملی شدن نفت وجود داشت؟

گروهی از افسران کودتای ۲۸ مرداد

کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و بازگشت استبداد و دیکتاتوری

پس از مدتی، میان رهبران و گروه‌های سیاسی پشتیبان نهضت ملی شدن نفت اختلاف بروز کرد. رهبران نهضت اسیر جاه‌طلبی و خودخواهی سیاسی اطرافیان خود شدند و نتوانستند از گسترش اختلافات درونی جلوگیری کنند. در نتیجه، اتحاد و همدلی به تفرقه و دشمنی تبدیل شد. این وضعیت، ملت را دلسرد و دشمنان نهضت را امیدوار کرد. دولت‌های انگلستان و آمریکا از این شرایط برای سرنگونی دولت دکتر مصدق از طریق کودتا استفاده کردند. طبق برنامه‌ای که این دو کشور طراحی کردند، در روز ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ واحدهایی از ارتش به فرماندهی سرلشکر فضل‌الله زاهدی به خیابان‌ها ریختند و با اشغال مراکز مهم پایتخت، دولت دکتر مصدق را سرنگون کردند.

پس از موفقیت کودتای ۲۸ مرداد، منابع نفت ایران دوباره در اختیار بیگانگان قرار گرفت و نفوذ و سلطه آمریکا بر کشور ما به تدریج افزایش یافت. محمدرضا شاه پس از کودتا، به شاهی مستبد و ستمگر تبدیل شد که اصول قانون اساسی را آشکارا نادیده می‌گرفت. او همچنین با تأسیس سازمان اطلاعات و امنیت کشور (ساواک) به سرکوب شدید مخالفان پرداخت و دوباره فضای ترس و خفقان بر ایران حاکم شد.

محمدرضا شاه هنگام دیدار با هویدا نخست وزیر و اعضای کابینه او

۵- الف) مهم‌ترین دلیل موفقیت کودتای ۲۸ مرداد چه بود؟
ب) کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ چه تفاوت و شباهتی با کودتای ۱۲۹۹ داشت؟

بست نشستن: پناه بردن به مکان‌های مقدس یا خانه بزرگان به منظور حفظ جان یا دادخواهی؛ در دوره قاجار و حتی پیش از آن رسم بود که اشخاص برای اعتراض یا دادخواهی به مکان‌هایی مانند زیارتگاه‌ها، خانه علما و دیگر بزرگان پناه می‌بردند و تا خواسته‌هایشان برآورده نمی‌شد، آنجا را ترک نمی‌کردند. در این مدت، کسی حق نداشت پناهندگان را از پناهگاهشان بیرون کند. به این رسم بست‌نشینی یا تحصن می‌گفتند.

کودتا: برانداختن دولت یا حکومت موجود و به دست گرفتن قدرت با استفاده از قوای نظامی.

مجلس مؤسسان: مجلسی شامل نمایندگان انتخابی مردم که برای تغییر یا اصلاح موادی از قانون اساسی تشکیل می‌شد.

دیکتاتوری: خودرأیی و استبداد؛ فرمانروایی یک فرد یا گروه بر یک کشور با زور و از طریق تحمیل افکار و عقاید خود بر جامعه و سرکوب منتقدان و مخالفان.

به کار بندیم

۱- به چند گروه تقسیم شوید و هر گروه درباره زندگی و اقدامات یکی از این شخصیت‌ها تحقیق کند: میرزا کوچک خان جنگلی، آیت‌الله سید ابوالقاسم کاشانی، دکتر محمد مصدق؛ شهید سید مجتبی نواب صفوی.

۲- با توجه به دانسته‌های خود، یک مورد از عملکردهای شاهان زیر را که نشان بدهد آنها به قانون اساسی مشروطه پایبند بوده یا نبوده‌اند، بنویسید.

محمد علی شاه ←

احمد شاه ←

رضا شاه ←

محمد رضا شاه ←

سقوط حکومت شاهنشاهی و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی

فصل

تلاش‌ها و جان‌فشانی‌های ایرانیان برای رهایی از استبداد داخلی و سلطه خارجی در انقلاب مشروطیت و نهضت ملی شدن نفت به نتیجه مطلوب نرسید. مردم مسلمان ایران که خواهان احیای ارزش‌های اسلامی و به‌ویژه برقراری عدالت و آزادی بودند، در برابر استبداد، ستمگری و فساد حکومت پهلوی به پا خاستند. این بار، رهبری نهضت اسلامی ایران را عالمی شجاع و مبارز به نام امام خمینی به عهده گرفت. امام با تکیه بر باورها و ارزش‌های دینی، مردم را به ایستادگی در برابر ظلم و سلطه بیگانگان بر کشور فراخواند. سرانجام، مبارزه ملت برای استقلال، آزادی و جمهوری اسلامی با تقدیم هزاران شهید در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ انقلاب اسلامی به نتیجه رسید و رژیم مستبد و وابسته پهلوی سرنگون شد. پس از آن، نظام جمهوری اسلامی با پشتیبانی و مشارکت مؤثر مردم در کشور مستقر شد و با وجود توطئه‌ها و اقدام‌های گسترده دشمنان انقلاب به مسیر خود ادامه داد.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- نهضت اسلامی مردم ایران به رهبری امام خمینی (ره) چرا و چگونه آغاز شد؛
- ۲- علل وقوع انقلاب اسلامی چه بود و چه عواملی در پیروزی آن نقش داشت؛
- ۳- نظام جمهوری اسلامی چگونه برقرار شد؛
- ۴- دلایل و پیامدهای دشمنی و توطئه‌های ضد انقلاب داخلی و خارجی چه بود.

انقلاب اسلامی ایران

پس از کودتای ۲۸ مرداد، به تدریج نفوذ و سلطه آمریکا بر ایران بیشتر شد. در آن زمان، مردم ایران از شکست نهضت ملی شدن نفت و تسلط دوباره بیگانگان بر کشورشان ناراحت بودند. آمریکایی‌ها برای از بین بردن زمینه قیام‌های مردمی و حفظ حکومت پهلوی، به شاه توصیه کردند که در امور مختلف اجتماعی و اقتصادی کشور تغییراتی ایجاد کند.

آغاز نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی

مخالفت با تصویب‌نامه* انجمن‌های ایالتی و

ولایتی: حکومت پهلوی در سال ۱۳۴۱ش، قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی (شوراهای استان و شهرستان) را تغییر داد. اساسی‌ترین این تغییرات عبارت بودند از:

الف) لغو شرط مسلمان بودن برای انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان؛
ب) لغو سوگند به قرآن از سوی انتخاب‌شوندگان و تبدیل آن به سوگند به کتاب آسمانی.

این تغییرات در ظاهر به بهانه زمینه‌سازی برای مشارکت بیشتر مردم در فعالیت‌های اجتماعی انجام گرفت اما در حقیقت، تهاجم آشکاری به هویت دینی جامعه اسلامی ایران بود؛ به همین دلیل، علما با آن مخالفت کردند. برجسته‌ترین چهره مخالفان، عالمی شجاع به نام آیت‌الله سیدروح‌الله خمینی بود که در قم اقامت داشت. امام خمینی می‌دانست که هدف حکومت از این تغییرات، تضعیف اسلام و تخریب ارزش‌های اسلامی است. سرانجام در نتیجه مخالفت جدی امام و سایر علما، دولت مجبور شد تصویب‌نامه مذکور را لغو کند.

امام خمینی، رهبر انقلاب اسلامی ایران

○ فعالیت

- ۱- الف) هدف آمریکا از ایجاد تغییرات در امور اجتماعی و اقتصادی ایران چه بود؟
ب) چرا تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی موجب تضعیف اسلام و تخریب ارزش‌های اسلامی می‌شد؟

مخالفت با اصول شش‌گانه*: محمدرضا شاه پیروی از سیاست‌های آمریکا را برای حفظ حکومت خود ضروری می‌دانست. به همین دلیل، مدت کوتاهی پس از لغو تصویب‌نامهٔ انجمن‌های ایالتی و ولایتی، اعلام کرد که اصول شش‌گانه‌ای را با عنوان «انقلاب سفید» به همه‌پرسی (رفراندوم) خواهد گذاشت.

اصول شش‌گانه در ظاهر برای کشور خوب و لازم به نظر می‌رسیدند، اما امام خمینی و سایر علمای مبارز از اهداف و پیامدهای واقعی این اصول آگاه بودند و یقین داشتند که اجرای این اصول، موجب تحکیم سلطهٔ آمریکا بر ایران و وابستگی سیاسی و اقتصادی کشور ما به بیگانگان می‌شود. به همین دلیل، امام ضمن غیرقانونی شمردن همه‌پرسی اصول شش‌گانه، از مردم خواست که در آن شرکت نکنند. در برخی از شهرها مانند تهران و قم، مردم تظاهرات کردند و مخالفت خود را با اصول شش‌گانه و همه‌پرسی آن نشان دادند.

○ فعالیت

۲- همه‌پرسی اصول شش‌گانه با وجود اعتراض‌های مردمی، در ۶ بهمن ۱۳۴۱ انجام شد و حکومت پهلوی اعلام کرد که اکثر مردم با اصول شش‌گانه موافق‌اند. با راهنمایی دبیر خود، بگویند هدف شاه از برگزاری همه‌پرسی اصول شش‌گانه چه بوده است.

قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲

با فرا رسیدن ماه محرم، که مقارن با خرداد ۱۳۴۲ بود، امام خمینی به مداحان و سخنرانان مذهبی یادآوری کرد که سکوت در برابر حکومت ستمگر، کمک به دشمنان اسلام است و از آنان خواست که خطر اسرائیل را به مردم گوشزد کنند. در آن زمان، حکومت پهلوی با اسرائیل رابطه برقرار کرده بود.

امام خمینی، خود نیز در عصر عاشورا (۱۳ خرداد) در سخنانی تاریخی در مدرسهٔ فیضیهٔ قم، شاه را به دلیل ستمگری، همکاری با اسرائیل و وابستگی به آمریکا به شدت محکوم کرد. دو روز بعد، مأموران رژیم شاه شبانه به

خانهٔ امام ریختند و ایشان را دستگیر و پس از انتقال به تهران، در یکی از پادگان‌های نظامی زندانی کردند. دستگیری امام، موجب خشم و اعتراض گستردهٔ مردم مسلمان ایران در شهرهای مختلف شد. شدیدترین اعتراض‌ها در شهرهای قم، تهران و ورامین صورت گرفت. رژیم شاه که از حرکت سریع و فراگیر مردم به وحشت افتاده بود، به مأموران خود دستور داد که تظاهرکنندگان را به گلوله بزنند و قیام را سرکوب کنند. قیام ۱۵ خرداد اگرچه به زور اسلحه و با خشونت مأموران رژیم سرکوب شد، بر خشم و نفرت مردم انقلابی نسبت به شاه و عوامل حکومت او افزود و انگیزهٔ آنان را برای مبارزه تا سرنگونی حکومت پهلوی تقویت کرد.

محمدرضا شاه در ملاقات با نیکسون رئیس‌جمهور آمریکا

مخالفت با کاپیتولاسیون*: امام خمینی پس از تحمل چند ماه بازداشت،

در فروردین ۱۳۴۳ اجازه یافت که به قم بازگردد. مدتی بعد، آمریکا دولت ایران را مجبور کرد که به مأموران نظامی آمریکا مصونیت قضایی یا حق کاپیتولاسیون بدهد. بر اساس این مصونیت، اگر آمریکایی‌ها در ایران مرتکب جرمی می‌شدند، دادگاه‌های ایران حق رسیدگی به جرم آنها را نداشتند.

امام خمینی در یک سخنرانی مهم، دادن مصونیت قضایی به آمریکاییان را اقدامی ذلت‌بار و خلاف استقلال کشور شمرد و شاه را به سبب وابستگی به آمریکا به شدت سرزنش کرد. به این ترتیب، حکومت پهلوی دریافت که امام اهل سازش و سکوت نیست. بنابراین، در ۱۳ آبان ۱۳۴۳ ایشان را به ترکیه تبعید کرد. حدود یک سال بعد، تبعیدگاه امام از ترکیه به نجف در عراق تغییر یافت و تا مهر ۱۳۵۷ در آن شهر ساکن بود. امام در تبعید نیز به مبارزه ادامه داد و به مناسبت‌های مختلف با صدور اعلامیه و فرستادن پیام به گروه‌های سیاسی، مردم را به مبارزه با شاه و اسرائیل دعوت می‌کرد.

گروهی از مأموران نظامی آمریکا در ایران

تهران، ۱۵ خرداد ۱۳۴۲

فعالیت

۳- الف) کاربرگه شماره (۱۱) را انجام دهید.

ب) با مطالعه دقیق درس، اقدامات امام را در مبارزه با حکومت پهلوی به ترتیب روی نمودار بنویسید.

مخالفت با تصویب نامه
انجمن‌های ایالتی و ولایتی

ادامه مبارزه در دوران تبعید

آیت‌الله سید محمود طالقانی، عالم مبارزی که مدت‌های طولانی در زندان‌های شاه، شدیدترین شکنجه‌ها را تحمل کرد و سال‌ها در تبعید به سر برد.

ادامه مبارزه ملت پس از تبعید امام: قشرهای مختلف مردم به ویژه روحانیان، فرهنگیان، دانشجویان و بازاریان پس از تبعید رهبر نهضت، به مبارزه ادامه دادند. آنها به پیروی از امام، مبارزه را وظیفه‌ای دینی و شرعی می‌دانستند. علاوه بر یاران و پیروان امام خمینی، گروه‌های دیگری نیز با عقاید سیاسی متفاوت در مبارزه با حکومت پهلوی شرکت داشتند.

برخی دیگر از عالمان و اندیشمندان مانند استاد شهید آیت‌الله مطهری و دکتر علی شریعتی به شکلی دیگر مبارزه می‌کردند. آنان می‌کوشیدند با سخنرانی، نوشتن کتاب و مقاله و برگزاری کلاس‌های تفسیر قرآن و نهج‌البلاغه در مساجد، حسینیه‌ها و دانشگاه‌ها، اسلام انقلابی را به جوانان معرفی کنند.

ایران در آستانه انقلاب اسلامی

زندان کمیته مشترک ضد خراب‌کاری که هم اکنون به موزه عبرت تبدیل شده است.

در نیمه اول سال ۱۳۵۶ش، چنین به نظر می‌رسید که حکومت پهلوی در اوج قدرت است. در آن زمان، شاه اکثر مخالفان خود را سرکوب کرده بود. آمریکا و بسیاری از کشورهای قدرتمند نیز از حکومت او پشتیبانی می‌کردند. با این حال، مردم ایران به دلیل مسائل و مشکلات مختلف فرهنگی، سیاسی و اقتصادی از شاه و سیاست‌های او ناراضی بودند؛ زیرا حکومت پهلوی به فرهنگ و ارزش‌های اسلامی توجهی نداشت و اقدام‌های فرهنگی آن، به خصوص برنامه‌های رادیو و تلویزیون و سینما در جهت تضعیف فرهنگ اسلامی بود. از سوی دیگر، وابستگی سیاسی

حکومت پهلوی به بیگانگان و نفوذ و دخالت کشورهای خارجی به ویژه آمریکا در امور ایران، بر نارضایتی مردم افزوده بود. استبداد و سرکوب عامل دیگری بود که خشم و نفرت ایرانیان را علیه حکومت شاه برمی‌انگیخت. رژیم پهلوی حقوق ملت و اصول قانون اساسی مشروطه را نادیده می‌گرفت.

نمایندگان مجلس شورای ملی و هیئت وزیران در برابر شاه هیچ استقلالی نداشتند و کاملاً مطیع او بودند. روزنامه‌ها نیز آزادی نداشتند و نمی‌توانستند از شاه و مقام‌های حکومتی انتقاد کنند. ساواک و مأموران نظامی با انواع شکنجه‌ها، مخالفان را سرکوب می‌کردند و عده زیادی از مخالفان به اعدام، زندان و تبعید محکوم شده بودند. علاوه بر اینها، مطالب زیادی در باره حیف و میل و غارت ثروت و سرمایه‌های ملی کشور توسط خاندان پهلوی و مقام‌های حکومتی به گوش مردم می‌رسید و آنان را خشمگین‌تر می‌کرد. این در حالی بود که اکثریت مردم، به ویژه در روستاها و شهرهای کوچک، در فقر و محرومیت به سر می‌بردند.

خانم مرضیه حدیدچی (دباغ) یکی از زنان مبارز و انقلابی است. او در اوج مبارزات دوران انقلاب در زندان کمیته مشترک ضد خرابکاری به سختی شکنجه شد.

... در بخشی از خاطرات او از دوران مبارزه چنین آمده است: «آیت الله سعیدی [یکی از روحانیون مبارز که به دست مأموران شاه به شهادت رسید] فتوای حضرت امام را در اختیار ما می‌گذاشت تا روی کاغذهای کوچک بنویسیم و هنگام خرید از مغازه‌های مختلف آنها را پخش کنیم. روزی شهید سعیدی کتاب ولایت فقیه حضرت امام را که دست‌نویس بود به من داد گفت این کتاب را ببرید و از رویش بنویسید تا چند نسخه شود. وقتی کامل شد آن را بیاورید»

مأخذ: خاطرات مرضیه حدیدچی (دباغ)، ص ۴۵

فعالیت

۴- جدولی با سه ستون رسم کنید، دلایل سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نارضایتی مردم از حکومت شاه را به تفکیک در آن بنویسید.

انقلاب اسلامی چگونه آغاز شد؟

در سال ۱۳۵۶ش، چند حادثه موجب شد که آتش خشم ملت شعله‌ور شود. درگذشت مشکوک حاج آقا مصطفی خمینی فرزند امام در نجف (آبان ۱۳۵۶) - که گفته می‌شد به دست مأموران شاه به شهادت رسیده است - خشم و اعتراض مردم را برانگیخت. مجالس ختم حاج آقا مصطفی در برخی شهرها برگزار شد و مردم ضمن ابراز ارادت و احترام به امام خمینی، خشم خود را نسبت به حکومت شاه نشان دادند. در تهران و قم، مجلس ختم فرزند امام به تظاهرات خیابانی علیه شاه تبدیل شد.

شاه و درباریان که از اقدام ملت در گرامی‌داشت یاد و نام امام و فرزندش خشمگین شده بودند، در روز ۱۷ دی مقاله توهین‌آمیزی نسبت به امام در روزنامه اطلاعات منتشر کردند. این مقاله همچون کبریتی بر انبار باروت انقلاب بود.

قیام ۱۹ دی قم: مردم قم در ۱۹ دی ۱۳۵۶ در اعتراض به انتشار مقاله توهین‌آمیز روزنامه اطلاعات، به تظاهرات پرداختند. مأموران حکومت این تظاهرات را به خاک و خون کشیدند.

قیام ۲۹ بهمن تبریز: مردم تبریز به مناسبت چهارم شهدای ۱۹ دی قم، در روز ۲۹ بهمن قیام کردند و تعداد زیادی از آنها

شهید و زخمی شدند.

اعتراض‌های خیابانی ملت در سال ۱۳۵۷ش، ادامه یافت و شهرهای مختلف ایران صحنه راهپیمایی علیه حکومت شد. هرچه زمان می‌گذشت، افراد بیشتری در تظاهرات حضور می‌یافتند و خواستار نابودی حکومت شاه می‌شدند.

عکس‌العمل شاه در برابر اعتراض و تظاهرات ملت، متفاوت بود؛ از یک‌سو برای فریب ملت، پی‌درپی نخست‌وزیران خود را عوض می‌کرد و به مردم وعده می‌داد که پیام انقلاب آنان را شنیده است و به خواسته‌هایشان توجه خواهد کرد. از سوی دیگر، به مأموران خود دستور می‌داد که تظاهرکنندگان را سرکوب کنند. امام خمینی، رهبر انقلاب، با هوشیاری اقدامات شاه و حامیان خارجی او را خنثی کرد و مانع توقف و یا انحراف انقلاب از مسیر خود شد.

یکی از خونین‌ترین رویدادهای دوران انقلاب اسلامی در روز ۱۷ شهریور ۱۳۵۷ در تهران به وقوع پیوست. در آن روز

راه‌پیمایی عظیم مردم تهران در روز عاشورا سال ۱۳۵۷ ش

که به جمعه سیاه معروف شد، مأموران رژیم به طرز بی‌رحمانه‌ای تظاهرات مردم را در میدان ژاله (شهدای کنونی) به خاک و خون کشیدند و عده زیادی را شهید و زخمی کردند.

سرانجام، در نتیجه مبارزه مردم ایران شاه در روز ۲۶ دی ماه مجبور به فرار از کشور شد و رهبر انقلاب اسلامی در ۱۲ بهمن ۱۳۵۷ در میان یکی از باشکوه‌ترین استقبال‌های تاریخ، به میهن عزیز بازگشت. پس از ده روز سرنوشت‌ساز در تاریخ ایران، انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ به پیروزی رسید و عصر جدیدی در تاریخ ایران آغاز شد.

بهشت زهراي تهران: ۱۲ بهمن ۱۳۵۷؛ عکاس: علی کاوه

مهم‌ترین رویدادهای انقلاب در سال ۱۳۵۷ را در جدول زیر مرور کنید.

شهریور	۵ : دولت شریف‌امامی به منظور آرام کردن ملت با شعار «آشتی ملی» روی کار آمد؛ اما مردم با هدایت امام فریب این شعار را نخوردند و در مقابل شعار دادند : «ما می‌گیم شاه نمی‌خوایم، نخست‌وزیر عوض می‌شه» ۱۳ : تظاهرات صدها هزار نفری مردم تهران پس از نماز عید فطر در قیطریه ۱۷ : جمعه سیاه و کشتار تظاهرکنندگان در میدان ژاله (شهدای) تهران
مهر	۱۳ : مهاجرت امام از نجف به پاریس به سبب مشکلات و محدودیت‌هایی که دولت عراق برای ایشان ایجاد کرد.
آبان	۱۳ : کشتار دانش‌آموزان در مقابل دانشگاه تهران توسط مأموران نظامی حکومت؛ از این رو پس از پیروزی انقلاب اسلامی، ۱۳ آبان «روز دانش‌آموز» نام‌گذاری شد. ۱۵ : روی کار آمدن دولت نظامی از هاری برای ترساندن مردم و جلوگیری از ادامه تظاهرات
آذر	۱۹ و ۲۰ : راه‌پیمایی آرام و میلیونی مردم تهران در تاسوعا و عاشورا؛ این راه‌پیمایی به جهانیان ثابت کرد که شاه رفتنی است.
دی	۱۵ : روی کار آمدن دولت بختیار برای فریب مردم و جلوگیری از سقوط حکومت شاه ۲۲ : تشکیل شورای انقلاب به فرمان امام؛ در این شورا تعدادی از شخصیت‌های مبارز حضور داشتند. ۲۶ : فرار شاه به مصر
بهمن	۱۲ : بازگشت امام خمینی به میهن پس از ۱۴ سال تبعید در میان استقبال گرم مردم؛ آغاز دهه فجر انقلاب اسلامی ۱۵ : معرفی مهندس مهدی بازرگان از سوی امام به عنوان نخست‌وزیر موقت انقلاب ۲۲ : پیروزی انقلاب اسلامی و سقوط حکومت پهلوی پس از تصرف پادگان‌ها و سایر مراکز دولتی توسط مردم

فعالیت

۵- کاربرگه شماره (۱۲) را انجام دهید.

انقلاب اسلامی ایران، انقلابی با ویژگی‌های دینی بود. این انقلاب با شعار محوری «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» به پیروزی رسید و هدف آن از بین بردن وابستگی کشور به بیگانگان و تأمین حقوق ملت در چارچوب قوانین و ارزش‌های اسلامی بود. «ایمان و اعتقاد به اسلام»، «وحدت و استقامت ملت» و «رهبری قاطع و هوشیارانه امام خمینی» سه عامل مؤثر در موفقیت انقلاب اسلامی بودند.

ایران در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی

همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی ایران در فروردین ۱۳۵۸

از فردای پیروزی انقلاب اسلامی، تلاش برای تحقق شعار «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» که خواسته اصلی و اساسی ملت در جریان انقلاب اسلامی بود، آغاز شد.

تدوین و تصویب قانون اساسی

در مرداد ۱۳۵۸، مردم، نمایندگان مجلس خبرگان قانون اساسی را انتخاب کردند. این مجلس که از ۷۵ نماینده از سراسر کشور تشکیل شده بود، قانون اساسی جدید را تدوین و تصویب کرد. با تأکید امام خمینی، قانون اساسی جدید در آذر ماه ۱۳۵۸ به همه‌پرسی گذاشته شد و ۹۹/۵ درصد ملت آن را تأیید کرد.

برپایی نظام جمهوری اسلامی

همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی: امام خمینی به دولت موقت انقلاب مأموریت داد که ضمن اداره امور کشور، اقدامات لازم را برای تأسیس نظام سیاسی جدید انجام دهد. مقدمات برگزاری همه‌پرسی برای تعیین نظام سیاسی خیلی زود فراهم شد. مردم ایران در روزهای ۱۰ و ۱۱ فروردین ۱۳۵۸ برای تعیین سرنوشت سیاسی خود به پای صندوق‌های رأی رفتند تا از میان دو گزینه «جمهوری اسلامی: آری یا خیر» یکی را برگزینند. در این همه‌پرسی، ۹۸/۲ درصد مردم به جمهوری اسلامی رأی مثبت دادند. نتیجه همه‌پرسی در ۱۲ فروردین اعلام گردید و پس از آن، این روز به عنوان روز جمهوری اسلامی نام‌گذاری شد.

تدوین و تصویب قانون اساسی جدید: بلافاصله پس از همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی، مقدمات تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی فراهم آمد.

پس از تصویب قانون اساسی، انتخابات اولین دوره ریاست جمهوری (بهمن ۱۳۵۸) و سپس اولین دوره مجلس شورای اسلامی (اسفند ۱۳۵۸) برگزار شد. پس از انتخاب رئیس جمهوری و تشکیل مجلس شورای اسلامی، هیئت دولت نیز تعیین شد و نظام جمهوری اسلامی به طور رسمی شکل گرفت.

فعالیت

۱- با مطالعه متن :

الف) نمودار روند تأسیس نظام جمهوری اسلامی را تکمیل کنید.

تعیین هیئت دولت		همه پرسی تعیین نظام سیاسی
-----------------	--	---------------------------

ب) با توجه به نمودار، نقش مردم را در تأسیس نظام جمهوری اسلامی توضیح دهید.

شکل گیری نهادهای انقلابی : به موازات تلاش برای تدوین و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی، به فرمان رهبر انقلاب برخی نهادهای انقلابی بر اساس ضرورت و نیازهای کشور به وجود آمدند. این نهادها نقش مؤثری در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی داشتند. از جمله مهم ترین این نهادها، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و بسیج مستضعفان بودند که با هدف دفاع از آرمان های انقلاب اسلامی و مرز و بوم کشور شکل گرفتند. نام و وظیفه سایر نهادهای انقلابی را در جدول زیر مطالعه کنید.

نهاد های انقلابی	مسئولیت و وظایف
کمیته انقلاب اسلامی	برقراری نظم و امنیت؛ بعدها با شهربانی و ژاندارمری ادغام شدند و نیروی انتظامی را تشکیل دادند.
جهاد سازندگی	عمران و آبادانی روستاها و مناطق محروم؛ بعدها با وزارت کشاورزی ادغام شد.
کمیته امداد امام خمینی	حمایت از قشرهای محروم جامعه
نهضت سوادآموزی	گسترش سواد و کاهش بی سوادی در کشور
سازمان تبلیغات اسلامی	تبلیغ و ترویج فرهنگ و ارزش های اسلامی در کشور

توطئه ها و دسیسه های دشمنان

به دنبال پیروزی انقلاب اسلامی، رژیم وابسته پهلوی سقوط کرد و حکومتی انقلابی و مخالف سلطه کشورهای زورگو در ایران به وجود آمد. نظام جمهوری اسلامی ایران از همان ابتدای شکل گیری به حمایت از نهضت های آزادی بخش در سراسر جهان برخاست. به همین دلیل جمهوری اسلامی روابط خود را با دولت اشغالگر قدس (اسرائیل) قطع کرد و از قیام مردم فلسطین برای آزادی سرزمین خود پشتیبانی نمود. از این رو، دولت های سلطه گر و زورگو که در رأس آنها آمریکا بود، فعالیت های گسترده ای را برای انحراف و نابودی نظام نوپای اسلامی آغاز کردند.

(الف) ایجاد شورش و ناامنی : در سال‌های نخست پیروزی انقلاب اسلامی، گروه‌های ضد انقلاب داخلی با حمایت دشمنان خارجی انقلاب اسلامی در بخش‌هایی از کشور به ویژه در مناطق مرزی به ایجاد ناامنی و اغتشاش پرداختند. این گروه‌ها قصد داشتند با به راه انداختن جنگ داخلی، اقوام ایرانی را در مقابل هم قرار دهند. آنها حتی به اموال عمومی و دارایی‌های مردم نیز خسارت‌های فراوانی وارد کردند.

(ب) ترور شخصیت‌ها و مردم انقلابی : یکی از اقدام‌های جنایت‌کارانه گروه‌های ضد انقلاب که با حمایت دشمنان خارجی انجام گرفت، ترور گسترده شخصیت‌های انقلابی، مسئولان سیاسی و فرهنگی و مردم عادی بود. در نتیجه این اقدام‌های تروریستی، تعداد زیادی از شخصیت‌های نظام جمهوری اسلامی و یاران نزدیک امام به شهادت رسیدند. آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای نیز بر اثر اقدام‌های تروریستی ضدانقلاب به شدت مجروح شدند.

آیت‌الله دکتر بهشتی و ۷۲ تن از یارانش بر اثر انفجار دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی توسط منافقین (گروه مجاهدین خلق) در ۷ تیر ۱۳۶۰ به شهادت رسیدند.

استاد شهید آیت‌الله مرتضی مطهری، رئیس شورای انقلاب، که در ۱۲ اردیبهشت ۱۳۵۸ توسط ضدانقلاب به شهادت رسید.

محمد علی رجایی، دومین رئیس‌جمهوری اسلامی ایران، و دکتر محمد جواد باهنر، نخست‌وزیر، در ۸ شهریور ۱۳۶۰ بر اثر انفجار دفتر نخست‌وزیری توسط منافقین (گروه مجاهدین خلق) به شهادت رسیدند.

۲- با راهنمایی دبیر خود، هم‌فکری کنید و بگویید که چرا و چگونه انقلاب اسلامی با وجود ترور گسترده شخصیت‌های نظام جمهوری اسلامی، به مسیر خود ادامه داده است؟

بقایای هواپیما و بالگردهای آمریکا در طبس (۵ اردیبهشت ۱۳۵۹)

پ) اقدامات نظامی: در ابتدای پیروزی انقلاب،

سفارت آمریکا در ایران به مرکزی برای حمایت از گروه‌های ضد انقلاب تبدیل شده بود. به همین دلیل، در ۱۳ آبان ۱۳۵۸ دانشجویان پیرو خط امام آنجا را تسخیر کردند و تعدادی از مأموران دولت آمریکا را به گروگان گرفتند. دانشجویان اعلام کردند که چنانچه آمریکا شاه را تحویل دهد و متعهد شود که در امور داخلی ایران دخالت نکند، گروگان‌ها را آزاد خواهند کرد. آمریکا برای رهایی گروگان‌ها اقدام به حمله نظامی کرد اما هواپیما و بالگردهای آن کشور در صحرای طبس دچار طوفان شن شدند و نیروهای آمریکایی با تحمل تلفات و خسارت گریختند. سرانجام با میانجیگری دولت الجزایر، دانشجویان پس از یک سال و چند ماه گروگان‌های آمریکایی را آزاد کردند.

جنگ تحمیلی: در همان زمانی که کشور ما درگیر آشوب‌های وسیع ضدانقلاب داخلی بود، دشمنان خارجی انقلاب اسلامی

جنگی خانمان‌سوز را به ملت ایران تحمیل کردند. در سال ششم خواندید که در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، صدام، رئیس حکومت بعثی عراق، با فرمان حمله به خرمشهر جنگ علیه ایران را آغاز کرد و بخش‌هایی از خاک میهن ما را به اشغال خود درآورد.

بازگشت آزادگان به میهن

جنگ تحمیلی سرانجام پس از هشت سال پایداری ملت و

ایشان رزمندگان به پایان رسید. این در حالی بود که صدام به هیچ یک از هدف‌های خود نرسید و حتی توانست یک وجب از خاک عزیز کشور ما را جدا کند. دو سال بعد از اعلام آتش‌بس، ایران و عراق برای تبادل اسرا به توافق رسیدند. پس از آن آزادگان (رزمندگان دربند) ایرانی از اسارت رژیم بعثی عراق آزاد شدند و در میان استقبال گرم و با شکوه مردم به میهن اسلامی بازگشتند.

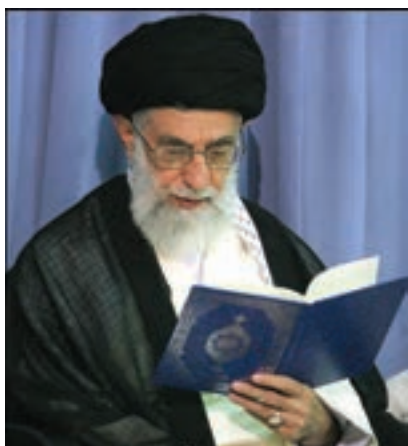
۳- با مطالعه متن و دانسته‌های قبلی خود، دلایل حمایت گسترده مردم از انقلاب اسلامی و کشور را در سال‌های پس از پیروزی انقلاب بیان کنید.

رحلت امام خمینی و انتخاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به رهبری

امام خمینی پس از عمری مجاهدت علمی و مبارزه برای تعالی اسلام و سربلندی ایران اسلامی، سرانجام در شامگاه ۱۳ خرداد ۱۳۶۸ در تهران درگذشت. پیکر او را میلیون‌ها عزادار پس از یک تشییع بی‌نظیر تاریخی در بهشت زهرا به خاک سپردند. عظیم‌ترین ثمره زندگی ایشان، رهبری انقلاب بزرگی بود که به قول آیت‌الله خامنه‌ای «این انقلاب در هیچ کجای جهان بی نام او شناخته نیست».

وداع تاریخی مردم با رهبر خود

یک روز پس از ارتحال امام، مجلس خبرگان رهبری آیت‌الله خامنه‌ای را به رهبری انقلاب برگزید. آیت‌الله خامنه‌ای همواره بر حفظ و تداوم آرمان‌های انقلاب اسلامی و راه امام خمینی تأکید داشتند و در این زمینه گام‌های مؤثری برداشته‌اند.

تصویب نامه : قوانینی که هیئت دولت آنها را تصویب می‌کند.

اصول شش‌گانه : ۱- اصلاحات ارضی و الغای رژیم ارباب رعیتی، ۲- تصویب لایحه قانون ملی کردن جنگل‌ها، ۳- فروش سهام کارخانه‌های دولتی به عنوان پشتوانه اصلاحات ارضی، ۴- سهم کردن کارگران در سود کارخانه‌ها، ۵- اصلاح قانون انتخابات، ۶- ایجاد سپاه دانش.

کاپیتولاسیون : به معنای قضاوت‌سپاری؛ به موافقت‌نامه‌ای گفته می‌شود که طبق آن، دولت حق رسیدگی قضایی به جرایم اتباع خارجی یک کشور در خاک خود را به نماینده حقوقی آن کشور واگذار می‌کند. به همین دلیل به آن «حق قضاوت کنسولی» می‌گویند.

تاریخ شفاهی : یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ که در آن رویدادهای تاریخی را با استفاده از دیدگاه‌ها و سخنان و عملکرد کسانی که شاهد و ناظر آن رویدادها بوده‌اند، شناسایی می‌کنند.

به کاربندیم

به دو گروه الف و ب تقسیم شوید و مجله تاریخ شفاهی* کلاس خود را طراحی و تولید کنید :

۱- اعضای گروه الف با پدر، مادر، پدربزرگ، مادر بزرگ و یا یکی از بستگان خود که در تظاهرات دوران انقلاب حضور داشته‌اند، گفت‌وگو کنند و خاطرات آنان را از روزهای انقلاب بنویسند.

۲- اعضای گروه ب با یکی از بستگان یا آشنایان خود که در جبهه‌های جنگ تحصیلی حضور داشته‌اند، گفت‌وگو کنند و گزارش آن را به صورت کتبی ارائه دهند.

مطالب گردآوری شده را در قالب مجله تاریخ شفاهی ارائه کنید و پس از هم‌فکری، عنوانی برای آن انتخاب نمایید.

فرهنگ و هویت

۹

فصل

همان‌طور که هر فردی، شناسنامه، و ویژگی‌هایی دارد که «هویت» یا «کیستی» او را نشان می‌دهند، هر کشوری نیز هویتی دارد.

هویت هر کشور که آن را از کشورهای دیگر متمایز می‌کند، فرهنگ آن است. موجودیت یک کشور با فرهنگ آن شناخته می‌شود.

فرهنگ یک جامعه را مردم آن جامعه به‌وجود می‌آورند. فرهنگ همه بخش‌های زندگی یک جامعه را دربرمی‌گیرد. به همین دلیل، در دنیای امروز موضوع فرهنگ و هویت به یکی از مهم‌ترین موضوعات اجتماعی تبدیل شده است.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- فرهنگ چیست و لایه‌ها و اجزای مختلف آن کدام‌اند و چگونه با هم ارتباط دارند.
- ۲- ابعاد مختلف هویت فردی و اجتماعی کدام‌اند و چه تأثیری بر هم دارند.
- ۳- منظور از هویت ملی چیست و ویژگی‌های هویت ایرانی کدام‌اند.

فعالیت

۱- فرهنگ چیست؟ شما چه برداشتی از واژه فرهنگ دارید؟
برداشت خود را از واژه فرهنگ بنویسید و به نوبت در کلاس بخوانید. معلم نکات مشترک را روی تخته بنویسد.
پس از پایان درس، یکبار دیگر نوشته خودتان و نکات روی تخته را مرور کنید و بگویید برای تکمیل توضیح فرهنگ، چه نکات دیگری را اضافه می‌کنید؟

فرهنگ، شیوه زندگی

به طور کلی، فرهنگ یک جامعه* شیوه زندگی آن جامعه است. جامعه بدون فرهنگ وجود ندارد و فرهنگ هم بدون جامعه به وجود نمی‌آید. آیا تاکنون به شیوه زندگی جوامع مختلف دقت کرده‌اید؟ افراد یک جامعه برای زندگی در کنار هم از شیوه‌های مشترکی استفاده می‌کنند. آنها در چگونگی برقراری ارتباط با یکدیگر، باورها و اعتقادات، قوانین و مقررات، نحوه استفاده از محیط طبیعی و ... اشتراکاتی با هم دارند. پس فرهنگ را می‌توان شیوه مشترک زندگی در یک جامعه دانست.

بازار شناور، تایلند

گفت‌وگو و نوشیدن چای، ترکیه

جشن برنج، ژاپن

خیابانی در بمبئی، هند

فروش سمبوسه، خیابانی در پاکستان

- ۲- اگر اعضای خانواده‌تان برای زیارت یا سیاحت به کشورهای همسایه یا سایر کشورها سفر کرده‌اند، بگویید در هنگام گفت‌وگو از خاطرات سفر به چه نکاتی دربارهٔ شیوهٔ زندگی مردم آن کشورها اشاره می‌کنند؟
- ۳- اگر دربارهٔ شیوهٔ زندگی یک جامعه در سایر مناطق جهان کتابی خوانده‌اید یا فیلمی دیده‌اید، نکته‌هایی از آن را برای هم‌کلاسی‌هایتان توضیح دهید.

نسبت جامعه و فرهنگ را می‌توان به نسبت سخت‌افزار و نرم‌افزار رایانه تشبیه کرد. سخت‌افزار رایانه بدون نرم‌افزار آن، فایده‌ای ندارد و نمی‌تواند کاری انجام دهد. نرم‌افزار نیز تنها به کمک سخت‌افزار، آثار خود را نشان می‌دهد.

فرهنگ آموختنی است

فرهنگ پدیده‌ای آموختنی است؛ یعنی از طریق ژن به ارث نمی‌رسد بلکه از راه آموزش و تربیت از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. به همین دلیل، فرهنگ را آگاهی و اندیشهٔ مشترک اعضای یک جامعه نیز می‌گویند.

مورچه‌ها و زنبورها نیز با هم زندگی می‌کنند اما فرهنگ ندارند؛ چرا؟
فرهنگ در جریان (فرایند) اجتماعی شدن آموخته می‌شود.

اجتماعی‌شدن یا جامعه‌پذیری: اجتماعی‌شدن فرایندی طولانی‌مدت از تولد تا آخر عمر است که افراد از طریق آن، زندگی در جامعه را می‌آموزند و خود را با آن منطبق می‌کنند. اجتماعی‌شدن فرایندی بسیار مهم در زندگی است؛ زیرا بدون آن، افراد نمی‌توانند به زندگی در جامعه ادامه دهند. در یک جامعه، هر فرد عقاید و باورها، رسوم، قوانین و حتی چگونگی پاسخ دادن به غرایز را از دیگران می‌آموزد و به افراد دیگر یاد می‌دهد.

فرایند اجتماعی‌شدن، نخست در خانواده رخ می‌دهد. خانواده اولین و مهم‌ترین کانون اجتماعی‌شدن فرد است.

پدر و مادر به کودک یاد می‌دهند که چگونه غذا بخورد و در نشست و برخاست چه آداب‌هایی را رعایت کند، چگونه به مهمان‌ها سلام و تعارف کند، چگونه در مراسم مختلف مثل جشن‌ها یا عزاداری شرکت کند و چه بپوشد و چگونه رفتار کند، در موقع خمیازه کشیدن دست را جلوی دهانش بگیرد یا پاهایش را جلوی افراد بزرگ‌تر دراز نکند و موقع غذا خوردن، دهانش صدا ندهد.

کودک در خانواده، علاوه بر چگونگی برطرف کردن نیازهایش، شیوه ابراز احساسات و هیجان‌ها را نیز یاد می‌گیرد و تقلید می‌کند. برای مثال، او یاد می‌گیرد که با چه کلمات یا رفتارهایی محبت یا خشم خود را به دیگران ابراز کند. خانواده با به کارگیری شیوه‌های مختلف تشویق و تنبیه مانند آفرین گفتن، اخم کردن و ... به فرزند خود می‌آموزد که چه چیزهایی را تحسین و تأیید کند و به آنها ارزش بگذارد، چه کارهایی را بد و ناپسند بشمارد، چه اعتقاداتی داشته باشد و چگونه عبادت یا دعا کند. با بزرگ‌تر شدن فرد، علاوه بر خانواده، رسانه‌های جمعی، دوستان و گروه همسالان و برنامه‌های آموزشی و تربیتی مدرسه نیز چگونگی زندگی در جامعه و سازگاری با آن را به تدریج به او می‌آموزند. این فرایند بعدها با رفتن به دانشگاه، خدمت سربازی، محل کار و ... ادامه پیدا می‌کند. در فرایند اجتماعی شدن، مهم‌ترین لایه‌های فرهنگ یعنی نمادها، هنجارها، ارزش‌ها و عقاید آموخته می‌شوند و به افراد دیگر انتقال می‌یابند.

لایه‌های فرهنگ

جنبه‌های مختلف یک فرهنگ را می‌توان به لایه‌های یک پیاز تشبیه کرد. برخی از این لایه‌ها خارجی یا بیرونی هستند؛ مانند نمادها و هنجارها. معمولاً وقتی با جامعه‌ای روبه‌رو می‌شویم، نخست آشکال ظاهری فرهنگ آن را درمی‌یابیم، اما اگر زندگی مردم آن جامعه را بیشتر و دقیق‌تر بررسی کنیم، به جنبه‌های عمیق‌تری از فرهنگ آنها پی می‌بریم. ارزش‌ها و عقاید، لایه‌های عمیق‌تر فرهنگ هستند.

نمادها

نماد، نشانه یا نماینده یک پدیده دیگر است. برای مثال، علامت «؟» نماد پرسش و علامت «!» نماد تعجب است. نمادها در جریان روابط اجتماعی به وجود می‌آیند. هر جامعه‌ای برای انتقال معانی مورد نظر خود از انواع معینی از نمادها استفاده می‌کند. زبان گفتاری و نوشتاری، همه اشیاء و دست‌ساخته‌های انسان مانند تصاویر، پوشاک، خوراک، ساختمان‌ها و همچنین رفتارهای او، نقش نمادین دارند.

در را ببندید

Close the door

○ فعالیت

- ۴- فرض کنید کودکی از هر نوع ارتباط با آدم‌های دیگر محروم باشد و فقط نیازهای زیستی* اش برطرف شود تا زنده بماند. به نظر شما این کودک چه ویژگی‌هایی خواهد داشت؟
- ۵- با توجه به تصاویر، معنای هریک از نمادها و رفتارهای نمادین را بیان کنید.

هنجارها

هنجارها، رفتارهای معینی هستند که در یک گروه یا جامعه پذیرفته شده و متداول اند. به عبارت دیگر به قواعد و شیوه‌های مورد قبول یک جامعه برای انجام دادن کارهای مختلف، هنجار می‌گویند. در هر جامعه مجموعه‌ای از هنجارها وجود دارند که عموم افراد از آنها پیروی می‌کنند.

برای مثال، ما وقتی به هم می‌رسیم سلام می‌کنیم، وقتی می‌خواهیم غذا بخوریم یا وارد جایی شویم، به هم تعارف می‌کنیم. وقتی کسی موفقیتی به دست می‌آورد به او تبریک می‌گوییم، وقتی خانه‌نو می‌خرد برای او هدیه می‌بریم و ... هنجارها در واقع همه عادت‌ها، آداب و رسوم اجتماعی، مناسک مذهبی، قواعد، قوانین و مقررات (قوانین ازدواج، قوانین خرید و فروش، قوانین عبور و مرور و ...) را در برمی‌گیرد. ما در خانواده، مهمانی، محله، مسجد، مدرسه، دانشگاه، اداره از هنجارها یا قواعد معینی پیروی می‌کنیم و رفتار ما در هریک از این موقعیت‌ها تحت پوشش هنجار خاصی قرار دارد. به این ترتیب، به نظر می‌رسد که در دریایی از هنجارها، غوطه‌وریم. زندگی اجتماعی بدون وجود هنجارها ادامه پیدا نمی‌کند و هنجارها به روابط اجتماعی سامان می‌بخشند. افراد یک جامعه خود را ملزم می‌بینند از هنجارها پیروی کنند تا جامعه آنها را به عضویت بپذیرد.

مهم‌ترین دلایل پیروی از هنجارها، ارزش دانستن و اعتقاد به آنها، حفظ آبرو و احترام یا ترس از مجازات است. اگر افراد از هنجارها یا شیوه‌های مورد قبول گروه یا جامعه پیروی نکنند، مجازات می‌شوند. این مجازات ممکن است به صورت سرزنش خود یا دیگران، پوزخند، تمسخر، طرد کردن و محروم نمودن، متلک گفتن یا مجازات‌های رسمی و قانونی باشد.

برای مثال، فرض کنید در کشور ما فردی در مجلس عزا لباس قرمز بپوشد و بخواهد لطیفه بگوید یا در یک مهمانی، یک نفر پیش از ورود سایر مهمان‌ها و میزبان سر سفره یا میز بنشیند و با عجله شروع به غذا خوردن کند یا دانش‌آموزی هر وقت بخواهد وارد مدرسه شود و از آنجا بیرون برود یا فردی در ایام ماه مبارک رمضان تظاهر به روزه‌خواری کند یا اتومبیل خود را در پیاده‌رو پارک کند. به نظر شما، در هریک از این موارد، برخورد جامعه با فرد چگونه است و چگونه او را مجازات می‌کند؟

خرده فرهنگ

فرهنگ عمومی هر جامعه، خرده فرهنگ*هایی را در دل خود جا داده است. هریک از این خرده فرهنگ‌ها، نمادها و هنجارهای خاص خود را دارد. برای مثال؛ هر یک از جامعه‌های روستایی، شهری و عشایری ایران هنجارهایی دارند که مخصوص آن جامعه هستند و با هنجارهای جامعه دیگر تفاوت دارند یا در اقشار مختلف مانند روحانیون، ورزشکاران، تاجران، نظامیان و ... می‌توان هنجارهای ویژه‌ای را مشاهده کرد. اقوام مختلف ایرانی نیز علاوه بر داشتن اشتراکات فرهنگی با کل جامعه ایران، نمادها و هنجارهای مخصوص به خود دارند.

موزه مردم‌شناسی، خراسان جنوبی

مراسم سنتی عروسی در یک روستا، گیلان

بازی‌های سنتی، کهگیلویه و بویراحمد

مراسم سینه‌زنی سنتی، بوشهر

فعالیت

۶- درباره نمادها و هنجارهای مربوط به سلام و احوالپرسی و تعارفات در چند کشور متفاوت پرس و جو کنید و نتیجه را در کلاس بیان کنید.

۷- شاید تاکنون به منطقه‌ای از ایران سفر کرده و متوجه شده باشید که نوع گویش، پوشش، تغذیه، آداب و رسوم، تعارفات، ساختمان‌ها، وسایل و ... مردم آن منطقه با محل زندگی شما تفاوت دارد. خاطرات خود را از یکی از این سفرها با تأکید بر نمادها و هنجارهایی که در آن منطقه مشاهده کرده‌اید، بنویسید و در کلاس بخوانید.

ارزش‌ها

ارزش یعنی خوب و بد، زشت و زیبا و مطلوب یا نامطلوب دانستن امور مختلف. برای مثال می‌گوییم راستگویی خوب و دروغگویی بد است. ارزش‌ها زمینه شکل‌گیری هنجارها را ایجاد می‌کنند و جهت‌دهنده رفتارها هستند. افراد بر مبنای ارزش‌هایی که به آنها معتقدند، عمل می‌کنند. برای مثال، کسی که پرهیز از اسراف را کار خوب و درستی می‌داند و آن را ارزش تلقی می‌کند، اگر در عمل هم از اسراف بپرهیزد، هنجارش طبق این ارزش بوده است.

ارزش‌ها

اهل مطالعه بودن

صداقت

داشتن لباس‌های گران قیمت

کمک به دیگران

شجاعت

پیروی از مد

پرهیز از دخانیات

اول شدن در مسابقه

مؤمن بودن

متواضع بودن

پرهیز از اسراف

ارزش‌های اجتماعی ارزش‌هایی هستند که مورد توجه اکثر افراد جامعه‌اند و افراد به عملی شدن آنها تمایل دارند. برای مثال، برای یک تیم ورزشی، پیروزی در مسابقه و برای یک ملت دفاع از کشور خود و مقابله با دشمنان، ارزش‌های اجتماعی هستند.

عقاید

بخش مهمی از فرهنگ هر جامعه را عقاید و باورهای آن شکل می‌دهد. برای مثال، در جامعه‌ای که عقاید دینی دارد، هنجارها، نمادها و ارزش‌هایی بر مبنای آن عقاید شکل می‌گیرد. به عکس، در جامعه‌ای که زندگی را فقط به این دنیا محدود می‌داند و به آخرت اعتقادی ندارد، هنجارها و ارزش‌های متناسب با همان جامعه پدید می‌آیند. برای ما که مسلمان هستیم، اعتقادات اسلامی، ملاکی است که با آن هنجارها و ارزش‌ها را می‌سنجیم و هر کدام را که با این اصول اعتقادی سازگاری ندارند، طرد می‌کنیم.

فعالیت

گفت‌وگو کنید

- ۸- هر یک از هنجارهای زیر مبتنی بر کدام ارزش‌ها و عقاید است؟ توضیح دهید.
 - الف) برخی نانوایان، شب‌های جمعه یک یا چند تنور نان خود را به صورت رایگان و صلواتی به مردم می‌دهند. (ب) مردها در هنگام ورود به خانه دیگران با صدای بلند یا الله می‌گویند. (ج) افراد در موقع دیدن کودک، ماشاءالله می‌گویند.
- ۹- همه ارزش‌ها و هنجارها، مفید و خوب نیستند. برای مثال، ممکن است در یک گروه دوستان، یک مدل نامناسب لباس به هنجار تبدیل شود یا در بین عده‌ای، فال‌گیری رواج پیدا کند یا یک گروه عادت کنند تیم ورزشی رقیب را با نام‌های زشت خطاب کنند یا در بعضی خانواده‌ها خودنمایی موجب شود که مرتباً خرید اسباب و اثاثیه گران قیمت‌تر متداول شود یا تهیه جهیزیه مفصل و لوکس به یک هنجار تبدیل گردد. اما آیا پیروی کورکورانه از همه هنجارها درست است؟ ملاک تشخیص درست و مفید بودن ارزش‌ها و هنجارها چیست؟
- ۱۰- عوامل مختلفی می‌توانند نمادها، ارزش‌ها و هنجارهای یک جامعه را تغییر دهند و در فرهنگ آن جامعه تغییر و دگرگونی پدید آورند. درباره این عوامل و چگونگی تأثیر آنها بر فرهنگ گفت‌وگو کنید و مثال‌هایی بیاورید.

عوامل	مصادیق	تغییر در نمادها، ارزش‌ها و هنجارها
پیشرفت‌های صنعتی و فناوری	زندگی آپارتمان‌نشینی پیشرفت وسایل حمل و نقل و افزایش مسافرت	خانه‌های چند طبقه، فضای کمتر برای بازی بچه‌ها و ...
رسانه‌های جمعی		
نفوذ فرهنگی بیگانگان و کشورهای سلطه‌گر		

۱۱- کاربرگه شماره (۱۳) را انجام دهید.

منظور از هویت چیست؟

○ فعالیت

۱- داوطلبانه جلو کلاس بایستید و خودتان را با صفات و ویژگی‌هایی که دارید معرفی کنید. شما می‌توانید مشخصات شناسنامه‌ای و خانوادگی، ویژگی‌های ظاهری، خصوصیات اخلاقی، سلیقه‌ها و علایق و مانند آنها را بیان کنید.

افراد در موقعیت‌های گوناگون با پرسش از «کیستی» یا هویتشان مواجه می‌شوند. برای مثال، وقتی به جایی تلفن می‌کنند، در یک مؤسسه آموزشی یا ورزشی ثبت نام می‌کنند، برای استخدام شدن به مؤسسه‌ای می‌روند یا در مراسم خواستگاری از آنها خواسته می‌شود به این پرسش پاسخ دهند. آنها نیز با توجه به شرایط و موقعیت، برخی ویژگی‌های خود را بیان می‌کنند.

موضوع هویت در واقع همان پاسخ به پرسش «کیستی» است. هویت عبارت است از احساس و آگاهی و شناخت از خود. آگاهی انسان از وجود و شخصیت و ویژگی‌های خود از جمله تفاوت‌های او با سایر موجودات زنده است و خداوند این امتیاز را به انسان عطا کرده است.

ابعاد فردی و اجتماعی هویت

اکنون که فعالیت شماره ۱ را انجام دادید، آیا می‌توانید ویژگی‌های خود را دسته‌بندی کنید؟

برای مثال، ممکن است گفته باشید من ۱۵ سال دارم و فردی بلند قد، گندمگون با چشمان قهوه‌ای هستم، به ورزش والیبال علاقه مندم و جزء گروه حافظان محیط زیست هستم و فعالیت‌هایی در این زمینه انجام می‌دهم.

در اینجا شما به برخی از ویژگی‌های فردی و اجتماعی خود اشاره کرده‌اید. پس ما دارای هویت فردی و هویت اجتماعی هستیم.

هویت فردی : هویت فردی شامل دو بخش ویژگی های جسمانی و روانی است.

ویژگی هایی مانند جنسیت، قد، وزن، سن، گروه خونی و... هویت جسمانی را تشکیل می دهند. این ویژگی ها مربوط به بدن و خلقت طبیعی ما هستند. ویژگی های اخلاقی و روانی همان ویژگی های غیر جسمانی هستند؛ مانند صبور بودن، زودرنج بودن، داشتن پشتکار و اراده، امیدوار بودن، لجوج بودن، به هنر علاقه داشتن و...

● ویژگی های جسمانی افراد بر خصوصیات روانی آنها اثر می گذارد. برای مثال، بیماری ها یا اختلالات جسمی تأثیرات نامطلوبی بر سلامتی روانی انسان دارند. حتماً در درس علوم خوانده اید که مثلاً ترشح زیاد یا کم برخی غده ها در بدن، مانند تیروئید، بر خلق و خوی افراد تأثیر می گذارد.

● از سوی دیگر، ویژگی های اخلاقی و روانی نیز می توانند بر جسم ما تأثیر بگذارند. برای مثال، افراد خوش بین و امیدوار و پرتلاش نسبت به آدم های بدبین و منفی باف یا تنبل سلامت جسمانی بیشتری دارند.

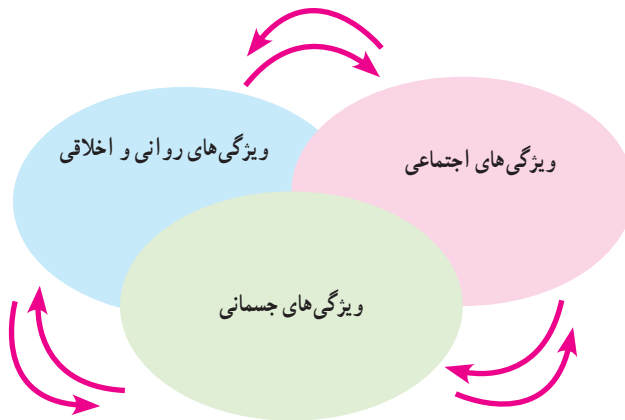
هویت اجتماعی : افراد با عضویت در گروه های مختلف اجتماعی هویت اجتماعی به دست می آورند.

ما با عضویت در خانواده، فرزند به حساب می آییم، با عضویت در مدرسه دانش آموز هستیم و با عضویت در جامعه ایران، ایرانی محسوب می شویم. به عبارت دیگر، هویت اجتماعی ما از طریق ارتباط با جامعه شکل می گیرد. ما عضو گروه های متفاوتی مانند خانواده، دوستان، هم کلاسی ها، همسایه ها و همکاران هستیم و در هر گروه نقش هایی را برعهده می گیریم. وقتی خود را عضو یک گروه معرفی می کنیم به هویت اجتماعی خود اشاره می کنیم.

هر فرد ابتدا در خانواده و سپس در مدرسه و محله و سایر مؤسسات و نهادهای اجتماعی با عقاید و ارزش های جامعه آشنا می شود. بدین ترتیب، هویت اجتماعی او بر اساس عقاید و ارزش های جامعه شکل می گیرد. جامعه زمینه پیدایش برخی ویژگی های روانی و اخلاقی را در فرد به وجود می آورد و از بروز برخی هویت ها نیز جلوگیری می کند.

● ابعاد مختلف هویت بر یکدیگر اثر می‌گذارند.

● هویت اجتماعی بر هویت فردی (جسمانی و روانی) تأثیر می‌گذارد. برای مثال، وقتی فردی در گروه دوستان و همسالان قرار می‌گیرد از سلیقه‌ها و علایق آنها تأثیر می‌پذیرد و به تدریج، همان علایق بخشی از هویت فردی او می‌شوند. همچنین، شغل یک فرد ممکن است بر خصوصیات روانی و اخلاقی او تأثیر بگذارد؛ برای مثال، یک تراشکار معمولاً به جزئیات دقت و توجه بیشتری دارد، یک فرد نظامی در زندگی شخصی نیز بسیار پایبند نظم است و یک مددکار اجتماعی صبور است. همچنین، هویت فردی که عضو فعال یک گروه ورزشی مانند کوهنوردی یا فوتبال است، بر توجه او به وزن و جسمش تأثیر می‌گذارد. در بعضی از قشرهای اجتماعی، برخی امراض و بیماری‌ها بیشتر دیده می‌شود؛ مثلاً در گروه‌های کم درآمد و حاشیه‌نشین بیماری‌های عفونی بیشتر دیده می‌شود و یا کارگران نساجی، سنگ‌تراشی و برخی مشاغل دیگر بیشتر در معرض بیماری‌های تنفسی هستند.

● از سوی دیگر، هویت افراد بر هویت جامعه تأثیر می‌گذارد؛ برای مثال، وجود افراد سالم و پرتلاش و منظم به پیشرفت جامعه کمک می‌کند و وجود افراد پایبند به اخلاق موجب می‌شود که جامعه به سمت فضائل اخلاقی پیش برود.

○ فعالیت

۲- همفکری کنید و چند مثال دیگر برای تأثیر ابعاد مختلف هویت بر یکدیگر بنویسید و در کلاس بخوانید.

آیا ویژگی‌های هویتی ما تغییر می‌کنند؟

برخی از ویژگی‌های هویتی تغییر نمی‌کنند و همیشه ثابت‌اند؛ برای مثال، ما نمی‌توانیم سن و تاریخ تولد یا مکان تولد خود را تغییر بدهیم اما برخی از ویژگی‌های هویتی همواره در حال تغییرند. برای مثال، یک فرد فقیر ممکن است به فردی پردرآمد، و یک فرد بی‌سواد به آدمی باسواد و تحصیل‌کرده مبدل شود یا فردی که چندان به اخلاق دینی پایبند نیست با تلاش و کوشش به فردی باتقوا تبدیل گردد.

ویژگی‌های انتسابی و اکتسابی

ما در شکل‌گیری بعضی از ویژگی‌های هویتی خود نقشی نداریم؛ برای مثال، جنسیت، مکان تولد، پدر و مادر و شکل و قیافه خود و مواردی از این قبیل را انتخاب نمی‌کنیم. به این ویژگی‌های هویتی که ما در پیدایش آنها نقشی نداریم، ویژگی‌های انتسابی می‌گویند. از سوی دیگر، ما در بسیاری از ویژگی‌های هویتی خود نقش داریم. برای مثال برخی صفات اخلاقی یا ویژگی‌های اجتماعی را خود انتخاب می‌کنیم و به آنها شکل می‌دهیم. به ویژگی‌هایی که ما در به‌دست آوردن آنها نقش داریم ویژگی‌های اکتسابی می‌گویند.

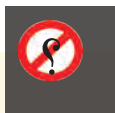
فعالیت

گفت و گو کنید

- ۳- چرا شناخت هویت خود و ویژگی‌های آن اهمیت دارد؟
- ۴- به نظر شما آیا صحیح است که خود یا دیگران را به دلیل ویژگی‌های انتسابی سرزنش کنیم؟ چرا؟
- ۵- آیا ما در تغییر هویت خود نقش داریم؟ چگونه؟

هویت ملی

یکی از مراتب هویت اجتماعی، هویت ملی است که به یک ملت مربوط می‌شود.

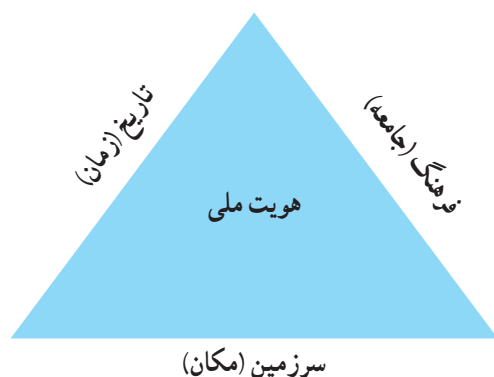
ملت جمعیتی است که در قلمرو یک سرزمین مشخص مستقر شده است و دارای اشتراکات تاریخی، زبانی، مذهبی، اقتصادی و آرمان‌های مشترک باشد.

هویت ملی احساس تعلق یک ملت به مجموعه‌ای از نمادها، هنجارها، ارزش‌ها و عقاید و ... است که در سرزمینی مشخص و طی نسل‌های متوالی پدید آمده‌اند. بنابراین هویت ملی، ریشه در فرهنگ و تاریخ یک ملت دارد.

می‌توان نتیجه گرفت که فرهنگ، تاریخ (زمان) و سرزمین (مکان) عمده‌ترین عناصر هویت یک ملت هستند. هر جامعه‌ای با داشتن ویژگی‌های خاص خود از جوامع دیگر متمایز می‌شود.

هویت ایرانی

اگر از ما بپرسند «کیستی»، ویژگی‌های فردی و اجتماعی خود را بیان می‌کنیم. حال اگر از هویت ملی ما سؤال کنند، مهم‌ترین ویژگی‌های مشترک جامعه ایرانی را که با آنها شناخته می‌شویم، برمی‌شماریم.

ما کیستیم؟

این ویژگی‌ها عبارت‌اند از :

ما در سرزمین ایران زندگی می‌کنیم :

سرزمین از مهم‌ترین عناصر شکل‌دهندهٔ هویت ملی است. وجود سرزمین باعث ادامهٔ حیات یک ملت می‌شود. به همین دلیل، برای مردمی که در یک سرزمین زندگی می‌کنند سرزمین یا وطن ارزشی متفاوت با سایر مکان‌ها دارد و احساس خاصی در آنها به وجود می‌آورد؛ به گونه‌ای که وظیفهٔ خود می‌دانند از آن تا پای جان دفاع کنند. از نظر جغرافیای تاریخی* مردم ایران از گذشته‌های دور در سرزمینی که فلات ایران نامیده می‌شود و ایران امروزی قسمت عمده آن است ساکن شده‌اند و ملت ایران را شکل داده‌اند. در متون کهن ایران باستان، از سرزمین ما به «ایران شهر» و «ایران زمین» یاد شده است. براساس آثار تاریخی، برای مردمی که در سرزمین ایران زندگی می‌کرده‌اند، همواره حفظ مرزها و محدودهٔ جغرافیایی اهمیت داشته و این موضوع را در آثار ادبی و هنری بسیاری نیز می‌توان یافت.

همه عالم تن است و ایران دل
نست کونده زین قیاس نخل
چون که ایران دل زمین باشد
دل ز تن به بود، یقین باشد
«نظامی گنجوی»

ما مسلمانیم :

دین از ارکان مهم هویت است. بیش از ۹۸ درصد مردم ایران مسلمان‌اند. فرهنگ مردم ما براساس دین اسلام است و عقاید و ارزش‌ها و حتی نظام سیاسی و قوانین امروز ما از دین اسلام نشئت می‌گیرد. زندگی ما ایرانیان با دین اسلام عجین شده است. دین اسلام همچنین موجب پیوند ما با جهان اسلام یعنی مسلمانانی است که در سایر نقاط جهان زندگی می‌کنند.

البته اقلیت‌های دینی زردشتی، مسیحی و کلیمی هم در کشور ما ضمن پیروی از دین خود، هویت و فرهنگ ایرانی را حفظ نموده و همواره از سرزمین ایران در برابر هجوم بیگانگان دفاع کرده‌اند.

ما تاریخ طولانی و میراث فرهنگی غنی داریم :

تاریخ و سرنوشت مشترک از دیگر عناصر مهم هویت ملی است. ایران جایگاه تمدن‌های کهن باستانی بوده است که بیش از پنج‌هزار سال قدمت دارد. در دورهٔ باستان، حکومت‌های قدرتمندی در این سرزمین به وجود آمده و قلمرو پهناوری را در اختیار داشته‌اند. در سال هفتم با دستاوردهای علمی و ابتکارات ایرانیان باستان و نیز هنر و معماری آنان آشنا شدید. در دوران باستان، اغلب ایرانیان از عقاید و ارزش‌های دین زردشت پیروی می‌کردند.

پس از ورود اسلام به ایران عقاید و ارزش‌های اسلامی، دگرگونی بزرگی در فرهنگ ایرانیان پدید آورد. البته دسته‌ای از رسوم و آیین‌های ایرانیان مانند جشن نوروز که مغایرتی با تعالیم اسلام نداشتند، برجامانند و ادامه یافتند.

پذیرش اسلام، ایران را به جهان اسلام پیوند زد و ایرانیان با بهره‌گیری از تعالیم اسلام در شکوفایی و گسترش تمدن اسلامی نقش مهمی ایفا کردند. به قول استاد شهید مرتضی مطهری، «ایرانیان از دین اسلام نیرو و حیات گرفتند و هم نیرو و حیات خود را صرف خدمت به آن کردند.»

در دوره‌هایی از تاریخ که اقوام مهاجم چون مغول‌ها و تیموریان به ایران هجوم آوردند، ایرانیان توانستند آنها را تحت تأثیر فرهنگ اسلامی و ایرانی خود قرار دهند.

زبان مشترک ما فارسی است :

عنصر مهم دیگری که در تکوین هویت ملی نقش دارد، زبان مشترک است که میراث فرهنگی با آن آموخته می‌شود و انتقال می‌یابد. زبان فارسی ریشه در تمدن ایران باستان دارد اما در دوران پس از اسلام نیز تداوم یافت و به عنوان زبان آموزشی و اداری به کار رفت. دانشمندان و بزرگان دوره اسلامی صدها اثر علمی و ادبی و هنری به این زبان پدید آورده‌اند؛ تا جایی که می‌توان زبان فارسی را زبان دوم جهان اسلام دانست. زبان فارسی همچنین همواره عامل وحدت اقوام ایرانی بوده است و آنها ضمن استفاده از زبان محلی خود، ده‌ها اثر ادبی و علمی و فرهنگی به زبان فارسی پدید آورده‌اند.

انقلاب اسلامی نمایانگر آرمان‌های والای جامعه ماست :

امسال با مطالعه تاریخ معاصر ایران بی‌بردید که در دویست سال اخیر، کشور ما علاوه بر استبداد داخلی با سیاست‌های دولت‌های استعمارگر غربی (اروپا و آمریکا) روبه‌رو بوده است. در این مدت طولانی، مردم ایران با ظلم و ستم داخلی و خارجی به مبارزه پرداختند که سرانجام به انقلاب اسلامی منجر شد. در این انقلاب، مردم ایران به جای دنباله‌روی از فرهنگ بیگانگان به فرهنگ و هویت اسلامی خود بازگشتند و با بهره‌گیری از ارزش‌های دینی خود، خواستار استقلال، آزادی و جامعه‌ای اسلامی شدند. امروزه آرمان‌های انقلاب اسلامی الهام‌بخش مسلمانان جهان قرار گرفته است.

فعالیت

۶- با نوشتن یک نامه به دوست فرضی خارجی یا طراحی یک بوستر، ویژگی‌های هویت ایرانی را به مردم کشورهای دیگر معرفی کنید.

جامعه : گروهی از افراد که با یکدیگر زندگی می‌کنند و با هم روابط و تعامل اجتماعی نسبتاً پایدار دارند.

جغرافیای تاریخی : شاخه‌ای از دانش جغرافیا که سیر تحول مکان‌ها را در بستر زمان مطالعه و تأثیر متقابل اوضاع جغرافیایی مکان‌ها و رویدادهای تاریخی را بررسی می‌کند.

خرده فرهنگ : شیوه زندگی یک گروه اجتماعی که با فرهنگ عمومی و مسلط جامعه تفاوت‌هایی دارد اما با آن مرتبط است و اشتراکاتی نیز با آن دارد. خرده فرهنگ، فرهنگی درون یک فرهنگ بزرگ‌تر است.

نیاز زیستی : آنچه انسان و دیگر موجودات زنده بدون آن زنده نمی‌مانند و برای بقا به آن نیاز دارند مانند غذا، آب، هوا، خواب و ...

به کاربندیم

چند مورد از هنجارها و ارزش‌هایی را که در محل زندگی شما وجود دارد و فکر می‌کنید با عقاید و آموزه‌های اسلامی سازگاری ندارد، شناسایی و بیان کنید و برای تغییر آنها پیشنهادی بدهید.

خانواده و جامعه

فصل

خانواده، کوچک‌ترین و مهم‌ترین نهاد* اجتماعی است که کارکرد* آن برای جامعه، اهمیت زیادی دارد.

خانواده، افراد را برای قبول مسئولیت در جامعه آماده می‌کند و به افکار، عواطف، اراده و فعالیت‌های آنان شکل می‌دهد. خانواده به کودک می‌آموزد که چگونه خود را با هنجارهای اجتماعی منطبق کند و او را اجتماعی می‌سازد.

نقش خانواده در جامعه آن قدر مهم است که آن را از عوامل حفظ قدرت ملی به حساب می‌آورند و می‌گویند سستی و تباهی خانواده، موجب انحطاط یک ملت می‌شود.

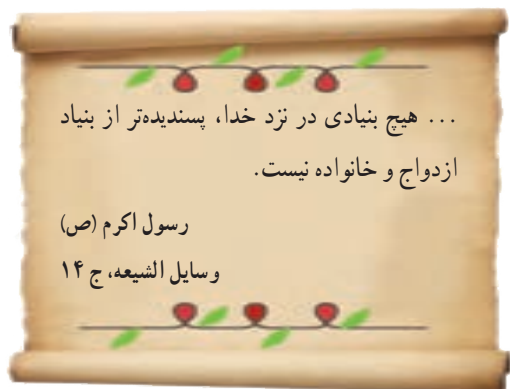
در این فصل، شما فرزندان امروز و والدین فردا، با کارکردهای خانواده، ویژگی‌های خانواده متعادل و ارتباط خانواده و جامعه آشنا می‌شوید.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- وظایف و کارکردهای خانواده کدام‌اند.
- ۲- خانواده چه نقش و اهمیتی در جامعه دارد.
- ۳- چه عواملی موجب بروز ناسازگاری‌ها در خانواده می‌شود.
- ۴- برای جلوگیری از آسیب رسیدن به کانون خانواده چه کارهایی می‌توان انجام داد.

تشکیل خانواده

بنیان خانواده بر ازدواج استوار است. ازدواج (نکاح) پیمانی است که به موجب آن یک زن و مرد در زندگی با هم شریک و متحد می‌شوند و خانواده‌ای را تشکیل می‌دهند. در واقع، هدف نکاح تشکیل خانواده است؛ تمایل به تشکیل خانواده و داشتن فرزند در نهاد انسان گذاشته شده و تشکیل زندگی خانوادگی، امری طبیعی و فطری و براساس نظام خلقت است.

خانواده، واحد بنیادین جامعه و کانون رشد و تعالی انسان است. به نظر شما، خانواده به کدام یک از نیازهای فرد و جامعه پاسخ می‌دهد و کارکردهای آن چیست؟

فرزندآوری و تجدید نسل

یکی از مهم‌ترین کارکردهای خانواده در طول تاریخ، فرزندآوری بوده است. فرزندآوری علاوه بر تقویت بنیان خانواده موجب می‌شود که نسل انسان باقی بماند و تداوم پیدا کند.

با تولد فرزندان، خانواده توسعه و استحکام می‌یابد. به دنیا آمدن فرزندان، موجب نشاط و سرزندگی اعضای خانواده و دلگرمی پدر و مادر می‌شود. تولد فرزند، برکت‌ها و فواید زیادی برای اعضای خانواده و خویشاوندان به ارمغان می‌آورد.

اولین شرط بقای هر جامعه‌ای، جمعیت آن است و بدون وجود جمعیت کافی در یک جامعه، فعالیت‌های آن دچار اختلال می‌شود. در صورتی که جمعیت یک جامعه منقرض گردد، آن جامعه، نابود می‌شود و از بین می‌رود.

○ فعالیت

۱- در شهر یا روستای شما برای تولد نوزاد، چه آداب و رسومی اجرا می‌شود؟ پرس‌وجو کنید و این آداب و رسوم را با ذکر ارزش‌ها و عقایدی که برای انجام هر یک از آنها، وجود دارد، توضیح دهید.

حمایت و مراقبت

❖ محبت

نیاز به مهر و محبت یا نیاز عاطفی از نیازهای اساسی انسان است. خانواده، مهم‌ترین کانون حمایت و مراقبت عاطفی از افراد است. مهر و محبت والدین به یکدیگر و والدین به کودکان موجب آرامش در کانون خانواده می‌شود.

کودکان از سال‌های نخستین زندگی خود در آغوش گرم پدر و مادر با مهربانی و محبت آشنا می‌شوند و با پرورش یافتن در دامن آنها، مهربانی و از خودگذشتگی و نیکوکاری را می‌آموزند.

❖ مراقبت

اعضای خانواده از یکدیگر مراقبت می‌کنند. نوزاد انسان در آغاز زندگی توانایی برطرف کردن نیازهای زیستی و بدنی خود را ندارد و برخلاف بسیاری از حیوانات، تا مدت زیادی پس از تولد همچنان ناتوان است. بنابراین، کودک برای ادامه زندگی خود به مراقبت نیاز دارد.

از سوی دیگر، انسان‌ها در دوره سالمندی نیز دچار ضعف و ناتوانی می‌شوند و بدون مراقبت، قادر نیستند خود را به خوبی اداره کنند. علاوه بر دوره کودکی و سالمندی، در میانه این دو دوره نیز اعضای خانواده در شرایط مختلف مانند بیماری یا حوادث به مراقبت از یکدیگر نیاز پیدا می‌کنند.

گفت‌وگو کنید

۲- امروزه مؤسساتی چون مهدکودک‌ها و خانه‌های سالمندان مراقبت از بعضی از اعضای خانواده را در دوره‌هایی از زندگی به عهده گرفته‌اند. به نظر شما مزایا و معایب مهدکودک‌ها و خانه‌های سالمندان چیست؟ چه دلایلی برای نظر خود دارید؟ با راهنمایی دبیر، بحث و گفت‌وگوی خود را جمع‌بندی کنید.

* رفع نیازهای مادی

اعضای خانواده به خوراک، پوشاک، مسکن و وسایل زندگی نیاز دارند. یکی از کارکردهای مهم خانواده، حمایت اقتصادی یا رفع نیازهای مادی اعضای خانواده است. رفع نیازهای مادی و اقتصادی خانواده برعهدهٔ سرپرست خانواده، یعنی پدر، است. هرچند امروزه در شهرها و روستاها، عده‌ای از زنان نیز دوش‌به‌دوش مردان با فعالیتهای اقتصادی و کسب درآمد در رفع نیازهای خانواده مشارکت و همراهی می‌کنند.

جامعه‌پذیری و تربیت

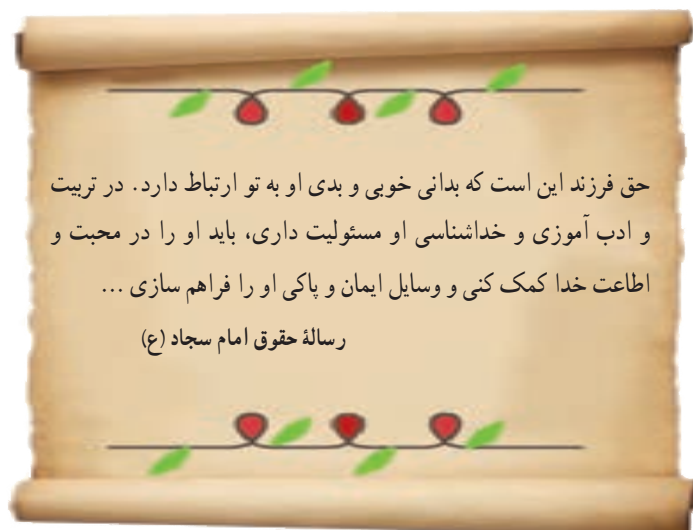
هر فرد در جامعه‌ای متولد می‌شود و آن جامعه او را به عنوان عضو تازهٔ خود می‌پذیرد و برایش شناسنامه صادر می‌کند؛ یعنی بخشی از هویت اجتماعی او را تعیین می‌کند. جامعه با انتقال عقاید، ارزش‌ها و هنجارها و نمادهای خود به افراد، به بقای خود ادامه می‌دهد و تداوم می‌یابد. افراد هم برای آنکه بتوانند در جامعه زندگی کنند باید آن عقاید و ارزش‌ها و هنجارها و به عبارت دیگر، شیوهٔ زندگی کردن در آن جامعه را بیاموزند.

در درس گذشته خواندید که به این فرایند، «جامعه‌پذیری» یا «اجتماعی شدن» می‌گویند.

اجتماعی شدن، هم نیاز فرد و هم نیاز جامعه است؛ زیرا هم باعث شکل‌گیری هویت و شخصیت افراد می‌شود و هم موجب تداوم جامعه می‌گردد. اجتماعی شدن در سراسر زندگی فرد رخ می‌دهد اما مهم‌ترین مرحلهٔ آن دوران اولیهٔ زندگی افراد در خانواده است.

البته باید توجه کرد که نه تنها پدر و مادر در اجتماعی شدن فرزندان نقش دارند بلکه فرزندان نیز در اجتماعی شدن والدین خود مشارکت می‌کنند. وقتی پدر و مادر صاحب فرزند می‌شوند، به تدریج یاد می‌گیرند چگونه از او مراقبت کنند، او را پرورش دهند و تربیت کنند. به عبارت دیگر، آنها هم تجربه‌های تازه‌ای را آغاز می‌کنند و تولد کودک بر شکوفایی استعدادهای آنها و چگونگی رفتارشان تأثیر می‌گذارد.

فرایند اجتماعی شدن هم به طور مستقیم و هم به طور غیرمستقیم صورت می‌گیرد. فرزندان در جریان فعالیت‌های روزانه، برخی رفتارها را به طور تقلیدی و بدون آنکه آگاهی و توجه داشته باشند، از پدر و مادر و اعضای خانواده می‌آموزند اما برخی رفتارها و عقاید و هنجارها را نیز خانواده به طور مستقیم به فرزندان آموزش می‌دهد.

یکی از کارکردهای مهم و اساسی خانواده، تربیت اعضای خانواده است. والدین نه تنها مسئول رفع نیازهای عاطفی و زیستی و معیشتی فرزندان هستند بلکه وظیفه مهم تربیت اخلاقی، معنوی و دینی آنها را نیز بر عهده دارند. به سخنان امام سجاده (ع) توجه کنید.

یک خانواده سالم می تواند در دامن خود فرزندانی مؤمن، پرهیزگار و پایبند به اصول اخلاقی تربیت کند.

خانواده‌ها به روش‌های مختلفی اعضای خانواده را اجتماعی می‌کنند؛
برای مثال والدین :

* دلایل خوبی و بدی رفتارها را برای فرزندان خود بازگو می‌کنند و عقاید، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه را برای آنها شرح می‌دهند. (گفت‌وگو)

* رفتارهای پسندیده فرزندان را تشویق و تحسین می‌کنند و با ابراز علاقه، قدردانی، خرید هدیه و مانند آن، فرزندان را به تقویت و تداوم آن رفتارها، تشویق می‌کنند. (تشویق)

* با نشان دادن نارضایتی، بی‌اعتنایی، خودداری از صحبت کردن با محبت و یا محروم کردن فرزندان از برخی مزایا و ... از تکرار رفتارهای ناپسند آنان جلوگیری می‌کنند. (تنبیه)

به نظر می‌رسد که والدین باید به تناسب شرایط و موقعیت‌ها از انواع این روش‌ها استفاده کنند.

فعالیت

۳- یک برگه ثبت مشاهدات تهیه کنید. رفتار یک کودک در خانواده خودتان یا اطرافیان و خویشان، را به دقت در نظر بگیرید و مشاهده کنید. چند مورد از رفتارهایی را که او به طور غیرمستقیم و مستقیم آموخته است، شناسایی و یادداشت کنید و در کلاس بگویید.

۴- روش‌های تربیتی و اصلاح رفتار را که در کادر بالا نوشته شده است، بخوانید. به نظر شما در چه شرایطی باید از تشویق و تنبیه یا گفت‌وگو استفاده کرد؟ تجربه شما چیست؟ فکر می‌کنید کدام یک از این روش‌ها در مورد شما مؤثرتر است؟ چرا؟

۵- معلم برای جمع‌بندی این درس، روی تخته این پرسش را می‌نویسد: چرا خانواده نقش مهمی در جامعه دارد؟ هریک از شما نظر و برداشت خود را در یک بند بنویسید. سپس به نوبت، نوشته‌های خود را در کلاس بخوانید.

آرامش در خانواده

در درس گذشته با وظایف و کارکردهای خانواده آشنا شدید. وقتی خانواده‌ای به خوبی بتواند وظایف خود را انجام دهد، می‌توان از آن به عنوان خانواده متعادل یاد کرد. به عکس، وقتی خانواده نتواند وظایف خود را به خوبی انجام دهد، دچار آسیب شده است. در چنین حالتی، رابطه خانواده با دیگر نهادهای جامعه نیز دچار مشکل می‌شود و در نهایت آسیب به همه جامعه سرایت می‌کند. اولین گام در راه تشکیل یک خانواده متعادل و سالم، دقت در انتخاب همسر است.

همسرگزینی

یکی از عواملی که موجب سازگاری و آرامش در خانواده می‌شود، انتخاب صحیح همسر است. اگر افراد در انتخاب همسر بر معیارهای نادرستی تکیه کنند، مثلاً تنها زیبایی ظاهری یا ثروت همسر خود را در نظر بگیرند، در زندگی خانوادگی با شکست روبه‌رو می‌شوند.

برخی از صاحب‌نظران معتقدند که افراد در انتخاب همسر باید به تناسب و همگونی خود با طرف مقابل توجه کنند. هر چقدر افراد از نظر اعتقادات دینی، تحصیلات، اخلاق و روحیات و وضعیت خانوادگی با همدیگر هماهنگی داشته باشند، زندگی‌شان با دوام‌تر است. از دیدگاه اسلام، مهم‌ترین عاملی که باید در همسرگزینی به آن توجه کرد، ایمان و اعتقادات دینی افراد است. اسلام همچنین بر اصالت خانواده تأکید کرده است؛ یعنی، فردی که به عنوان همسر انتخاب می‌شود، در خانواده‌ای صالح و اهل ایمان و تقوا پرورش یافته باشد.

در گذشته، خانواده‌ها نقش بیشتری در همسرگزینی فرزندان خود

داشتند و از خانواده نوپا حمایت بیشتری می‌کردند. اگر امروزه نیز جوانان همسر خود را با همفکری و حمایت خانواده‌ها انتخاب و از تجربه‌های آنان استفاده کنند، از بروز بسیاری از ناسازگاری‌ها جلوگیری می‌شود.

... و از نشانه‌های خداوند است که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید تا در کنار آنها آرامش بیابید و انس بگیرید و بین شما رأفت و مهربانی برقرار نمود.

سوره روم، آیه ۲۱

قرآن کریم

سازگاری زن و شوهر در خانواده

معنی آیه قرآن کریم را بخوانید. همان‌طور که می‌بینید، از دیدگاه قرآن

مهم‌ترین هدف ازدواج برقراری آرامش و محبت بین زن و مرد است. زن و مرد یکدیگر را کامل می‌کنند و می‌توانند در کنار هم به کمال برسند.

وقتی زن و مرد با هم ازدواج می‌کنند و خانواده‌ای را تشکیل می‌دهند، حقوق و تکالیفی بر روابط آنها حاکم می‌شود؛ یعنی هریک نسبت به دیگری دارای حقوقی است و در مقابل، وظایف و تکالیفی نیز دارد.

بهترین شما کسی است که رفتار او با خانواده‌اش نیکوتر باشد. و من در نیکی به خانواده‌ام بهترین هستم.

رسول اکرم (ص)،

سفینه البحار، ص ۴۳۵

مهم ترین عواملی که موجب ناسازگاری زن و مرد می شوند، کدام اند؟

- انتخاب نادرست همسر یکی از عوامل مهم بروز ناسازگاری است.
- برخی زن و شوهرها از حقوق و تکالیف خود در زندگی خانوادگی شناخت کافی ندارند و یا آمادگی کافی و شایستگی لازم را برای انجام تکالیف خانوادگی به دست نیاورده اند.
- زن و مرد در دو خانواده و دو محیط جداگانه تربیت و پرورش یافته اند. به عبارت دیگر، فرایند اجتماعی شدن آنها با هم متفاوت بوده است و بر این اساس، ممکن است هنجارها و ارزش های متفاوتی داشته باشند.
- بین افراد تفاوت های فردی وجود دارد. گاهی حتی دو نفر که در یک خانواده بزرگ شده اند، سلیقه ها و خلق و خوی متفاوتی دارند. اختلاف سلیقه بین همه افراد وجود دارد اما گاهی ممکن است به مشاجره ها و کشمکش های مخرب تبدیل شود.
- گاهی بین نقش هایی که فرد باید ایفا کند تعارض به وجود می آید؛ برای مثال، خانمی که شاغل است هم وظیفه شغلی دارد و باید ساعاتی را در بیرون از منزل بگذراند و هم وظایف مادری و همسری برعهده اوست و می خواهد این وظایف را نیز به خوبی انجام دهد. پس با دشواری هایی روبه رو می شود.

چگونه می توان از بروز ناسازگاری ها جلوگیری کرد؟

- همه اختلاف سلیقه ها مخرب نیستند. گاهی جرو بحث بین زن و شوهر، طبیعی است. امکان ندارد که زن و شوهر کاملاً مانند یکدیگر باشند اما مهم است که یاد بگیرند اختلاف سلیقه هایشان را حل و فصل و برای آنها چاره اندیشی کنند. برخی از کارهایی که به سازگاری زن و شوهر کمک می کند، عبارت اند از :
- گذراندن آموزش های خانواده قبل از ازدواج
 - مشاوره با افراد دارای صلاحیت در زمینه همسرگزینی
 - رعایت اخلاق و آداب همسرداری :
- خوش خلقی، احترام گذاشتن به همسر و رعایت ادب، با الفاظ نیکو وی را صدا زدن، قدردانی کردن از زحمات همسر، گذشت کردن، بهانه جویی نکردن و نادیده گرفتن مسایل بی اهمیت، پذیرفتن اشتباه خود، عذرخواهی کردن و جبران اشتباه.
- گفت و گوی صمیمانه زن و شوهر برای حل مشکلات و پیدا کردن راه حل های مناسب؛ برای مثال، تقسیم کار و همکاری بیشتر اعضای خانواده در امور خانه زمانی که مادر شاغل است.

سازگاری والدین و فرزندان

همان طور که گفتیم، یکی از عواملی که موجب امنیت و ثبات خانواده و گرمی و نشاط آن می شود، وجود فرزندان است.

تعداد مناسب فرزندان

یکی از نکات مهمی که هر خانواده باید به آن توجه کند، تعداد مناسب فرزندان است.

امروزه صاحب نظران معتقدند «تک فرزندی» هم برای خانواده و هم برای اجتماع پیامدهای نامطلوبی دارد.

برخی روان شناسان معتقدند که در خانواده های تک فرزندی، تجربه اجتماعی شدن و رشد اجتماعی کودکان کاهش می یابد. در این خانواده ها، کودکان از داشتن همبازی محروم می شوند و رقابت ها و بازی ها و دعوای کودکان و همچنین الگو برداری از رفتارهای خواهر و برادر شکل نمی گیرد و کودکان همواره با افراد بزرگسال، در ارتباط اند. همچنین، افرادی که تنها فرزند خانواده اند، از لذت ارتباطات وسیع تر خانوادگی و حمایت و محبت برادر و خواهر محروم می شوند و فرزندانشان نیز از داشتن عمو و خاله و دایی و عمه، محروم خواهند بود.

بنابراین، شایسته است خانواده هایی که در آنها والدین توانایی لازم برای تربیت مناسب فرزندان را دارند و از وضعیت معیشتی، مناسبی نیز برخوردارند، تعداد بیشتری فرزند داشته باشند. کاهش فرزندآوری در خانواده ها، پیامدهایی نیز برای جامعه دارد.

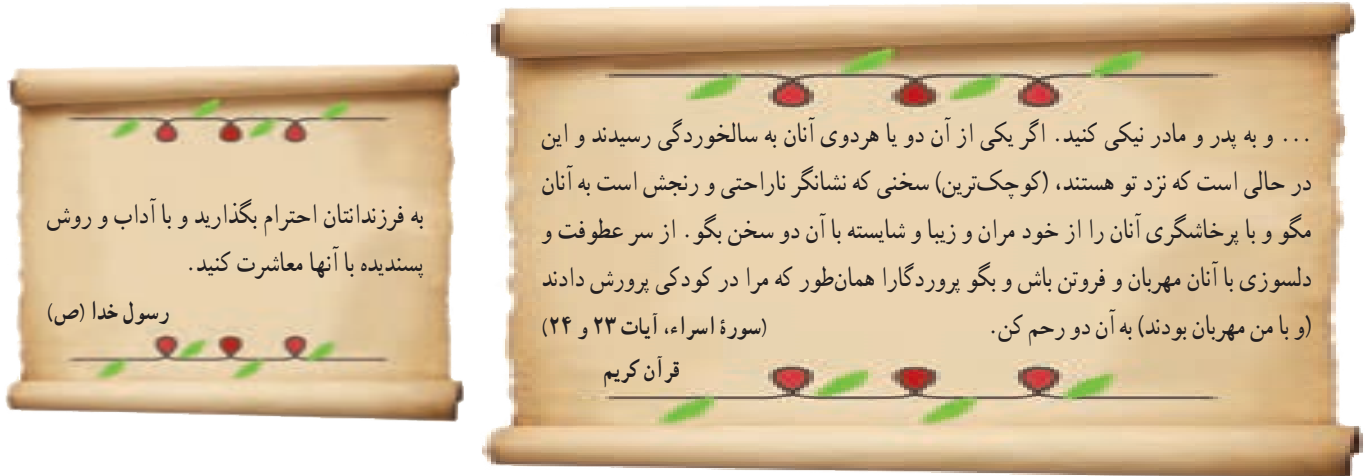
در فصل چهارم با پیامدهای کاهش رشد جمعیت و سیاست های جمعیتی* که برخی کشورهای جهان برای افزایش فرزندآوری اتخاذ کرده اند، آشنا شدید.

در دو دهه اخیر، در کشور ما نرخ باروری کل* همواره سیر نزولی داشته و بنا بر برخی آمارها، از ۲/۹ در سال ۱۳۷۵ به ۱/۷ در سال ۱۳۹۲، کاهش پیدا کرده است. از نظر سازمان بهداشت جهانی*، اگر نرخ باروری در کشوری به زیر ۲ برسد، تهدیدی برای آن کشور محسوب می شود؛ زیرا آن کشور با خطر پیری و جایگزین نشدن جمعیت روبه رو خواهد شد.

حقوق و تکالیف والدین و فرزندان

همان‌طور که با تشکیل خانواده، حقوق و تکالیفی بر روابط زن و شوهر حاکم می‌شود، با تولد فرزندان نیز حقوق و تکالیف متقابلی بین والدین و فرزندان به وجود می‌آید.

در درس قبل خواندید که پدر و مادر مکلف اند سرپرستی کودک را به عهده بگیرند و نیازهای او را رفع کنند. فرزندان نیز باید در هر حال، به پدر و مادرشان احترام بگذارند. فرزندی که پدر و مادر از او راضی نباشند، از رحمت خدا دور می‌شود. اطاعت از والدین، رعایت اخلاق خوش و خودداری از بی‌احترامی به آنها در هر شرایط واجب است. اطاعت از والدین تنها در صورتی جایز نیست که به گناه و نافرمانی از خدا دستور دهند.

چه عواملی موجب ناسازگاری والدین و فرزندان می‌شوند؟

- گاه در مراحل از زندگی، والدین و فرزندان انتظارات یکدیگر را برآورده نمی‌کنند. کودکان با رسیدن به بلوغ و بزرگ‌تر شدن، تغییر می‌کنند و می‌خواهند نقش فعال‌تری در اجتماعی شدن خود داشته باشند، اما ممکن است پدر و مادر این تغییرات را جدی نگیرند. بنابراین، معمولاً از نوجوانان شنیده می‌شود که «پدر و مادر مرا درک نمی‌کنند» یا «هنوز فکر می‌کنند من بچه‌ای کوچک هستم».
- فرزندان در دوران زندگی خود با محیط‌ها و افراد دیگری به جز خانه و خانواده آشنا می‌شوند. آنها در محله و مدرسه دوستانی پیدا می‌کنند و با شیوه‌های دیگری غیر از آنچه در خانواده آموخته‌اند، آشنا می‌شوند. نوجوانان به شدت تحت تأثیر دوستان و گروه همسالان و فشار هنجاری آنها قرار می‌گیرند و حقوق والدین را ادا نمی‌کنند. این اختلاف ارزش‌ها و هنجارهای خانه با سایر محیط‌ها، ممکن است

موجب ناسازگاری شود. والدین معمولاً نسبت به روبه‌رو شدن جوانان با محیط‌های دیگر حساس‌اند. آنها از اینکه بچه‌ها تجربه کافی ندارند و ممکن است به مشکلات اخلاقی دچار شوند، نگران‌اند و حق دارند بر رفت و آمد فرزندان و معاشرت‌های آنها نظارت دقیق داشته باشند.

● در جوامع صنعتی امروز پدر و مادرها وقت کمتری را به گفت‌وگو با فرزندان نوجوان خویش و گذراندن اوقاتی بیشتر با آنان اختصاص می‌دهند.

چگونه می‌توان از بروز ناسازگاری‌ها جلوگیری کرد؟

اختلاف نظر و سلیقه والدین و فرزندان تا حدی قابل قبول است و اگر به خوبی مدیریت شود به رشد و کمال اعضای خانواده می‌انجامد. در غیر این صورت به خانواده و جامعه، آسیب می‌رساند. به نظر می‌رسد پدر و مادر موظف‌اند برای گفت‌وگو با فرزندان وقت بگذارند و یکسره خود را به کار و فعالیت‌های روزانه مشغول نکنند. ترتیب دادن جلساتی با حضور والدین و مشاوران خبره که در آن فرزندان و والدین بتوانند مسائل خود را بگویند، مفید است.

فعالیت

- ۲- کاربرگه شماره (۱۵) سازگاری والدین و فرزندان را انجام دهید.
- ۳- فعالیت شماره ۲ «به کار بیندیم» را در مدرسه انجام دهید.
- ۴- به نظر صاحب نظران تک‌فرزندی چه پیامدهای نامطلوب فردی و اجتماعی دارد؟
- ۵- کاهش نرخ باروری در کشور ما چه پیامدهای نامطلوبی در آینده به وجود می‌آورد؟ حداقل به سه مورد اشاره کنید.

مدیریت مشکلات و حوادث در خانواده

زندگی خانوادگی، یک دوره طولانی یعنی از ازدواج تا پایان عمر را دربرمی گیرد. در این دوره، ممکن است مشکلات گوناگون از قبیل بیکاری، فقر، بیماری شدید و طولانی یا فوت یکی از اعضای خانواده، معلولیت کودک و... پیش بیاید و شرایط دشواری را برای خانواده به وجود بیاورد و حتی ممکن است ارکان خانواده را دچار تزلزل کند. در چنین مواقعی، اعضای خانواده باید با توکل به خدا، صمیمیت و همکاری بین خود را بیشتر کنند و با در پیش گرفتن صبر و شکیبایی و دعوت یکدیگر به صبر، این مشکلات و حوادث را مدیریت کنند و نگذارند که خانواده دچار بحران شود و آسیب ببیند. موقعیت های ۱ و ۲ و ۳ را بخوانید. در هر یک از آنها خانواده ها برای مقابله با مشکلات چه تدبیرهایی اندیشیده اند؟

۱

خانواده ای را در نظر بگیرید که در آن پدر بنا به عللی دچار مشکلات اقتصادی شده است و با وجود تلاشی که می کند، نمی تواند به خوبی هزینه های زندگی را تأمین کند و درآمد کافی ندارد. به نظر شما در این شرایط وظیفه اعضای خانواده چیست؟ اعضای خانواده باید چه تغییری در سطح توقعات و خواسته های خود به وجود آورند؟

صله ارحام

در دین اسلام به صله ارحام سفارش و امر شده است. واژه «صله» از وصل گرفته شده و به معنای اتحاد و پیوستگی است و «ارحام» یعنی خویشان و نزدیکان. صله ارحام از آن دسته واجباتی است که فواید زیادی در آن نهفته است. در فقه اسلامی، کمک کردن به ارحام و خویشاوندان نسبت به دیگران اولویت دارد. منظور از صله ارحام این است که افراد به دیدار و بازدید خویشاوندان خود بروند و از حال یکدیگر خبر بگیرند. البته صله ارحام تنها در دید و بازدید خلاصه نمی شود، بلکه این دید و بازدیدها باید با مهر و محبت توأم باشد. کمک مالی به خویشاوندان نیز جزء صله ارحام محسوب می شود. در مواردی نیز که فرد نذری دارد یا می خواهد زکات یا صدقه و... بدهد، اگر در بین خویشاوندان نیازمندی وجود داشته باشد، باید او را بر دیگران مقدم بداند.

۳

... دو سال پیش پدر بزرگ من فوت کرد و مادر بزرگم تنها ماند. به دلیل پیری و بیماری، او دیگر نمی‌توانست در خانه تنها بماند و کارهایش را خودش انجام بدهد. پدر و عموهایم با همفکری برای حل این مشکل برنامه‌ریزی کردند. آنها قرار گذاشتند طی هفته به نوبت هریک از اعضای خانواده‌ها به مادر بزرگ سر بزنند و خریدهای او را انجام دهند. هر شب نیز یک نفر در خانه او بخوابد. پدرم همیشه می‌گوید: «ما هم روزی پیر می‌شویم و به کمک نیاز داریم.» ماسعی می‌کنیم با محبت و احترام گذاشتن به مادر بزرگم او را خوشحال کنیم.

۲

... پسردایی من نادر، دچار معلولیت است و برای انجام دادن کارهای روزانه مشکلاتی دارد. دایی من و دیگر اعضای خانواده او این موضوع را پذیرفته‌اند و می‌دانند که برای مقابله با این مشکل، باید بیشتر تلاش و همکاری کنند. آنها با صبوری در انجام کارهای روزانه به نادر کمک می‌کنند. در تفریح و سرگرمی‌هایشان او را مشارکت می‌دهند و نمی‌گذارند اعتماد به نفس برادرشان ضعیف شود. من روحیه عالی آنها را تحسین می‌کنم و از صبوری‌شان پند می‌گیرم.

فعالیت

- ۶- اگر مواردی از مدیریت درست مشکلات و حوادث در خانواده خود یا خویشان و آشنایان سراغ دارید، در کلاس بیان کنید.
- ۷- فواید صله ارحام برای خانواده‌ها چیست؟
- ۸- در درس ۲۲، صفحه ۱۵۱، اصل دهم قانون اساسی را بخوانید. چرا چنین اصلی را در قانون اساسی کشور قرار داده‌اند؟

نهاد اجتماعی: نهاد اجتماعی عبارت است از نظام سازمان یافته‌ای از روابط اجتماعی که ارزش‌ها، هنجارها و رویدادهای معینی را در برمی‌گیرد و به منظور برطرف کردن یکی از نیازهای اساسی افراد و جامعه به وجود می‌آید. خانواده، حکومت، تعلیم و تربیت و اقتصاد مهم‌ترین نهادهای اجتماعی هستند.

کارکرد: در لغت به معنای انجام یک وظیفه، خدمت و کار است و در اصطلاح، به اثر و فایده‌ای که یک پدیده در زندگی افراد و جامعه دارد، می‌گویند.

سیاست‌های جمعیتی: مجموعه تصمیماتی است که حکومت‌ها برای افزایش یا کاهش جمعیت در کشور خود اتخاذ می‌کنند.

نرخ باروری کل: میانگین تعداد فرزندانی که یک زن در دوره باروری به دنیا می‌آورد. این شاخص به ازای هر هزار زن محاسبه می‌شود.

سازمان بهداشت جهانی: یکی از زیر مجموعه‌های سازمان ملل متحد که وظیفه آن مبارزه با بیماری‌ها، مخصوصاً بیماری‌های واگیردار و بالابردن وضعیت سلامت جسمی و روانی مردم جهان است.

به کاربندیم

- ۱- برای قدردانی از یک یا چند نفر از اعضای خانواده خود (پدر، مادر، برادر و خواهر) طرحی تهیه کنید. درباره زمان مناسب و شیوه قدردانی فکر کنید و ابتکاری به خرج دهید. طرح خود را بنویسید و به معلم بدهید. سپس آن را به اجرا در آورید.
- ۲- با راهنمایی و کمک معلم و مسئولان مدرسه و دعوت از کارشناس خبره، جلسه‌ای با حضور اولیا و دانش‌آموزان داوطلب تشکیل دهید و در آن، علل ناسازگاری‌های اجتماعی والدین و فرزندان و راهکارهای مربوط به آن را به بحث و گفت‌وگو بگذارید. قبل از تشکیل جلسه فکر کنید و مواردی را که موجب ناسازگاری والدین و فرزندان می‌شود، بنویسید.
- ۳- با اعضای خانواده خود در روزهای تعطیل آخر هفته به دیدن یکی از سالمندان خانواده بروید و از وی قدردانی کنید.

حکومت و مردم

فصل

اگر به زندگی روزانه خود و افراد جامعه دقت کنید، پی می‌برید که بسیاری از اموری که با آنها سرو کار داریم از رفع نیازهای اقتصادی گرفته تا آموزش و بهداشت و قوانین و امنیت و گذران اوقات فراغت همه چیز با سیاست‌ها و برنامه‌های حکومت پیوند خورده است.

پیوند و رابطه مردم و حکومت را می‌توان به کشتی و کشتی‌بان یا ناخدا تشبیه کرد. مسافران کشتی به‌سوی مقصدی حرکت می‌کنند و در طی مسیر، عواملی چون امواج طوفان و دزدان دریایی کشتی را تهدید می‌کند.

در بخش‌های مختلف کشتی، ناخدا، سکان‌دار، ملوان، کارگران موتورخانه، آشپزها و خدمتکاران هر یک نقش و وظایفی برای خدمت‌رسانی به مسافران بر عهده گرفته‌اند.

در صورتی که ناخدا بتواند کشتی را خوب هدایت کند و هماهنگی لازم را میان بخش‌ها به‌وجود بیاورد و هر بخش وظیفه خود را به‌درستی انجام دهد، کشتی مسیرش را به‌سلامت طی می‌کند و مسافران را سالم به مقصد می‌رساند.

موضوع این فصل رابطه متقابل حکومت و مردم است.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- چرا به حکومت نیاز داریم؛
- ۲- دیدگاه اسلام درباره حکومت چیست؛
- ۳- کشور ما چه نوع حکومتی دارد و ارکان آن کدام‌اند؛
- ۴- حقوق و تکالیف شهروندی ما کدام‌اند.

• نیاز به حکومت و چگونگی پیدایش آن

تاکنون در درس تاریخ با حکومت‌ها و سلسله‌های مختلف آشنا شده‌اید. به خاطر می‌آورید که یکی از ویژگی‌های تمدن‌های باستانی داشتن حکومت است و جوامعی مانند ایلام، که به مرحله تمدن رسیده بودند تشکیلات حکومتی داشتند. با مطالعه تاریخ پی برده‌اید که از گذشته‌های دور تا امروز، جوامع بشری دارای حکومت بوده‌اند. آیا تاکنون فکر کرده‌اید که چرا حکومت‌ها پدید می‌آیند و آیا جامعه‌ای می‌تواند بدون نهاد حکومت به حیات خود ادامه دهد؟

دربارۀ پیدایش حکومت، نظرات مختلفی وجود دارد :

• برخی معتقدند عامل زور و قدرت نقش مهمی در فرمانروایی یک فرد یا گروه بر دیگران داشته است. در گذشته، جوامع به صورت قبیله‌ای زندگی می‌کردند و در این قبایل، افرادی که زور و قدرت بیشتری داشتند، ریاست قبیله را برعهده می‌گرفتند. گاه نیز، یک قبیله قدرتمند قبایل دیگر را تحت سلطه درمی‌آورد و قلمرو سرزمینی را که در آن زندگی می‌کرد، افزایش می‌داد و به این ترتیب، بر عده زیادی از مردم حکومت می‌کرد. حکومت‌های چنگیز و تیمور مثال‌های روشنی از نقش این عامل هستند. در تاریخ امسال نیز با سلسله‌هایی که منشأ ایلی و قبیله‌ای داشته‌اند و با تکیه بر قدرت و زور حکومتی تشکیل داده و حکومت قبلی را برانداخته‌اند، آشنا می‌شوید.

• برخی دیگر معتقدند که عامل دفاع و حفاظت از اموال و سرزمین متعلق به ساکنان یک منطقه، نقش مهمی در ایجاد حکومت‌ها داشته است.

• برخی نیز می‌گویند مردم ساکن یک مکان به‌طور داوطلبانه با هم توافق می‌کردند که حکومتی را به‌وجود بیاورند و اداره جامعه خود را به‌دست گروه یا افرادی بسپارند. برای مثال، در سال هفتم خواندید که مادها گروهی از اقوام مهاجر آریایی بودند که اولین حکومت آریایی‌ها را در ایران تشکیل دادند. به‌نظر برخی از پژوهشگران، چون این قوم همواره از سمت غرب با حمله آشوریان مواجه بودند، برای حفظ خود با یکدیگر متحد شدند و تصمیم به ایجاد حکومت گرفتند. آنها دیاکو را به رهبری انتخاب کردند و حکومت قدرتمندی را که بعدها بر سراسر فلات ایران مسلط شد، پدید آوردند.

*در مقابل این دیدگاه‌ها، عده‌ای از صاحب‌نظران معتقدند همان‌طور که زندگی اجتماعی یک ضرورت است و انسان‌ها نمی‌توانند به تنهایی زندگی کنند و نیازهای مادی و معنوی خود را برطرف کنند، داشتن حکومت نیز برای یک جامعه نیازی اساسی و یک ضرورت است. این عده می‌گویند: هرچند در طول تاریخ زورمندان و قدرتمندان از این نیاز جوامع سوءاستفاده کرده و بر دیگران حکومت کرده‌اند و با عواملی مانند دفاع از سرزمین، به تشکیل حکومت کمک کرده است، در هر صورت، جامعه به حکومت نیاز دارد و نمی‌تواند بدون وجود حکومت باقی بماند؛ زیرا در زندگی اجتماعی نیازهای مشترکی پدید می‌آید و افرادی که در یک جامعه زندگی می‌کنند برای تنظیم امور خود به قوانین و مقرراتی نیاز پیدا می‌کنند. آنها همچنین برای اجرای قوانین و حل اختلافات و جلوگیری از تجاوز افراد به حقوق یکدیگر، برقراری امنیت و نظم، تقسیم امور مشترک و ایجاد هماهنگی میان فعالیت‌های مختلف جامعه، دفاع از هجوم دشمنان و حفظ سرزمینی که در آن زندگی می‌کنند و... ناگزیرند حکومتی تشکیل دهند و اداره امور جامعه را به افرادی بسپارند. بنابراین، وجود حکومت یک امر ضروری و عقلانی است و بدون نهاد حکومت، جامعه دچار اختلال و هرج و مرج می‌شود.

• وظایف حکومت

امروزه نوع حکومت‌ها در جوامع مختلف با هم فرق دارد اما همه حکومت‌ها کم‌وبیش وظایف مشابهی برعهده دارند. اگر چه ممکن است برخی از آنها وظایف خود را به‌درستی انجام ندهند.

برخی از مهم‌ترین وظایف حکومت‌ها عبارت‌اند از:

- وضع قوانین و مقررات لازم در امور مختلف و اجرای قوانین
- برقراری نظم و امنیت و رسیدگی به اختلافات و شکایت‌ها
- تعلیم و تربیت، حفظ میراث فرهنگی، سیاست‌گذاری فرهنگی
- عمران و آبادانی کشور، ایجاد وسایل و امکانات لازم برای رفع نیازهای معیشتی، اجتماعی و اقتصادی مردم
- ایجاد هماهنگی بین فعالیت‌ها و بخش‌های مختلف
- دفاع از کشور و حفظ تمامیت ارضی
- مدیریت منابع طبیعی و ثروت‌هایی که به عموم مردم تعلق دارند؛
- حمایت از گروه‌های خاص و نیازمند مانند کودکان بی‌سرپرست، معلولان، ازکارافتادگان و ...

فعالیت

۱- با توجه به آنچه در سال‌های قبل دربارهٔ قوهٔ مقننه، قضاییه و مجریه خوانده‌اید، تعدادی از وظایف حکومت را که در کادر بالا نوشته شده است انتخاب کنید و بگویید از وظایف کدام قوه است.

اسلام و حکومت

سال گذشته در درس تاریخ خواندید که پیامبر اکرم ﷺ پس از هجرت از مکه به مدینه، در آنجا حکومت اسلامی تشکیل داد. پس از رحلت پیامبر ﷺ به ترتیب ابوبکر، عمر، عثمان و علی ﷺ زمامداری جامعه را برعهده گرفتند. شما همچنین با ویژگی‌های حکومت امام علی ﷺ و نیز منشور حکومتی ایشان در نامه‌شان به مالک اشتر و توصیه‌هایی که در امر زمامداری جامعه به کارگزاران حکومتی داشتند، آشنا شدید. آیا می‌توانید چند نمونه از این ویژگی‌ها و توصیه‌ها را به خاطر بیاورید و بیان کنید؟

اسلام وجود حکومت را برای جامعه ضروری می‌داند اما درباره ماهیت حکومت و اینکه چه کسانی، چگونه و با چه قوانینی بر مردم حکومت کنند، دیدگاهی دارد که باید به آن توجه کرد.

• حق حاکمیت الهی

در جهان‌بینی توحیدی اسلام، حق مالکیت مطلق همه موجودات و پدیده‌های جهان فقط از آن خداست. انسان‌ها و همه موجودات دیگر تحت حاکمیت خدا قرار دارند و حکومت حق انحصاری خداوند است و با پیروی از دستورات الهی، به سوی کمال حرکت کنند. در جامعه‌ای که تحت حاکمیت قوانین الهی است، استعدادهای انسان‌ها در پرتو شناخت حق شکوفا می‌شود. در چنین جامعه‌ای مالکیت و سلطه اقلیتی بر منابع و ثروت‌ها و امکانات عمومی و ظلم و تبعیض از میان می‌رود و عدالت حاکم می‌شود.

خداوند، ولی و سرپرست کسانی است که ایمان آورده‌اند. آنها را از ظلمت‌ها، به سوی نور بیرون می‌برد. (اما) کسانی که کافر شدند، اولیای آنها طاغوت‌ها هستند که آنها را از نور، به سوی ظلمت‌ها بیرون می‌برند. آنها اهل آتش‌اند و همیشه در آن خواهند ماند.

سوره بقره، آیه ۲۵۷

ای کسانی که ایمان آوردید، فرمان برید از خدا و فرمان برید از رسول و اولیای امور از خودتان و اگر در چیزی ستیزه کردید به خدا و رسولش باز گردید.

سوره نساء، آیه ۵۹

بنابراین، از دیدگاه اسلام تقسیم جامعه به گروه‌های حاکم و محکوم، ارباب و بنده و یا دادن حق حکومت و قانون‌گذاری به یک فرد یا یک طبقه، ظلم است و برای اداره امور جامعه، فقط آن گروه از مردم شایستگی دارند به نیابت و وکالت از جانب خدا، مجری قوانین الهی باشند که هم از این قوانین آگاهی و به آن ایمان داشته باشند و هم از نظرتقوا و عدالت از دیگر مردم بالاتر باشند. در رأس این گروه،

پیامبران الهی و سپس جانشینان آنها یعنی امامان معصوم علیهم السلام قرار دارند و در غیاب آنان، افراد صالح و متقی ادامه‌دهنده راه آنها هستند.

○ فعالیت

- ۲- چرا حق حاکمیت بر انسان‌ها از آن خداست؟
- ۳- با مطالعه آیات قرآن کریم در صفحه قبل، دیدگاه اسلام را درباره ماهیت حکومت بیان کنید.

● حکومت در کشور ما

همان‌طور که در فصل هشتم خواندید پس از پیروزی انقلاب اسلامی، حکومت جمهوری اسلامی در ایران تأسیس و جانشین حکومت شاهنشاهی شد. بنیان‌گذار این نوع حکومت امام خمینی (ره) است. کلمه «جمهوری» نشان می‌دهد که شکل این حکومت، جمهوری است و در آن حق انتخاب و مشارکت مردم در حکومت به رسمیت شناخته می‌شود و کلمه «اسلامی» نیز یعنی محتوای این حکومت اسلامی است و کشور با اصول و قوانین اسلامی اداره می‌شود. زمامداران آن نیز باید مؤمن و معتقد به اسلام و متعهد به اجرای آن باشند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، برای تعیین این نوع حکومت همه پرسى برگزار شد و بیش از ۹۸ درصد مردم به جمهوری اسلامی رأی «آری» دادند.

* ارکان حکومت در جمهوری اسلامی ایران

بر طبق قانون اساسی، مهم‌ترین رکن حکومت جمهوری اسلامی رهبری آن است و سه قوه مقننه، قضائیه و مجریه تحت نظارت رهبری به اداره امور کشور می‌پردازند. رهبری در جمهوری اسلامی ایران بر پایه «ولایت فقیه» است.

ولایت به معنای سرپرستی است. گفتیم که از دیدگاه اسلام، فقط خدا می‌تواند بر انسان‌ها ولایت و حاکمیت داشته باشد. پیامبران و امامان معصوم علیهم السلام نیز از طرف خداوند نمایندگی داشته‌اند که تا مردم را سرپرستی کنند. بر طبق اصل پنجم قانون اساسی، در زمان غیبت امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) سرپرستی جامعه اسلامی بر عهده فقیه عادل و باتقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است.

رهبری (ولی فقیه)

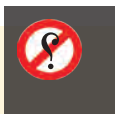
سال گذشته با نقش‌ها و وظایف سه قوة مقننه، مجریه و قضائیه آشنا شدید. اکنون به اختیارات و وظایف رهبر (ولی فقیه) توجه کنید. بر طبق قانون اساسی، برخی از مهم‌ترین وظایف و اختیارات رهبر جمهوری اسلامی عبارت‌اند از:

- * تعیین سیاست‌های کلی نظام و نظارت بر حسن اجرای آنها
- * فرماندهی کل نیروهای مسلح
- * نصب و عزل و قبول استعفای فقهای شورای نگهبان، رئیس قوة قضائیه، رئیس سازمان صداوسیما، جمهوری اسلامی ایران و فرماندهان نیروهای نظامی، انتظامی و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ...
- * عفو یا تخفیف مجازات محکومان در حدود موازین اسلامی ...

برای اطلاع از سایر وظایف رهبر، به اصل ۱۱۰ قانون اساسی مراجعه کنید.

در نظام جمهوری اسلامی علاوه بر رهبری و قوای سه گانه، نهادهای ویژه دیگری در اعمال حاکمیت مشارکت دارند که از جمله می‌توان به نهادهای زیر اشاره کرد :

- مجلس خبرگان رهبری (انتخاب رهبر و بررسی صلاحیت واجدین شرایط رهبری)
- مجمع تشخیص مصلحت نظام (ارائه مشاوره به رهبر برای حل مشکلات)
- شورای عالی امنیت ملی (تأمین منافع ملی و پاسداری از انقلاب اسلامی و حفظ تمامیت ارضی*)
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (تدوین و تصویب اصول و اهداف برنامه‌ریزی‌های فرهنگی علمی)
- و...

● شوراهای اسلامی شهر و روستا

از آنجا که نوع حکومت در کشور ما جمهوری است و مردم در همه شئون حکومت نقش و مشارکت دارند، در قانون اساسی تشکیل شوراهای اسلامی روستا، شهر، شهرستان و استان مورد توجه قرار گرفته است. شوراهای اسلامی با هدف همکاری مردم برای پیشبرد برنامه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و عمرانی با توجه به شرایط و مقتضیات هر منطقه از کشور تشکیل می‌شوند. اعضای این شوراهای مردم منطقه یا محل انتخاب می‌کنند.

○ فعالیت

۴- حکومت جمهوری اسلامی چه ویژگی‌هایی دارد؟ ویژگی‌های رهبر در حکومت جمهوری اسلامی کدام‌اند؟ توضیح دهید.

۵- در روزنامه‌ها یا مجلات، یک یا چند مورد از توصیه‌های رهبر جمهوری اسلامی ایران به کارگزاران حکومتی را درباره امور مختلف کشور جست‌وجو کنید و بنویسید. در صورتی که به اینترنت دسترسی دارید، می‌توانید به پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری یا پایگاه اطلاع‌رسانی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای به نشانی «farsi.khamenei.ir» و «www.leader.ir» مراجعه کنید.

پس از جمع‌آوری گزیده سخنان مقام معظم رهبری، آنها را روی یک تابلو نمایش دهید.

حقوق و تکالیف شهروندی

شهروندی

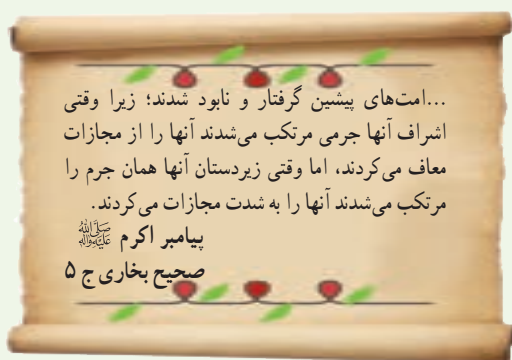
دانستید که هر جامعه برای اداره امور عمومی و مشترک خود به نهاد حکومت نیاز دارد. وقتی نهاد حکومت در یک جامعه شکل می‌گیرد، روابط متقابلی بین مردم و حکومت پدید می‌آید. واژه «شهروندی» به همین روابط متقابل مردم و حکومت اشاره دارد. شهروندی ارتباطی است که افراد را به یک حکومت مشخص پیوند می‌دهد و در نتیجه برای فرد و حکومت، حقوق و تکالیفی ایجاد می‌شود. در روابط مردم با حکومت، شهروندان از حقوقی برخوردارند. حکومت مکلف است به آن حقوق احترام بگذارد و آنها را رعایت کند. وقتی از حقوق شهروندان سخن می‌گوییم، در واقع وظایف و تکالیف حکومت را نسبت به مردم بیان می‌کنیم. از سوی دیگر، حکومت نیز حقی دارد و شهروندان موظف‌اند تکالیف خود را نسبت به کشور و حکومتی که تحت نظارت آن زندگی می‌کنند، ادا نمایند. قوانین هر کشور به ویژه قانون اساسی آن، حقوق و تکالیف شهروندی را معین می‌کند. بنابراین حقوق و تکالیف شهروندی متناسب با قوانین، از کشوری به کشور دیگر متفاوت است. هرچند امروزه شباهت‌های زیادی نیز در حقوق و تکالیف شهروندی در جوامع مختلف مشاهده می‌شود.

حقوق شهروندی

حقوق شهروندی طیف وسیعی از انواع حقوق سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... را شامل می‌شود. در این بخش با برخی از انواع حقوق شهروندی بر پایه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آشنا می‌شوید.

• حق برخورداری از عدالت قانونی

عدالت قانونی یعنی اینکه حکومت در وضع قوانین، اجرای قوانین و نظارت بر اجرای قوانین بین شهروندان تبعیض قائل نشود. برقراری عدالت قانونی، از پایمال شدن حقوق انسان‌ها و بهره‌کشی ظالمانه عده‌ای از عده دیگر جلوگیری می‌کند.

• حق برخورداری از عدالت قضایی

شهروندان حق دادخواهی دارند و هر کس می‌تواند به این منظور به دادگاه‌های صالح مراجعه کند. شهروندان حق دارند در همه دادگاه‌ها برای خود وکیل مدافع انتخاب کنند.

• حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی*

هر شهروند حق دارد به آموزش و پرورش، مراکز فرهنگی و ورزشی، آتش‌نشانی، پلیس و نظایر آن دسترسی آسان داشته باشد. شهروندان حق دارند در محیطی پاک و سالم و بدون آلودگی زندگی کنند و از خدمات و امکانات بهداشتی و درمانی مناسب، به بهترین وجه برخوردار شوند. کلیه شهروندان حق دریافت خدمات عمومی به صورت برابر و عادلانه و در کوتاه‌ترین زمان ممکن را دارند. شهروندان حق دارند از تأمین اجتماعی در مواردی مانند بیکاری، معلولیت، پیری، بازنشستگی، بی‌سرپرستی، از کار افتادگی، حوادث و... بهره‌مند شوند. حکومت باید با برنامه‌ریزی مناسب، زمینه را برای رفع فقر و محرومیت و ایجاد شرایط مناسب زندگی فراهم کند.

• حق مشارکت سیاسی

مشارکت سیاسی یعنی اینکه هر شهروند بتواند در امور سیاسی جامعه دخالت کند و در سرنوشت کشور خود نقش داشته باشد. مشارکت سیاسی مردم ممکن است از راه‌های مختلف چون شرکت در انتخابات، عضویت و همکاری در احزاب* و انجمن‌های سیاسی، شرکت در راه‌پیمایی‌ها و تظاهرات صورت بگیرد.

در انتخابات، مردم ممکن است انتخاب کننده یا انتخاب شونده باشند؛ یعنی یا به منظور انتخاب کارگزاران سیاسی در انتخابات شرکت کنند و یا خود داوطلب و نامزد نمایندگی و به دست گرفتن امور حکومت باشند که در این حالت مردم باید به آنها رأی دهند.

براساس قانون اساسی جمهوری اسلامی، مردم برای انتخاب برخی از کارگزاران مانند رئیس‌جمهور (رئیس قوه مجریه)، نمایندگان مجلس شورای اسلامی و یا اعضای شوراهای شهر و روستا به طور مستقیم به افراد مورد نظر خود رأی می‌دهند. در برخی موارد نیز انتخاب به صورت غیر مستقیم و با واسطه صورت می‌گیرد. برای مثال، در انتخاب رهبری، مردم اعضای مجلس خبرگان رهبری را انتخاب می‌کنند و به آنها رأی می‌دهند. سپس اعضای مجلس خبرگان که نمایندگان مردم هستند، رهبر را انتخاب می‌کنند.

• حقوق فرهنگی

برخی از حقوق فرهنگی که در قانون اساسی مورد تأکید قرار گرفته‌اند عبارت‌اند از: حمایت از تشکیل خانواده و پاسداری از روابط خانوادگی، حمایت از تعلیم و تربیت شایسته، آزاد بودن استفاده از زبان‌های قومی و محلی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آنها در مدارس، در کنار زبان فارسی.

○ فعالیت

۱- با توجه به آنچه در سال هفتم خواندید، بگویید چه کسانی به‌طور قانونی شهروند ایران محسوب می‌شوند؟
۲- به کمک دبیر، قانون اساسی را به کلاس بیاورید (شما می‌توانید با مراجعه به پایگاه اینترنتی گروه مطالعات اجتماعی دفتر تألیف کتاب‌های درسی به نشانی <http://social studies dept. talif. sch.ir> متن کامل قانون اساسی را بارگیری (دانلود) و از آن استفاده کنید).

الف) با استفاده از قانون اساسی، توضیح اصول ۷ و ۲۰ را که در صفحه بعد نوشته نشده است، بنویسید.
ب) در مقابل هریک از حقوق شهروندی که در این درس نوشته شده است، یک یا چند اصل قانون اساسی را که به آن مربوط می‌شود پیدا کنید و شماره آن را در کنار کادر بنویسید.

(توجه: برخی از اصول قانون اساسی ممکن است دو یا چند مورد از حقوق شهروندی را پوشش دهند و برخی از حقوق نیز ممکن است چند اصل را شامل شوند.)

گزیده اصول قانون اساسی

اصل ۶:

در جمهوری اسلامی ایران امور کشور باید به اتکای آرای عمومی اداره شود؛ از راه انتخابات: انتخاب رئیس جمهور، نمایندگان مجلس شورای اسلامی، اعضای شوراها و نظایر اینها، یا از راه همه پرسی در مواردی که در اصول دیگر این قانون معین می گردد.

اصل ۳۴:

دادخواهی حق مسلم هر فرد است و هر کس می تواند به منظور دادخواهی به دادگاه های صالح رجوع نماید. همه افراد ملت حق دارند این گونه دادگاه ها را در دسترس داشته باشند و هیچ کس را نمی توان از دادگاهی که به موجب قانون حق مراجعه به آن را دارد منع کرد.

اصل ۲۰:

اصل ۳۲:

هیچ کس را نمی توان دستگیر کرد؛ مگر به حکم و ترتیبی که قانون معین می کند. در صورت بازداشت، موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتباً به متهم ابلاغ و تفهیم شود و حداکثر در مدت ۲۴ ساعت پرونده مقدماتی به مراجع صالحه قضایی ارسال و مقدمات محاکمه در اسرع وقت فراهم گردد. متخلف از این اصل طبق قانون مجازات می شود.

اصل ۳۸:

هرگونه شکنجه برای گرفتن اقرار و یا کسب اطلاع ممنوع است. اجبار شخص به شهادت، اقرار یا سوگند مجاز نیست و چنین شهادت و اقرار و سوگندی فاقد ارزش و اعتبار است. متخلف از این امر طبق قانون مجازات می شود.

اصل ۲۹:

برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، از کار افتادگی، بی سرپرستی، در راه ماندگی، حوادث و سوانح، نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت های پزشکی به صورت بیمه و غیره حقی است همگانی. دولت موظف است طبق قوانین از محل درآمدهای عمومی و مشارکت مردم، خدمات و حمایت های مالی فوق را برای یکایک افراد کشور تأمین کند.

اصل ۷:

اصل ۱۰:

از آنجا که خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه ریزی های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد.

اصل ۲۸:

هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست، برگزیند. دولت موظف است با رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون، برای همه افراد امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی برای احراز مشاغل را ایجاد نماید.

اصل ۳۱:

داشتن مسکن متناسب با نیاز، حق هر فرد و خانواده ایرانی است. دولت موظف است با رعایت اولویت برای آنها که نیازمندترند، به خصوص روستائین و کارگران، زمینه اجرای این اصل را فراهم کند.

اصل ۳۵:

در همه دادگاه ها طرفین دعوی حق دارند برای خود وکیل انتخاب نمایند و اگر توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشند باید برای آنها امکانات تعیین وکیل فراهم گردد.

اصل ۱۵:

زبان و خط رسمی و مشترک مردم ایران فارسی است. اسناد و مکاتبات و متون رسمی و کتب درسی باید با این زبان و خط باشد ولی استفاده از زبان های محلی و قومی در مطبوعات و رسانه های گروهی و تدریس ادبیات آنها در مدارس، در کنار زبان فارسی آزاد است.

تکالیف شهروندی

هر شهروند در قبال حقوق شهروندی، تکالیف و تعهداتی نیز دارد که برخی از مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

• رعایت قانون و مقررات

یکی از تکالیف مهم شهروندان، احترام به قانون و رعایت آن است. نادیده گرفتن قانون یا سرپیچی و تخلف از آن موجب اختلال و هرج و مرج در جامعه می‌شود. البته قانون وقتی جایگاه واقعی خود را در جامعه پیدا می‌کند که همه افراد، اعم از کارگزاران و مسئولان و مردم، آن را رعایت کنند و به آن پایبند باشند.

• همکاری با دولت

برنامه‌ها و اقدامات عمرانی، اقتصادی و اجتماعی حکومت‌ها زمانی ثمر می‌دهد و به هدف می‌رسد که شهروندان نسبت به پیشرفت کشور دلسوز و حساس باشند و با دولت مشارکت و همکاری کنند.

... دولت کارگزار ملت است و ملت کارفرمای دولت است.
هرچه بین ملت و دولت صمیمیت بیشتر و همدلی بیشتری باشد، کارها
بهتر پیش خواهد رفت. ..

من این شعار را برای امسال انتخاب کردم :
دولت و ملت، همدلی و هم‌بانی

از فرمایشات مقام معظم رهبری در پیام نوروزی سال

۱۳۹۴

• پرداخت مالیات و عوارض

سال گذشته خواندید که دولت برای انجام دادن کارهای عمرانی و خدمت‌رسانی به مردم، به درآمد نیاز دارد. بخشی از درآمدهای دولت از راه مالیات و عوارض تأمین می‌شود. مالیات مبلغی است که شهروندان بر اساس قانون و به صورت بلاعوض به دولت پرداخت می‌کنند تا صرف هزینه‌های عمومی کشور شود.

عوارض مبلغی است که شهروندان در مقابل دریافت خدمتی از دستگاه‌های اداری و دولتی، به آنها می‌پردازند؛ برای مثال، پولی که بابت امتیاز کنتور آب و برق، صدور گواهینامه رانندگی، عبور از بزرگراه‌ها یا وارد کردن کالا به کشور و مانند آن پرداخت می‌شود.

● دفاع از کشور

نیروهای نظامی و انتظامی برای تأمین امنیت کشور و حراست از مرزها و حفظ تمامیت ارضی* تلاش و فداکاری می‌کنند اما دفاع از کشور در مقابل دشمنان در زمان صلح و جنگ تکلیف همه شهروندان است. عضویت در سازمان بسیج و انجام خدمت سربازی توسط پسران برای حفظ آمادگی دفاعی و ادای این تکلیف مهم انجام می‌گیرد.

● تجاوز نکردن به منافع عمومی و حقوق دیگران

اصل چهارم قانون اساسی می‌گوید: هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیلهٔ اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد. به عبارت دیگر، شهروندان مجاز نیستند برای استفاده از حقوق خود به منافع عمومی زیان برسانند و حقوق دیگران را ضایع کنند. مثال:

* همهٔ افراد حق انتخاب شغل دلخواه و کسب درآمد دارند اما فرض کنید فردی بخواهد در شهر و در حیاط خانهٔ خود دامداری ایجاد کند و دام پرورش دهد، از آنجا که این کار موجب آلودگی و ضرر رسیدن به بهداشت و سلامت ساکنان محله می‌شود و البته قانون نیز چنین اجازه‌ای را به وی نمی‌دهد، آن فرد مجاز به این کار نیست.

* همهٔ افراد، مالک اتومبیل خود هستند و حق دارند در جاده‌ها رانندگی کنند اما نباید با سرعت غیر مجاز حرکت کنند؛ زیرا این کار به جان دیگران آسیب می‌رساند.

علاوه بر حقوق و تکالیفی که در این درس گفته شد، مواردی نیز وجود دارد که هم حق و تکلیف مردم و هم حق و تکلیف حکومت محسوب می‌شود. امر به معروف و نهی از منکر از آن جمله است.

● امر به معروف و نهی از منکر

اصل ۸ قانون اساسی می‌گوید: در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه‌ای است همگانی و متقابل بر عهدهٔ مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت. شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون معین می‌کند.

○ فعالیت

۳- گفت‌وگو کنید.

با توجه به آنچه در درس تاریخ امسال خواندید، چند مورد از حقوق شهروندی را که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به رسمیت شناخته شده است، با حقوق مردم در دورهٔ قاجاریه مقایسه کنید. از این مقایسه چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟ مردم برای به دست آوردن حقوق شهروندی خود چه تلاش‌هایی کرده‌اند؟

۴- کار برگه شماره (۱۶) را کامل کنید.

طاغوت : این واژه در قرآن کریم آمده است. طاغوت از «طغیان» به معنای تعدی و تجاوز از حدود مرز است و مراد از آن، خدایان دروغین، حاکمان ستمگر، بت‌ها و هر معبودی غیر از پروردگار یکتاست.

جمهوری : حکومت غیر پادشاهی و غیر موروثی، نوعی حکومت که در آن مردم با رأی مستقیم و غیر مستقیم، مسئولان اداره کشور را برمی‌گزینند و افراد منتخب براساس قانون، اختیارات معینی دارند.

تأمین اجتماعی : هر نوع برنامه حمایت اجتماعی که به موجب قانون یا قرارداد برقرار می‌شود و هدف آن تأمین میزانی از درآمد مالی برای افرادی است که با مشکلاتی چون بیکاری، بازنشستگی، از کار افتادگی و مانند آن مواجه شده‌اند.

تمامیت ارضی : یعنی قلمرو یک کشور تجزیه‌ناپذیر است و مرزهای آن باید از حمله و تجاوز هر گروه یا کشور دیگر مصون بماند و کل سرزمین حفظ شود.

به کار بندیم

- ۱- به‌طور گروهی پوستری طراحی کنید که یکی از حقوق شهروندی و یک تکلیف مربوط به آن را نشان بدهد. پیام کوتاهی نیز روی آن بنویسید. پوسترها را در کلاس یا راهرو مدرسه نصب کنید.
- ۲- به‌طور گروهی یا فردی، نامه‌ای به نمایندگان شورای اسلامی شهر یا روستای محل زندگی خود بنویسید و در آن یکی از مسائل و مشکلات منطقه خود را مطرح کنید و برای حل آن پیشنهادی بدهید. نامه‌ها را با کمک و راهنمایی دبیر و توسط مدرسه برای شورا ارسال کنید.

بهره‌وری

۱۲

فصل

حتماً تاکنون متوجه شده‌اید که هر سال در روز اول فروردین ماه، ساعت رسمی کشور ما یک ساعت جلو کشیده می‌شود و در شب آخر شهریور ماه (اول مهر) به وضعیت قبلی برمی‌گردد. این کار در برخی کشورهای دیگر نیز با عنوان «ساعت تابستانی» انجام می‌شود. طرفداران این کار، دلیل جلو کشیدن ساعت را بالا بردن بهره‌وری بیان می‌کنند و معتقدند که این کار در شهرها موجب صرفه‌جویی در مصرف انرژی می‌شود. در واقع، افراد کار خود را زودتر شروع می‌کنند و از روشنایی روز بیشتر بهره می‌برند. از سوی دیگر، زمان استفاده از برق برای تأمین روشنایی نیز کوتاه‌تر می‌شود.

آیا تاکنون با واژه بهره‌وری در شرایطی دیگر برخورد کرده‌اید؟

امروزه توصیه می‌شود که افراد در زندگی فردی و اجتماعی از اندیشه بهره‌وری استفاده کنند. سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اقتصادی-اجتماعی نیز سعی می‌کنند در همه برنامه‌ها و فعالیت‌هایشان بهره‌وری را در نظر بگیرند. چرا؟

اندیشه بهره‌وری به آدم‌ها گوشزد می‌کند که همواره راه بهتری برای انجام دادن کارها وجود دارد.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن پی می‌برید که :

- ۱- بهره‌وری چیست و چه عواملی موجب بهره‌وری در کارها می‌شود؟
- ۲- چگونه می‌توان بهره‌وری را در زندگی فردی و اجتماعی افزایش داد؟
- ۳- منظور از بهره‌وری در اقتصاد چیست؟
- ۴- چرا و چگونه باید بهره‌وری را در سطح کشور افزایش داد؟

آیا تاکنون برای شما پیش آمده است که بخواهید وسایل و لوازم خود را در یک ساک یا چمدان بگذارید و در همان آغاز ببینید که همه آن وسایل را نمی‌توانید در آن جابدهید؟ در این صورت، ممکن است با فکر کردن و آزمودن راه حل‌های مختلف – مثلاً تا کردن برخی لباس‌ها به شیوه‌ای خاص، جابه‌جا کردن وسایل و یا جدا کردن یک وسیله بسته‌بندی شده و مانند آن – سرانجام موفق شوید تمام وسایل را درون ساک یا چمدانتان جادهید. به علاوه، وسایلی را که به آنها بیشتر نیاز دارید، در دسترس بگذارید.

ما در هر محیطی که هستیم، در خانه، مدرسه، اداره، کارخانه، مزرعه و... می‌توانیم با فکر کردن و چاره‌اندیشی، کارها را مؤثرتر و مفیدتر انجام دهیم. به عبارت دیگر، می‌توانیم هدف‌های درست را انتخاب کنیم، از امکاناتی که داریم عاقلانه و صحیح بهره ببریم و از اسراف و اتلاف منابع پرهیزیم. به چند مثال در زندگی روزانه توجه کنید.

آقای اسدی:

ما برای خنک کردن خانه از کولر آبی استفاده می‌کنیم. در شهر ما در هنگام تابستان به خصوص ظهرها هوا خیلی گرم می‌شود. من برای اینکه بازدهی کولر را افزایش بدهم، روی پشت بام یک سایبان برای کولر درست کرده‌ام که از تابیدن آفتاب به بدنه کولر جلوگیری می‌کند. قسمتی از کانال کولر را هم که از بیرون ساختمان به پنجره وصل می‌شود، با عایق پوشانده‌ام که هوای خنک داخل کانال، گرم نشود.

خانم صدیقی:

ما در یک آپارتمان کوچک ۶۰ متری زندگی می‌کنیم اما من وسایل را طوری انتخاب کرده و چیده‌ام که افراد به راحتی از فضای خانه استفاده کنند. در فضاهای کوچک نباید از مبلمان بزرگ و وسایلی که جای زیادی می‌گیرند، استفاده کرد. در فضای راهرو، کمدی تا نزدیک سقف درست کرده‌ایم که خیلی چیزها در آن جا می‌گیرند. پرده‌ها را به رنگ روشن انتخاب کرده و کف را هم سرامیک سفید کرده‌ایم تا فضای خانه بزرگ‌تر به نظر بیاید و روشن‌تر باشد.

امیر مسعود :

من دانشجو هستم و اتاقی در شهر محل تحصیلم اجاره کرده‌ام. صبح‌ها که می‌خواهم برای خودم صبحانه درست کنم، فقط $\frac{1}{3}$ کتری را آب می‌کنم و روی اجاق می‌گذارم. در نتیجه هم آب کمتری مصرف می‌شود، هم آب در زمان کمتری به جوش می‌آید و جای آماده می‌شود. همچنین، من به ندرت برای پخت و پز از وسایل برقی استفاده می‌کنم.

آقای حسنی :

من کشاورز هستم. زمین‌های ما روی شیب قرار دارند. قبلاً ما برای آبیاری محصولاتمان آب را به سختی و با تانکر به بالای تپه می‌آوردیم و در منبع ذخیره می‌کردیم. اتلاف آب در زمین هم زیاد بود. پس با یکی دو نفر مهندس و کارشناس کشاورزی مشورت کردیم و به کمک آنها استفاده از روش آبیاری قطره‌ای را شروع کردیم. درضمن، آنها به ما یاد دادند که در اطراف مزرعه چه محصولی بکاریم که از رشد نوعی آفت که درختانمان را از بین می‌برد جلوگیری شود.

فرزانه :

نان برکت خداست. از بچگی به ما یاد داده‌اند که وقتی می‌بینیم تکه‌ای نان روی زمین افتاده است، باید آن را برداریم و در گوشه‌ای بگذاریم که کسی پا رویش نگذارد و به برکت خدا بی‌احترامی نکند. متأسفانه امروز دورریز نان در بعضی خانواده‌ها زیاد است. اما در خانه ما حتی یک تکه نان هم دور ریخته نمی‌شود. ما پس از خرید نان آن را قطعه قطعه می‌کنیم و آنها را در پارچه و سپس کیسه پلاستیکی می‌گذاریم و در فریزر نگهداری می‌کنیم. در موقع مصرف هم به اندازه لازم نان از فریزر بیرون می‌آوریم.

آقای احمدی :

من سعی می‌کنم تا زمانی که ضرورت ندارد از خودرو شخصی استفاده نکنم و با وسایل نقلیه عمومی رفت و آمد کنم. خودرو تک سرنشین فقط یک نفر را جابه‌جا می‌کند اما برای آن یک نفر هزینه بنزین و استهلاک (فرسودگی) زیادی صرف می‌شود. به علاوه، این کار آلودگی هوا و ترافیک بیشتری به وجود می‌آورد. امیدوارم همه روزی بتوانیم از خودروهایی استفاده کنیم که کم مصرف باشند و هوا را هم آلوده نکنند.

فعالیت

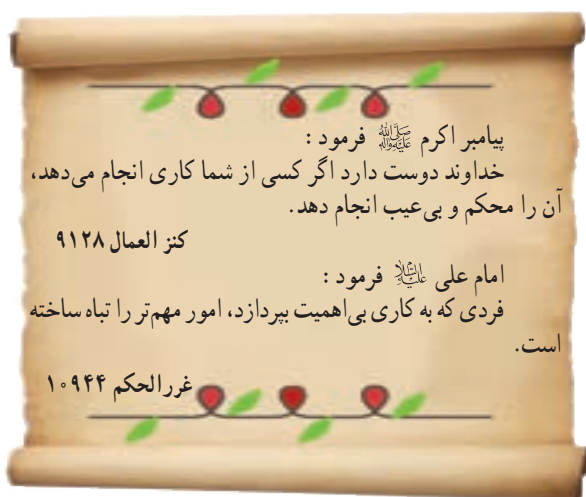
- ۱- گفت و گو و همفکری کنید
(الف) آیا شما یا اعضای خانواده‌تان با مثال‌های صفحه قبل یا موارد مشابه، روبه‌رو شده‌اید؟ موارد را بیان کنید تا هم کلاسی‌هایتان درباره آنها اظهار نظر کنند.
- (ب) به‌طور گروهی، فکر کنید و روشی را پیشنهاد کنید که در یکی از کارها یا فعالیت‌های مدرسه، بازدهی را افزایش دهد و باعث استفاده صحیح از امکانات شود. برای مثال، با چه راهکاری می‌توان از تلف شدن وقت کلاس برای حضور و غیاب و دیدن تکالیف جلوگیری کرد؟
پیشنهادهای خود را با ذکر دلیل بنویسید و از طریق معلم به دست مسئولان مدرسه برسانید.

بهره‌وری چیست؟

بهره‌وری یعنی کار درست را با روش درست انجام دهیم.

(کارآیی* و اثر بخشی*)

- با دقت در مثال‌ها و فعالیت‌های بخش قبل پی بردید که «بهره‌وری» با صرفه‌جویی، انجام دادن کارها به‌صورت آگاهانه و عاقلانه، جلوگیری از زیاده‌روی و اسراف و اتلاف منابع، استفاده صحیح از امکانات و نعمت‌های الهی، کاهش هزینه‌ها و مانند آن ارتباط دارد. به‌طور کلی، برای اینکه در کارها بهره‌وری بیشتری داشته باشیم:
- ۱- از بین کارهای ممکن، بهترین کار را انجام دهیم و بهترین هدف را انتخاب کنیم.
 - ۲- آن کار را با بهترین روش انجام دهیم و بهترین وسیله را برای رسیدن به هدف انتخاب کنیم.

فعالیت

- ۲- درباره این سخنان ارزشمند پیامبر اکرم ﷺ و امام علی علیه السلام فکر کنید و معنی و مفهوم هر یک را با ذکر یک مثال توضیح دهید.

فرهنگ بهره‌وری

بهره‌وری از زمان‌های دور در زندگی مردم جا داشته است و آنها همواره برای بهبود کارها و استفاده بهتر از امکانات، چاره‌اندیشی می‌کرده‌اند. ابداع و حفر قنات، ذخیره کردن آب در آب انبارها، خشک کردن و ذخیره محصولات کشاورزی و تعاون و همیاری در امور کشاورزی، نمونه‌هایی از تفکر بهره‌وری در زندگی مردم در روزگار گذشته است.

در فصل نهم دریافتید که فرهنگ شامل نمادها، هنجارها، ارزش‌ها، عقاید و باورهای یک جامعه است و نقش مهمی در امور آن جامعه دارد. اصولاً فرهنگ عین زندگی جامعه است و نمی‌توان آن را از زندگی جدا کرد.

بهره‌وری، یک نگرش نسبت به زندگی است. نگرشی که براساس آن، انسان می‌کوشد هوشمندانه کار کند، با به‌کارگیری روش‌های عاقلانه، بهتر به اهداف مادی و معنوی خود برسد و بهترین نتیجه را به‌دست آورد.

فرهنگ، نقش مهمی در افزایش بهره‌وری یک جامعه دارد. اگر بهره‌وری در فعالیت‌های مختلف به صورت ارزش دریابد، جامعه از نظر مادی و معنوی پیشرفت می‌کند. نکته درخور توجه این است که در عقاید دینی ما مسلمانان، بر نکات مهمی تأکید و سفارش شده است که بر بهره‌وری در امور و کارها تأکید دارند. متن روبه‌رو را مطالعه کنید.

اگر به زندگی فردی و اجتماعی خود و همچنین محیط زندگی‌تان بیشتر دقت کنیم، در می‌یابیم که گاه ارزش‌ها و هنجارهایی در زندگی‌ما شکل گرفته‌اند که با این آموزه‌ها و آرمان‌های دینی مغایرت دارند. برای آنکه وضع موجود را به وضع مطلوب تبدیل کنیم، باید تغییراتی در شیوه زندگی خود به وجود بیاوریم.

* بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید.

سوره اعراف، آیه ۳۱

* و در امورشان با یکدیگر مشورت می‌کنند.

سوره شورا، آیه ۳۸

* هر کس میانه‌روی کند هرگز محتاج نشود.

حضرت علی علیه السلام، وسایل الشیعه ج ۱۲

* کسی که برای تأمین مخارج خانواده‌اش تلاش کند همانند کسی است که در راه خداوند جهاد می‌کند.

امام صادق علیه السلام، الکافی ج ۵

* شما را به تقوای الهی و نظم در امور سفارش می‌کنم.

حضرت علی علیه السلام، نهج البلاغه، نامه ۴۷

* ... فرصت‌ها مانند ابر می‌گذرند؛ پس فرصت‌های نیکو را غنیمت بشمرید و از آنها استفاده کنید.

حضرت علی علیه السلام، نهج البلاغه، حکمت ۲۰

فعالیت

۳- معنی آیات قرآن کریم و سخنان امامان معصوم علیهم السلام را بخوانید. عوامل مؤثر در بهره‌وری را از آنها استخراج و فهرست کنید؛ مثلاً: الف) اهمیت دادن به کار، تلاش و

۴- گفت و گو کنید.

هریک از هنجارهای زیر در جامعه چگونه از بهره‌وری جلوگیری می‌کند و در تضاد با آن است. توضیح دهید.

* مهمانی‌ها، مجالس و جشن‌های مفصل و پرهزینه * مدگرایی و چشم و هم‌چشمی در خرید لباس به جای تمیز و ساده‌پوشی

* نداشتن برنامه مناسب برای اوقات فراغت و تفریح * ورزش نکردن و پرخوری.

۵- یک زوج جوان می‌خواهند جشن عروسی ساده‌ای با حداقل هزینه برپا کنند. اگر قرار باشد از شما کمک فکری بگیرند،

چه طرح و پیشنهادی به آنها می‌دهید؟ همفکری کنید و طرح خود را روی کاغذ بنویسید.

۶- متن صفحه بعد را درباره یک کارآفرین بخوانید. الف) چه نکاتی در این متن برای شما قابل توجه است؟

ب) نظر شما درباره افرادی که می‌خواهند با کار نکردن یا کار کم به ثروت یا موفقیت‌های بزرگ دست یابند چیست؟

من در سال ۱۳۳۵ به دنیا آمدم. شانزده ساله بودم که پدرم را از دست دادم. پس از او مادرم که زنی بسیار فداکار بود، با وجود همه سختی‌ها بار زندگی من و برادر و خواهرم را به دوش کشید. پدرم مردی پر تلاش بود و به کار اهمیت زیادی می‌داد. یادم هست همیشه می‌گفت: انسان باید جوهر کار داشته باشد. من پس از فوت پدر، ایام تعطیل و تابستان‌ها را کار می‌کردم و به مادرم در تأمین مخارج زندگی کمک می‌کردم. مادرم دوست داشت درس بخوانم و من هم درسم را تا دانشگاه ادامه دادم اما دوره شبانه دانشگاه را انتخاب کردم تا بتوانم روزها کار کنم. ساعت ۵ بعد از ظهر که از کار فارغ می‌شدم، به کلاس می‌رفتم. همچنین سعی می‌کردم در هزینه‌های لباس، رفت و آمد و... صرفه جویی کنم.

پس از سال‌ها توزیع و فروش مواد غذایی تصمیم گرفتم یک کارگاه تولید مواد غذایی احداث کنم. پس انداز کمی داشتم. دو سال برای جواز تأسیس کارخانه تلاش کردم؛ چون بعضی از شرایط آن را نداشتم دیگر ناامید شده بودم. روزی که از یکی از اداره‌های مربوط برمی‌گشتم، در اتوبوس با پیرمردی برخورد کردم و با هم صحبت کردیم. او به من گفت که برای رسیدن به هدف‌هایم باید پشتکار داشته باشم و برایم مثال‌هایی از آدم‌های پیگیر و با پشتکار زد. بهتر است بایکی دو نفر آدم خلاق و خوش فکر مشورت کنم و حتی اگر به این کار علاقه‌مند بودند، با آنها شریک شوم. حرف‌هایش در من تأثیر کرد. نباید خسته می‌شدم. سرانجام با دو تن از دوستان خوش فکر شریک شدیم و جواز تأسیس یک کارگاه را گرفتیم. در سال‌های اول، فروش ما کم بود اما با همفکری یکدیگر ابتکاراتی برای تولید با کیفیت بهتر و عرضه بیشتر و بهتر محصولاتمان به کار زدیم و کارمان رونق گرفت. پس از چند سال موفق شدیم کارخانه بزرگی احداث و تعداد زیادی از کسانی را که در پی کار بودند، استخدام کنیم. من چون رنج تنگدستی را کشیده بودم، همواره به کسانی که برای تأمین معاش خود در مجموعه ما کار می‌کردند احترام می‌گذاشتم و سعی می‌کردم شرایط خوبی برای آنها فراهم کنم. از طرح‌های نو و خلاقانه استقبال می‌کردم و سعی می‌کردم همیشه محصولاتی بهتر و با کیفیت‌تر ارائه کنم. واحد صنعتی ما سال گذشته به عنوان واحد نمونه کشور برگزیده شد و

بهره‌وری در زندگی فردی و خانوادگی

اکنون که مهم‌ترین عوامل مؤثر در بهره‌وری را شناختیم، می‌توانیم به چند راهکار مهم برای افزایش بهره‌وری در زندگی اشاره کنیم:

*** استفاده مناسب از وقت و زمان:** یکی از عوامل مهم در بهره‌وری، ارزش زمان است.

وقت و زمان ثروتی است که قابل ذخیره و پس انداز نیست.

اگر برنامه و اولویت‌بندی مناسب نداشته باشیم و از وقت، درست استفاده نکنیم، وقت تلف می‌شود و

زمان دیگر به عقب برنمی‌گردد.

*** نظم، ترتیب و انضباط در کارها:** وسایل و لوازمی که با آنها در محیط‌های مختلف سروکار داریم، باید مرتب و منظم

باشند. ساعت مقرر سرکار حاضر شدن و با برنامه‌ریزی به کارها رسیدگی کردن موجب افزایش بهره‌وری می‌شود.

* اصلاح عادت‌های غلط مصرفی: باید خوب فکر کنیم و ببینیم مصرف یا روش مصرف چه چیزهایی درست نیست و

موجب اتلاف هزینه و منابع می‌شود. صرفه‌جویی کم مصرف کردن نیست بلکه مصرف درست و به اندازه است. برای مثال، برخی خانواده‌ها در خرید مایحتاج زندگی یا برگزاری مهمانی‌ها و تهیه غذا اسراف یا زیاده‌روی می‌کنند و اغلب، بخشی از مواد غذایی را دور می‌ریزند. استفاده صحیح از منابع و انرژی و اتلاف نکردن آنها نیز باید مورد توجه قرار بگیرد. برای مثال، با توجه به مشکل جدی کمبود آب در کشورمان باید مصرف درست آب را تمرین کنیم.

* انجام دادن کارها از روی آگاهی: با کسب دانش و مهارت لازم برای هر

کار، بازدهی کار ما بیشتر می‌شود و کمتر اشتباه می‌کنیم. برای مثال، اگر روش تعمیر وسیله‌ای را ندانیم و به آن دست بزنیم، ممکن است آن را خراب‌تر کنیم یا اگر اطلاعات کافی درباره خرید یک وسیله نداشته باشیم، ممکن است پول زیادی را صرف تهیه آن کنیم. برخی از مواد و وسایل به دلیل ناآگاهی افراد از روش‌های درست نگهداری آنها از بین می‌روند. برای مثال، اگر شیوه صحیح شست‌وشوی یک لباس یا نگهداری مواد غذایی را ندانیم، زودتر از بین می‌روند یا غیرقابل استفاده می‌شوند.

* تنظیم جدول بودجه اقتصادی: تنظیم جدولی که در آن

درآمدها و هزینه‌ها (دخل و خرج) ماهانه افراد یا خانواده نوشته می‌شود و همکاری بین اعضای خانواده نیز از راهکارهای کمک به بهره‌وری است.

فعالیت

۷- دلیل بیاورید: الف) آیا سطح بهره‌وری دانش‌آموزی که کیف یا کمد لوازم تحریرش شلوغ و نامرتب است، پایین می‌رود؟ چرا؟

۸- منظور از تنظیم بودجه ماهانه خانواده چیست؟ تنظیم این بودجه چه فایده‌ای دارد؟ توضیح دهید.

۹- کار برگه شماره (۱۷) (چند پیشنهاد برای بهره‌وری) را انجام دهید.

۱۰- یکی از عادت‌های غلط بعضی از دانش‌آموزان مصرف نادرست و بی‌رویه کاغذ است. چند راهکار برای بهره‌وری در مصرف کاغذ پیشنهاد کنید و توافق کنید که آن راهکارها عملی شوند.

نهاد اقتصاد

در سال هفتم با انواع فعالیت‌های اقتصادی آشنا شدید و دانستید که هر جامعه‌ای برای ادامه زندگی و رفع نیازهای خود ناگزیر است از منابع طبیعی استفاده کند و ابزار و وسایل مورد نیاز خود را تولید کند.

به این کار فعالیت اقتصادی گفته می‌شود. همچنین آموختید که تولید ممکن است تولید کالا یا خدمت باشد. کشاورزان در مزرعه و باغ و کارگران در کارگاه و کارخانه، «کالا» تولید می‌کنند. پزشکان، معلمان، پلیس‌ها، کارمندان و... «خدمت» ارائه می‌کنند. برخی از افراد نیز خدمات و کالاهای تولید شده را توزیع و مبادله می‌کنند و به دست مصرف‌کنندگان می‌رسانند. همه تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان به نوبه خود مصرف‌کننده‌اند. بدین ترتیب، افراد در فعالیت‌های تولید، توزیع و مصرف، به‌طور مداوم با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و به این ترتیب، نوعی از روابط انسانی، یعنی رابطه اقتصادی، بین افراد شکل می‌گیرد. رابطه اقتصادی با هدف تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات پدید می‌آید و حقوق و مقرراتی نیز بر آن حاکم می‌شود. در چرخه تولید، توزیع و مصرف، «پول و شکل‌های مختلف آن» به‌عنوان واسطه بین بخش‌ها ارتباط برقرار می‌کند. بر همین اساس، سازمان‌ها و مؤسسات بانکی و پولی در جامعه به‌وجود می‌آیند.

مجموعه فعالیت‌ها و روابطی که حول تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات و براساس قواعد و مقررات خاص در یک جامعه شکل می‌گیرد، نهاد اقتصاد را به‌وجود می‌آورد.

بهره‌وری در تولید، توزیع و مصرف

در تمام حلقه‌های چرخه اقتصادی تولید، توزیع و مصرف ممکن است بهره‌وری رعایت شود یا مورد بی‌توجهی قرار گیرد. برای افزایش بهره‌وری اقتصادی، باید بهره‌وری را در تولید و توزیع افزایش دهیم و الگوی مصرف را نیز عقلانی کنیم. در درس قبل با نمونه‌هایی از مصرف بهینه یا بهره‌وری در مصرف آشنا شدید.

اکنون به شکل صفحه بعد توجه کنید و بگویید چگونه می‌توان بهره‌وری در تولید یا توزیع یک کالا را افزایش داد.

ستانده*

فرآیند

نهاده*

کالا
خدمت

روش‌های تولید یا
توزیع

- منابع طبیعی، معدن، مواد خام و انرژی ...
- نیروی کار (مدیر، متخصصان، کارکنان، کارگران و ...)
- سرمایه (پول، زمین، کارخانه، تجهیزات و ماشین‌آلات، ساختمان ...)
- سایر هزینه‌ها (مالیات، تحقیقات، ...)

خروجی

ورودی

در اقتصاد، بهره‌وری را نسبت ستانده‌ها به داده‌ها تعریف کرده‌اند.

اگر بخواهیم تولید کالا یا خدمت (ستانده‌ها) را افزایش دهیم یا کیفیت آنها را بهتر کنیم، باید در نهاده‌ها یا فرآیندها تغییرات مطلوبی به وجود بیاوریم.

برای مثال، در کارگاهی روزی ۱۰ جفت کفش تولید می‌شد و صاحب کارگاه با اجاره کردن یک ساختمان به قیمت ارزان‌تر و آموزش دادن و تشویق نیروی کار، ابداع یک روش جدید یا اختراع یک وسیله، میزان تولید را به ۱۳ جفت کفش در روز افزایش داد. در اینجا می‌گوییم بهره‌وری اتفاق افتاده است. البته علاوه بر افزایش میزان تولید کالاها و خدمات، افزایش کیفیت آنها نیز مورد توجه قرار می‌گیرد.

... یک مثال خوب درباره بهره‌وری در توزیع خدمات، مراکز صدور گذرنامه (پاسپورت) در شهرهاست. در یکی دو دهه قبل، در شهر بزرگی چون تهران همه متقاضیان، برای گرفتن گذرنامه باید به اداره گذرنامه یعنی ساختمانی واقع در یک خیابان مراجعه می‌کردند. زمان صدور گذرنامه خیلی طولانی بود. در خیابان جلو این اداره، صف‌های طولانی تشکیل می‌شد و تحویل مدارک با اتلاف وقت و مشقت زیاد، هم برای مراجعه‌کنندگان و هم کارکنان آن اداره همراه بود.

... بعدها دفاتر پلیس + ۱۰ در محله‌های مختلف شهر ایجاد شد. اکنون ساکنان هر منطقه شهر برای گرفتن گذرنامه به دفتر پلیس + ۱۰ در محله خود مراجعه می‌کنند و در کوتاه‌ترین زمان، با صرف وقت و انرژی کمتر گذرنامه‌شان را دریافت می‌نمایند.

فعالیت

- ۱- به چند گروه تقسیم شوید. محصولی مانند نان را در نظر بگیرید. هر گروه یکی از مراحل را انتخاب کند: مرحله اول - تولید (کشت گندم، برداشت گندم، تولید آرد، پختن نان) مرحله دوم - توزیع (فروش نان) و مرحله سوم - مصرف. هر گروه بگوید که چه راه‌هایی برای بالا بردن بهره‌وری در آن مرحله وجود دارد.
- ۲- به نظر شما، اگر میزان هزینه‌های تولید (نهاده‌ها) را افزایش دهیم و به همان اندازه میزان تولید افزایش یابد، باز هم می‌توانیم ادعا کنیم بهره‌وری اتفاق افتاده است؟
- ۳- آیا در محل زندگی شما مراکز خریدی وجود دارند که بتوان گفت موجب عرضه بهتر کالا یا خدمات شده‌اند و بهره‌وری در توزیع را بالا برده‌اند؟ درباره آنها توضیح دهید.

در سال هفتم خواندید که از دیدگاه اسلام، طبیعت و منابع طبیعی، آیات و نشانه‌های حکمت و نعمت خداوند است و انسان حق استفاده بدون حد و مرز از طبیعت و لطمه زدن به آن را ندارد. همچنین بی‌بردی که از منظر اسلام، اقتصاد و تولید وسیله‌اند نه هدف. در واقع، تولید وسیله‌ای است که انسان از طریق آن نیازهای ضروری خود را رفع می‌کند و به مسائل مهم‌تر می‌پردازد.

پس از انقلاب صنعتی و به‌ویژه در ۱۵۰ سال اخیر، کشورهای صنعتی و قدرتمند به بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی و طبیعت دست زده‌اند تا بتوانند کالاهای بیشتری تولید کنند. این کشورها طبیعت را ماده خامی می‌دانند که فقط باید منافع آنها را تأمین کند. کشورهای قدرتمند صنعتی امروز سعی می‌کنند از طبیعت و منابع طبیعی خود محافظت کنند اما با تبلیغات و تحت تأثیر قرار دادن مردم دیگر کشورها، مصرف‌گرایی را که موجب تخریب محیط زیست می‌شود، تشویق می‌کنند.

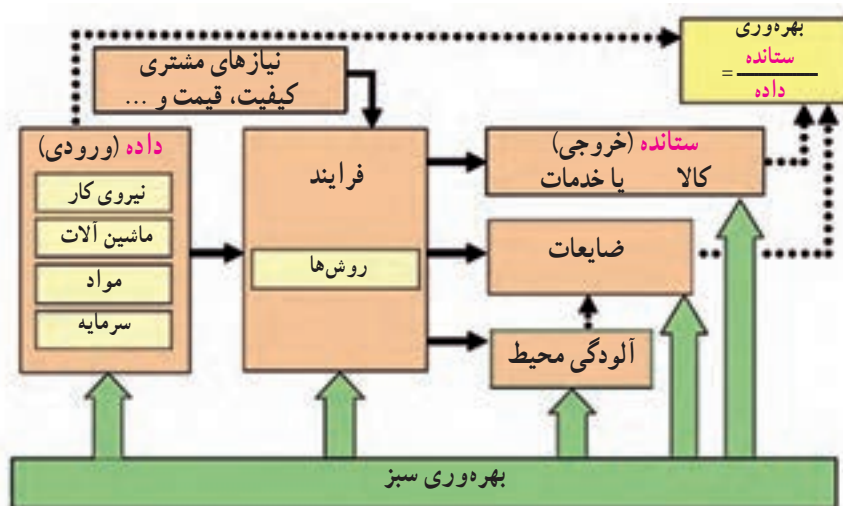

در دنیای امروز، تولید با هدف کسب سود بیشتر انجام می‌گیرد و سودجویان می‌پندارند بشر باید بر طبیعت غلبه کند و هرگونه دخل و تصرفی در آن مجاز است، اما آیا افزایش تولید به هر روش و به هر قیمتی مجاز است؟

می‌دانیم که افزایش تولید و فعالیت‌های اقتصادی اگر به محیط زیست لطمه بزند، با اصول بهره‌وری سازگار نیست؛ زیرا نابودی و تخریب طبیعت، خود هزینه‌های مجدد و مشکلات جبران‌ناپذیری برای ما به وجود می‌آورد.

برای مثال، در دو دهه اخیر در نواحی داخلی کشور ما به‌طور بی‌رویه چاه‌های عمیقی حفر شد. آب این چاه‌ها و سفره‌های آب زیرزمینی برای افزایش تولید محصولات چوب پسته به مصرف رسید اما مشکلات زیادی چون کم‌آبی شدید در منطقه، خشک شدن مزارع و تخلیه روستاها، بروز زمین‌لرزه ایجاد کرد که جبران آنها بسیار دشوار است. مثال دیگر در این مورد استفاده بی‌رویه از کودهای شیمیایی و سموم کشاورزی است. مصرف این مواد اگرچه میزان تولید سبزیجات و میوه‌ها را بالا می‌برد، به دلیل انتقال به آب و خاک و بدن انسان، موجب شیوع بیماری‌های خطرناک می‌شود و هزینه‌های زیادی برای درمان مردم به جامعه تحمیل می‌کند.

بدین ترتیب امروزه با توجه به اهمیت حفظ محیط زیست، به جای واژه بهره‌وری از «بهره‌وری سبز» استفاده می‌شود. بهره‌وری سبز به افزایش بهره‌وری همراه با حفظ محیط زیست تأکید می‌کند. بهره‌وری سبز یعنی استفاده از ابزارها، روش‌ها و فناوری‌های مختلف به‌طوری که تأثیرات مضر و منفی فعالیت‌های صنعتی و اقتصادی بر محیط زیست به حداقل ممکن برسد.

اصول بهره‌وری سبز باید در همه مراحل رعایت شود.

بهره‌وری در کشور ما

به بریده اخبار روزنامه‌ها توجه کنید. کشور ما در مقایسه با برخی کشورها از نظر بهره‌وری وضعیت چندان مطلوبی ندارد. بنابراین، همه ما موظفیم با برنامه‌ریزی صحیح، نگرش بهره‌وری را در همه امور و فعالیت‌های بخش‌های مختلف اقتصادی (کشاورزی، صنعت و خدمات) ترویج کنیم و به کار بگیریم.

در کشور ما سازمان ملی بهره‌وری ایران در زمینه وضعیت بهره‌وری و چگونگی راه‌های افزایش آن در بخش‌های مختلف اقتصادی کشور مطالعه، سیاست‌گذاری و نظارت می‌کند.

اقتصاد مقاومتی

پس از انقلاب اسلامی، کشورهای سلطه‌گر و قدرت‌های بزرگ اقتصادی که با وقوع انقلاب، منافع خود را در خطر می‌دیدند مشکلاتی مانند جنگ تحمیلی، تحریم اقتصادی* و... را بر سر راه ما قرار دادند تا از پیشرفت کشور ما جلوگیری کنند. این مخالفت‌ها تا امروز نیز ادامه دارد و آنها سعی می‌کنند ایران را از نظر اقتصادی شکست بدهند. به همین دلیل، جمهوری اسلامی ایران بنا به توصیه‌ها و رهنمودهای رهبر معظم انقلاب، حضرت آیت الله خامنه‌ای، سیاست اقتصاد مقاومتی را طراحی و در پیش گرفته است.

اقتصاد مقاومتی یعنی در شرایط سخت بتوانیم کمترین اتلاف هزینه را داشته باشیم، روی پای خود بایستیم، از تولید ملی حمایت کنیم، از اسراف پرهیزیم و از منابع و امکانات حداکثر استفاده را بکنیم. به عبارت دیگر می‌توانیم بگوییم: محور اصلی اقتصاد مقاومتی «بهره‌وری» است.

فعالیت

۴- همفکری کنید و بگویید شما دانش‌آموزان از چه راه‌هایی می‌توانید به تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی در کشور کمک کنید. حداقل سه راه پیشنهاد کنید.

۵- کاربرگ شماره (۱۸) را با همفکری یکدیگر در کلاس انجام دهید.

۶- مسعود و پسر عمیش که با هم به مسافرت رفته بودند، در هتلی اقامت داشتند. یک روز برای گردش در شهر از هتل بیرون رفتند. هنوز چند قدمی بیشتر از هتل دور نشده بودند، مسعود گفت: فراموش کردم لامپ‌ها و فن کولر اتاق را خاموش کنم. باید برگردم و این کار را انجام دهم. ولی پسر عمیش گفت: لازم نیست. ما برای اقامتمان و چیزهایی که مصرف می‌کنیم به صاحب هتل پول می‌دهیم! شما کدام نظر را درست می‌دانید؟ چرا؟

کارایی : درست انجام دادن کار، به حداکثر رساندن نسبت ستانده‌ها به نهاده‌ها

اثر بخشی : کار درست را انتخاب کردن و انجام دادن، استفاده از خلاقیت و نوآوری برای رسیدن به وضعیت بهتر

نهاده : عواملی که در تولید یک کالا یا خدمت به کار می‌روند (ورودی).

ستانده : کالا یا خدمتی که تولید می‌شود، محصول (خروجی).

تحریم اقتصادی : اقدامی است که یک یا چند قدرت بین‌المللی با هدف مجازات یک یا چند کشور دیگر انجام می‌دهند و آن کشور را از مبادلات اقتصادی و روابط تجاری با دیگر کشورهای جهان محروم می‌کنند تا به پذیرش هنجارها و خواسته‌های کشورهای سلطه‌جو مجبور شود.

عرضه : عبارت است از مقدار کالا و یا خدمتی که برای فروش با قیمتی معین در دسترس خریدار قرار داده می‌شود.

به کار بندیم

جایزه بهره‌وری روز اول خرداد روز بهره‌وری و مصرف بهینه نام‌گذاری شده است.

به کمک معلم، یک جایزه بهره‌وری تعیین کنید :

مدت یک هفته در زندگی روزانه خود و خانواده و یا محیط پیرامونتان دقت کنید و مواردی را که موجب پایین آمدن بهره‌وری یا اتلاف هزینه و منابع، زمان و... می‌شود، یادداشت کنید. سپس هر یک از شما یک ایده یا طرح پیشنهادی را که موجب بازدهی بیشتر یک کار و بهره‌وری در محیط زندگی (خانه، مدرسه، محله و...) شما می‌شود، بنویسید و در مسابقه شرکت کنید.

قبل از انتخاب برنده‌های مسابقه، طرح‌ها و پیشنهادهای دانش‌آموزان را در راهروهای مدرسه به نمایش بگذارید.

کاربرگه فعالیت

کاربرگه شماره ۱

طول و عرض جغرافیایی

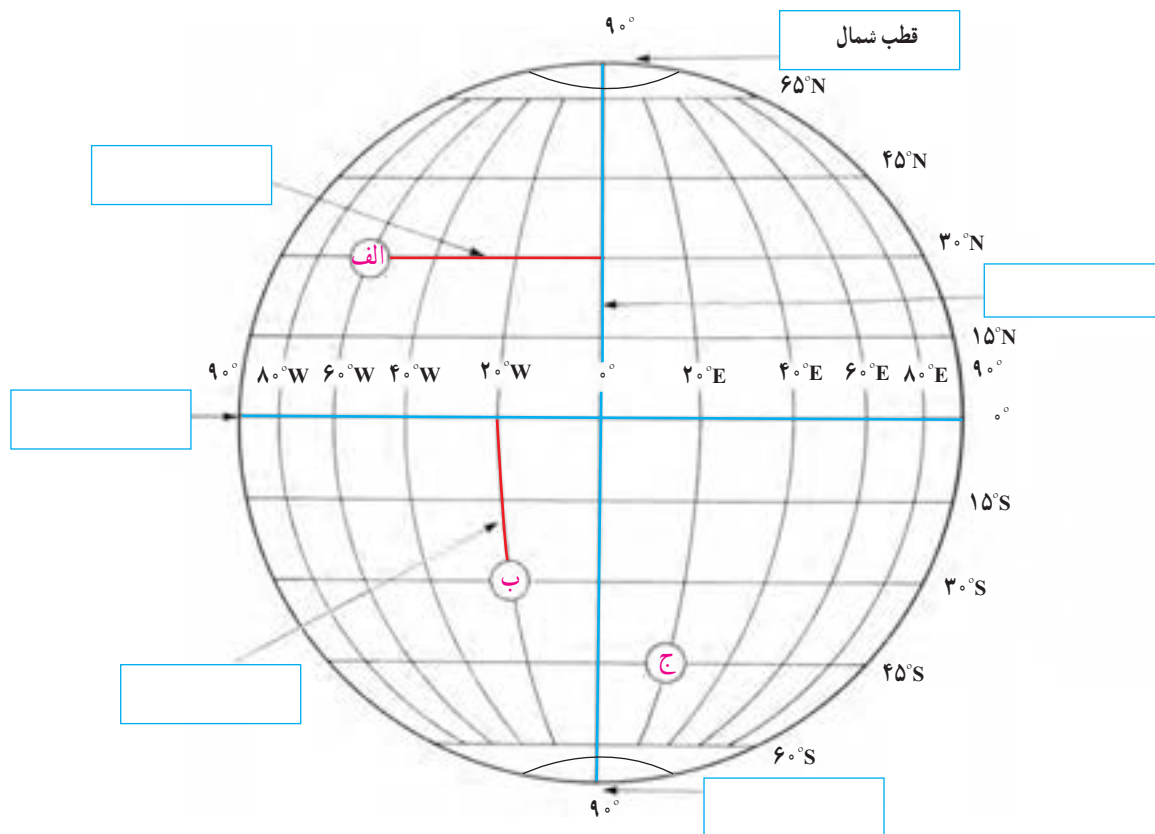
به شکل کره زمین که خط‌های فرضی نصف‌النهار و مدار از آن عبور کرده‌اند، دقت کنید. این خط‌ها با قطع کردن یکدیگر، شبکه‌هایی را به وجود آورده‌اند.

۱- هر یک از عبارت‌های زیر را مانند مثال در جای مربوط بنویسید.

نصف‌النهار مبدأ قطب جنوب استوا عرض جغرافیایی طول جغرافیایی

۲- با توجه به شکل زیر طول و عرض جغرافیایی مکان‌های زیر را بنویسید.

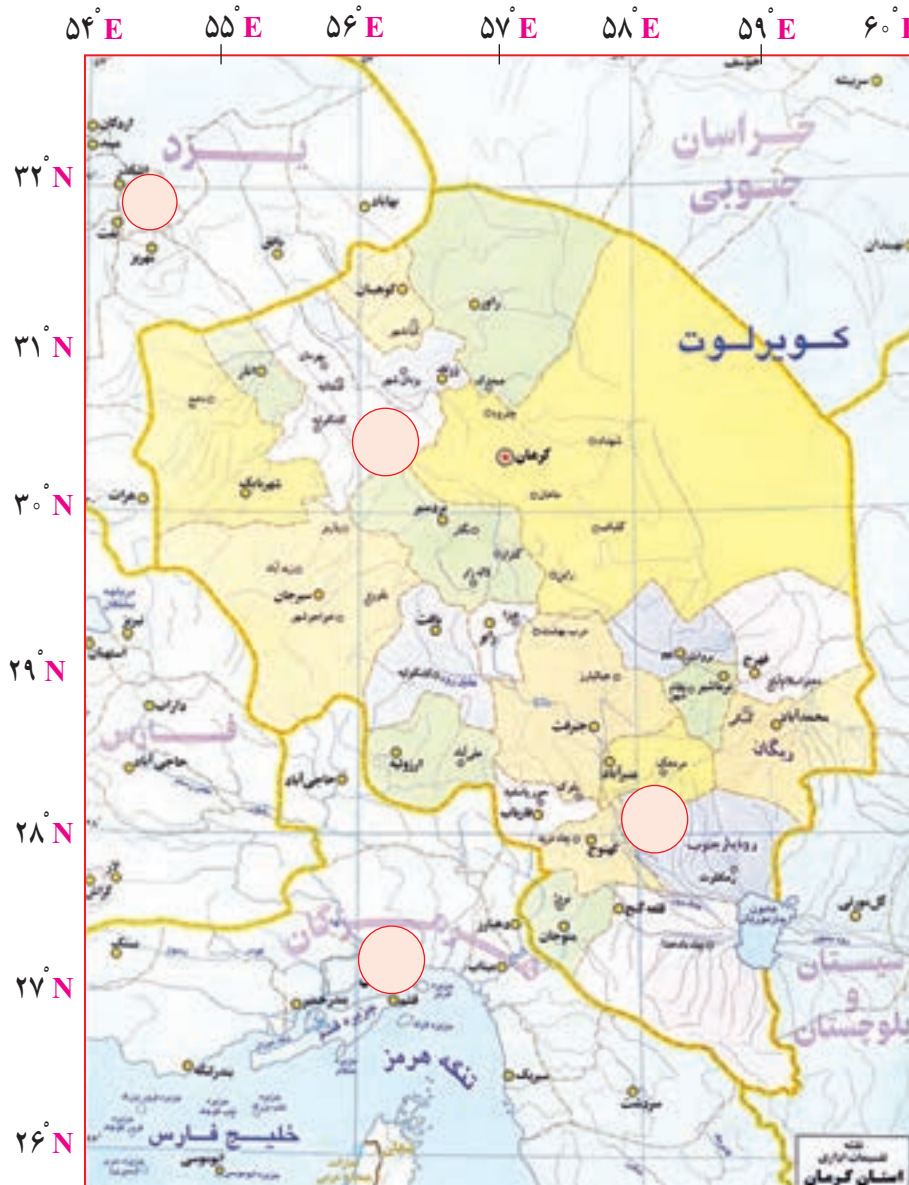
مکان	طول جغرافیایی	عرض جغرافیایی
الف	60°W	
ب		
ج		

کاربرگه شماره ۲

طول و عرض جغرافیایی بر روی نقشه

در این تصویر، نقشه استان کرمان را مشاهده می کنید. (توجه: هر درجه (°) ۶۰ دقیقه (′) است)

۱- نزدیک ترین طول و عرض جغرافیایی به هر یک از مکان های زیر را بنویسید.

(رودبار) ← و (رفسنجان) ← و
(یزد) ← و (بندرعباس) ← و

۲- نام شهر یا روستایی را که در نقاط زیر واقع شده است، به طور تقریبی بنویسید.

(30°N و 58°E) (30°N و 56°E) (55°N و 56°E)

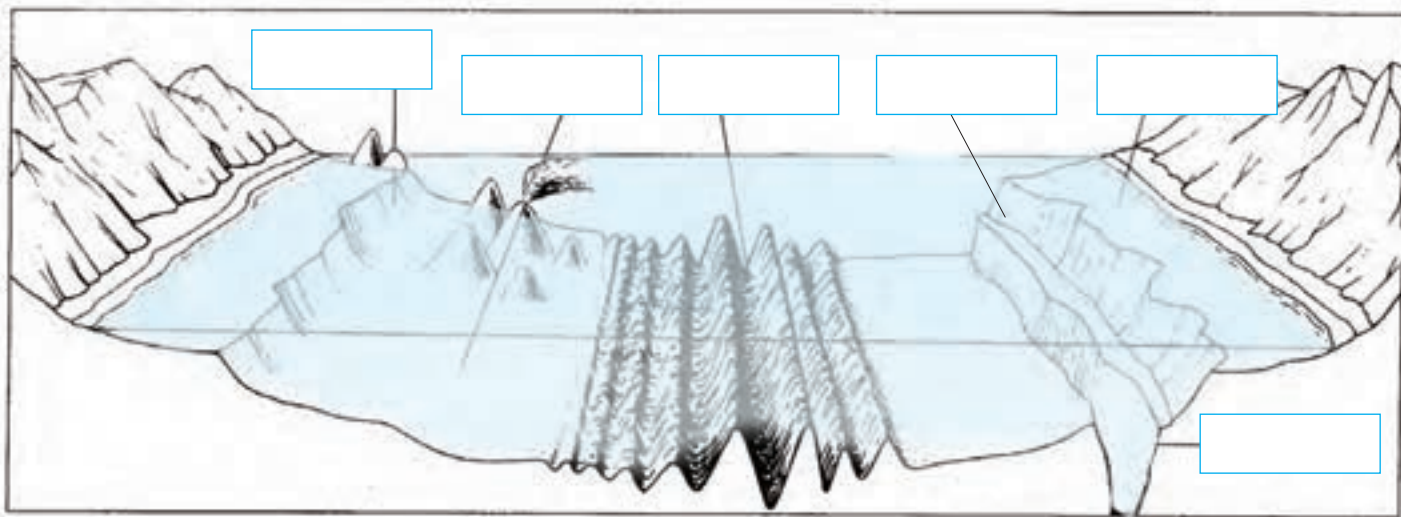
۳- به نظر شما، آیا ممکن است برای نشان دادن طول و عرض جغرافیایی مکانی در کشور ایران از علامت های W (غرب) و S (جنوب)

استفاده کنیم؟ چرا؟

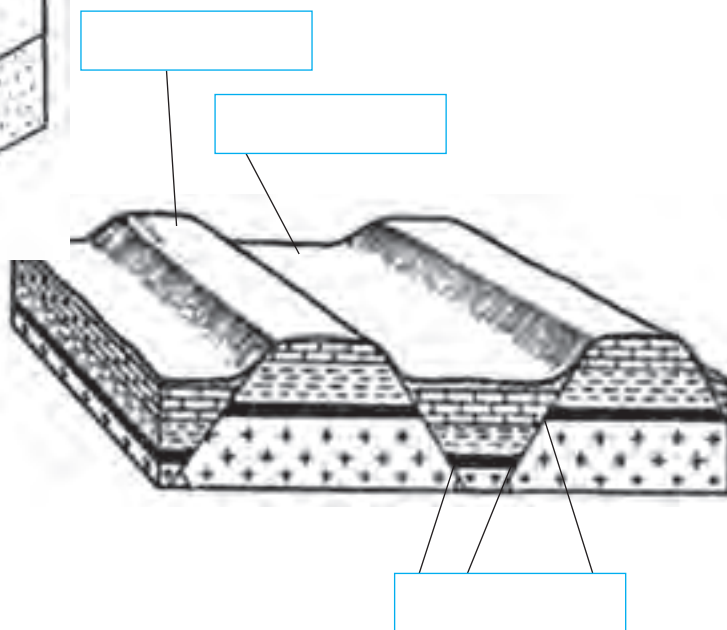
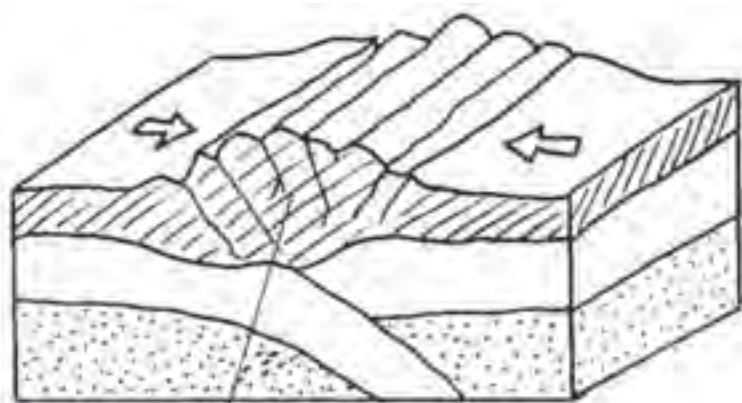

انواع ناهمواری‌ها

الف) این مدل، ناهمواری‌های بستر اقیانوس‌ها را نشان می‌دهد. موارد زیر را روی مدل در جای خالی بنویسید.
فلات قاره شیب قاره چین خوردگی‌های کف اقیانوس جزیره گودال اقیانوسی جزیره آتشفشانی

ب) روی مدل‌ها، موارد را در جای خالی بنویسید.
شکستگی (گسل) بالاآمدگی
دره چین خوردگی رسوبات

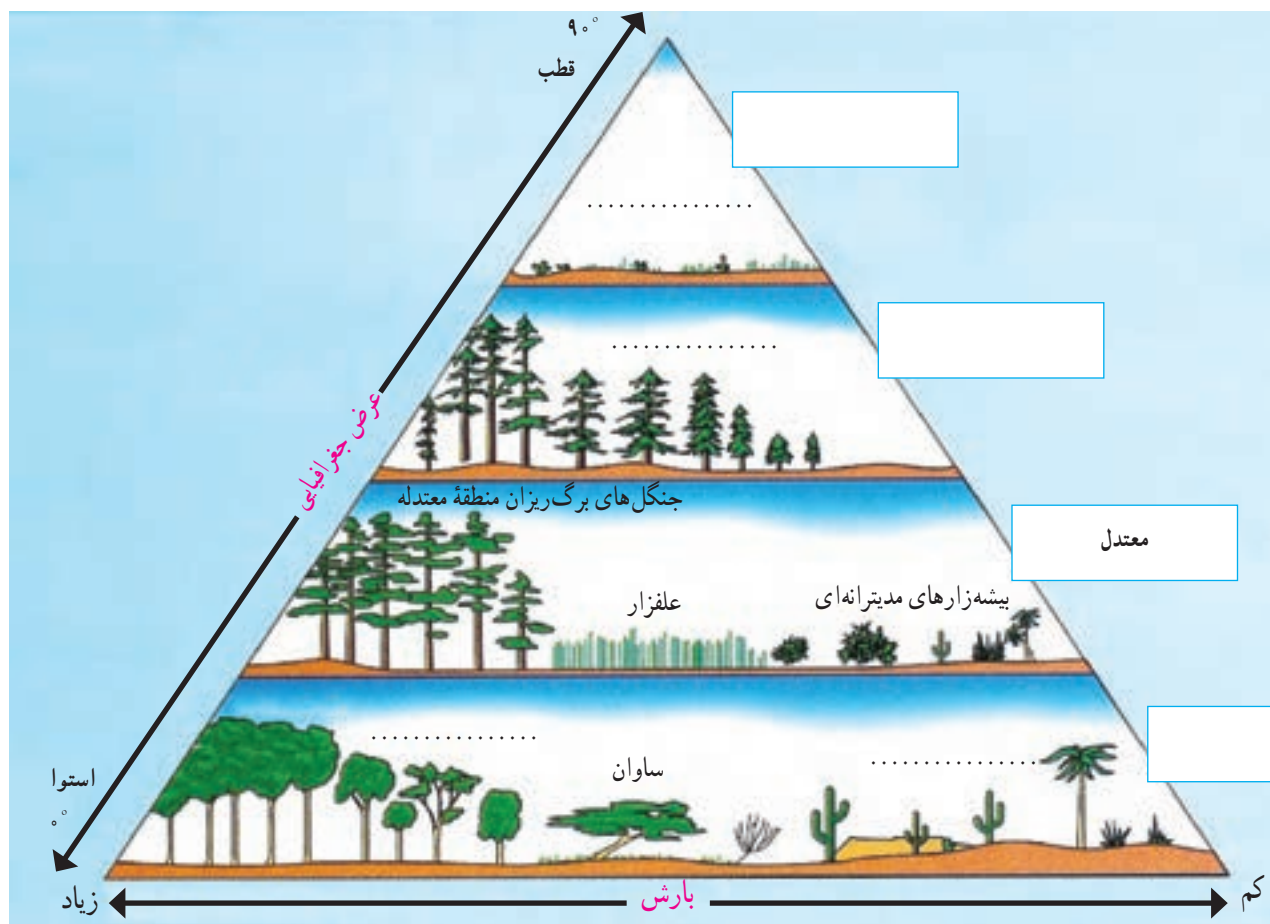

کاربرگه شماره ۴

رابطه پراکندگی زیست بوم‌های جهان با عرض جغرافیایی و بارش

- ۱- در خانه‌های مستطیل شکل، واژه‌های مناسب بگذارید: ناحیه قطبی، ناحیه جنب قطبی، ناحیه معتدل و ناحیه بین‌المدارین (بین مدار رأس‌السرطان و رأس‌الجدی)
- ۲- در نقطه چین‌ها واژه‌های مناسب بنویسید: توندرا، تایگا (مخروطیان)، بیابان، جنگل‌های استوایی.
- ۳- زیست‌بوم ساوان بین کدام زیست‌بوم‌ها، قرار گرفته است؟
- ۴- بین عرض جغرافیایی و میزان پوشش گیاهی چه رابطه‌ای وجود دارد؟ با ذکر علت از روی نمودار، توضیح دهید و مثال بزنید.
- ۵- بین میزان بارش و میزان پوشش گیاهی چه رابطه‌ای وجود دارد؟ با توجه به نمودار مثال بزنید.

کاربرگ شماره ۵

زیست بوم های جهان

با توجه به نقشه ای که در سمت راست مشاهده می کنید، نوع زیست بوم را حدس بزنید و بنویسید. سپس با استفاده از دانسته های قبلی خود و آنچه در متن کتاب خوانده اید، جدول را کامل کنید.

نقشه	نام زیست بوم	آب و هوا	دو نمونه جانور و یک نمونه گیاه غالب
			
			
			
			
	ساوان		

نقشهٔ سیاسی ایران در آستانهٔ تأسیس حکومت صفویه

حاکمان ایران در آستانه تأسیس حکومت صفویه

خراسان : شاهزادگان تیموری

ساری و آمل : سادات مرعشی

لاهیجان : کیا بیان

شیراز، اصفهان و همدان : سلطان مراد آق قویونلو

أبرقو : رئیس محمد

یزد : مراد بیک باینڈر

کرمان : ابو الفتح بیک بایندر^۹

هویزه : خاندان مشعشع

خرم آباد : ملک رستم

سمنان : حسین کیا چلاوی

کاشان : قاضی محمد و مولانا مسعود

تبریز : الوندبیک آق قویونلو

شروان : شروان شاہان

بغداد : باریک بیک پُرناک

به نقشه بالا دقت کنید و به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

۱- در آستانه شکل‌گیری حکومت صفویه، تقریباً چند حکومت محلی در ایران وجود داشت؟

۲- در آستانه شکل‌گیری حکومت صفویه، کدام کشورها ایران را تهدید می‌کرد؟ روی نقشه مشخص کنید.

۳- جدول را کامل کنید.

پیامدها و مشکلات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی	تهدیدهای خارجی	تهدیدهای داخلی
● از رونق افتادن تجارت ● ● ●		

کاربرگه شماره ۸

اداره شهرها و روستاها در عصر صفوی

در عهد صفویه شهرها و روستاها را تعدادی از صاحب منصبان اداری و نظامی اداره می کردند که تحت فرمان والی یا حاکم ولایت بودند. این صاحب منصبان عبارت بودند از :

داروغه : مسئول برقراری نظم و امنیت و جلوگیری از دزدی، غارت و نزاع در شهر و حومه آن بود.
حاکم شرع : قاضی شهر که به اختلافات و دعاوی حقوقی افراد براساس احکام شرعی رسیدگی می کرد.
محتسب : وظیفه داشت بر وزن و نرخ کالاها نظارت کند و از کارهای خلاف شرع جلوگیری نماید.
کلانتر : رابط میان اهالی شهر و اصناف با مقام های حکومتی بود و وظیفه داشت مراقبت کند که مالیات ها منصفانه میان مالیات دهندگان تقسیم شوند و مأموران حکومتی به مردم اجحاف و ستم نکنند.
کدخدا : وظایف کلانتر را در روستا انجام می داد.

از طریق به هم متصل کردن واژه ها و عبارت های دو ستون، مشخص نمایید که در زمان کنونی تقریباً چه نهادهایی وظایف صاحب منصبان شهری و روستایی دوره صفویه را انجام می دهند؟

دادگستری

داروغه

شورای روستا

حاکم شرع

سازمان تعزیرات حکومتی

محتسب

نیروی انتظامی

کلانتر

سازمان امور مالیاتی

کدخدا

کاربرگه شماره ۹

جدایی سرزمین‌های ایرانی در دوره قاجار

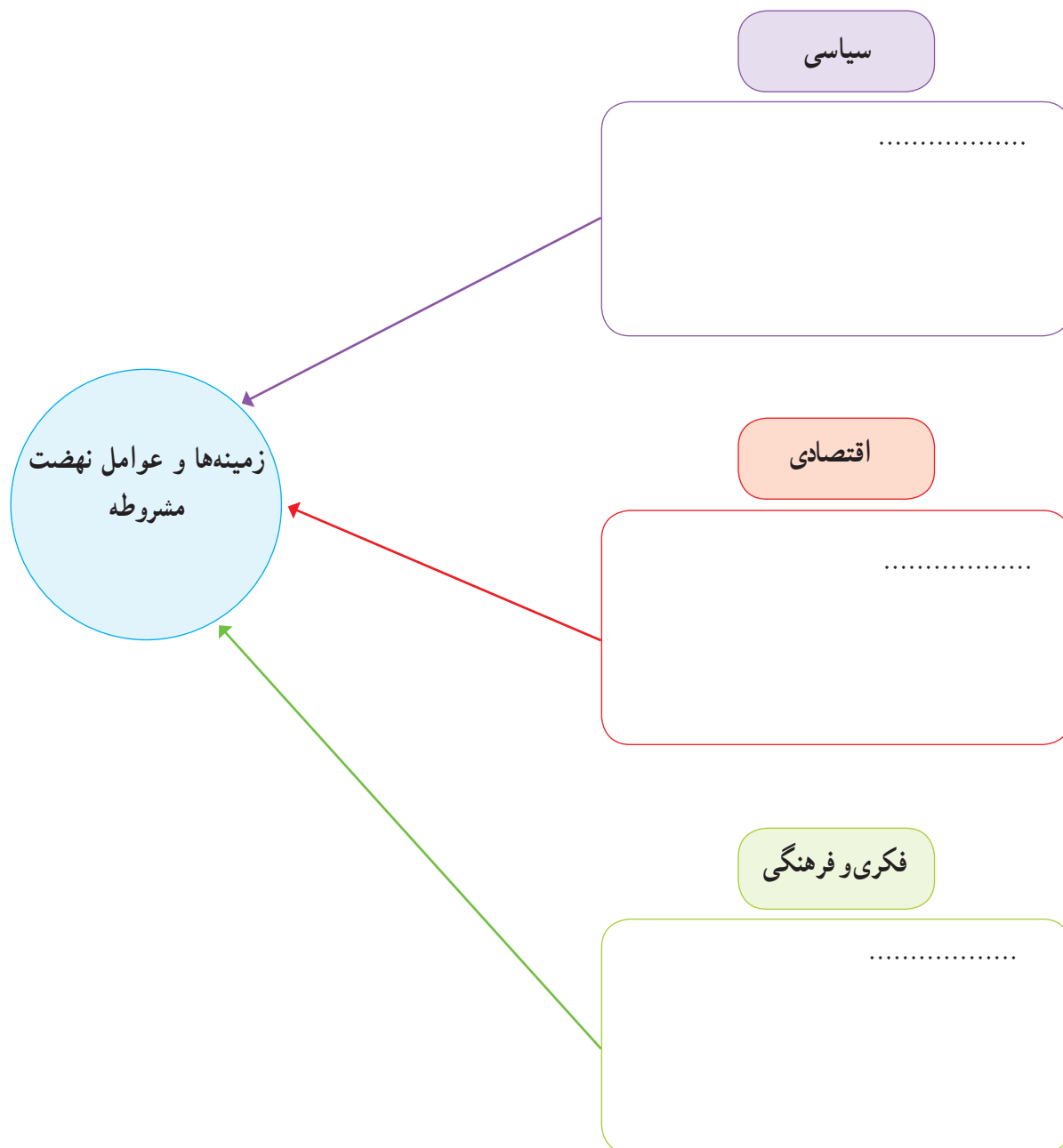
- عقدنامه گلستان عهدنامه آخال قرارداد گلدا سمیت
- عقدنامه ترکمان چای عهدنامه پاریس

با توجه به نقشه بگویید شهرها یا مناطق زیر توسط کدام کشور، در زمان کدام شاه قاجار و با چه عهدنامه و قراردادی از ایران جدا شدند؟

کشور استعمارگر	عنوان عهدنامه و قرارداد	
۱- تفلیس و گنجه :		
۲- هرات :		
۳- مرو و خیوه :		
۴- ایروان و قره‌باغ :		
۵- بلوچستان و سیستان شرقی :		

زمینه‌ها و عوامل نهضت مشروطه

با مطالعه دقیق متن کتاب و اطلاعاتی که از منابع دیگر دارید، نمودار زیر را کامل کنید.

سخنرانی تاریخی امام خمینی در عصر عاشورا

فرازهایی از سخنان امام در عصر عاشورای ۱۳۴۲ را به دقت بخوانید و به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

«اگر دستگاه جبار با مراجع سر جنگ داشت و با علمای اسلام مخالف بود، به قرآن چه کار داشت؟ به مدرسه فیضیه چه کار داشت؟ به طلاب علوم دینی چه کار داشت؟ ... اینها با اساس اسلام و روحانیت مخالف‌اند؛ اینها نمی‌خواهند این اساس موجود باشد... اسرائیل نمی‌خواهد در این مملکت قرآن باشد، اسرائیل نمی‌خواهد در این مملکت علمای اسلام باشند. اسرائیل نمی‌خواهد در این مملکت احکام اسلام باشد، اسرائیل نمی‌خواهد در این مملکت دانشمند باشد. اسرائیل به دست عمال سیاه خود مدرسه فیضیه را کویید، ما را می‌کوبد، شما ملت را می‌کوبد، می‌خواهد اقتصاد شما را قبضه کند. می‌خواهد تجارت و زراعت را از بین ببرد، می‌خواهد ثروت شما را تصاحب کند.

ای آقای شاه، ای جناب شاه، بدبخت، بیچاره، ... به تو نصیحت می‌کنم. دست از این اعمال و رویه بردار! من میل ندارم که اگر روزی ارباب‌ها بخواهند تو بروی، مردم شکرگزاری کنند! من نمی‌خواهم تو مثل پدرت باشی ... کمی تأمل کن! ... کمی عبرت بگیر! عبرت از پدرت بگیر!».

- ۱- انگیزه اصلی امام از مخالفت و مبارزه با حکومت شاه چه بوده است؟
- ۲- در کلام امام خمینی چه خطر و تهدیداتی از جانب اسرائیل متوجه ایران بود؟ آیا این تهدیدها هم اکنون نیز وجود دارد؟
- ۳- منظور امام از ارباب‌ها در سطر دوم پاراگراف آخر کیست؟
- ۴- اینکه امام به شاه نصیحت می‌کند که از پدرت عبرت بگیر، اشاره به چه واقعه تاریخی دارد؟

رویدادهای مهم انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷

به بریده روزنامه‌های دوران انقلاب اسلامی دقت کنید و به پرسش‌ها پاسخ دهید.

۱۳ مهر ۱۳۵۷

(۲)

۱۸ شهریور ۱۳۵۷

(۱)

۲۳ بهمن ۱۳۵۷

(۴)

۱۲ بهمن ۱۳۵۷

(۳)

۱- عنوان اصلی بریده شماره ۱، مربوط به چه رویدادی است؟

۲- بر اساس خبر بریده شماره ۲، چرا امام عراق را ترک کردند؟

۳- به بریده شماره ۲ دقت کنید و بگویید حکومت شاه برای آرام کردن مردم، چه قول‌هایی داد؟

۴- در بریده شماره ۳، منظور امام از «مملکت ۲ دولت ندارد، تو غیرقانونی هستی، برو» کدام دولت است؟

۵- در بریده شماره ۴، منظور از «کاخ ۵۷ ساله ظلم» چیست؟

۶- به بریده شماره ۴ دقت کنید و بگویید با فرو ریختن کدام سگرهای رژیم پهلوی، انقلاب پیروز شد؟

لایه‌های فرهنگ

متن زیر دربارهٔ روستای خان‌آباد نوشته شده است. خان‌آباد (محمدیه) روستایی کوهستانی است که در بخش جنوبی استان مرکزی و در ۳۵ کیلومتری غرب شهرستان خمین واقع شده و حدود ۵۰۰ نفر جمعیت دارد. متن را بخوانید و چند مورد از نمادها، هنجارها، ارزش‌ها و عقاید مردم این روستا را از متن استخراج و دسته‌بندی کنید و در جدولی بنویسید.

... روستای خان‌آباد با توجه به قدمت باستانی و داشتن آثار تاریخی و آب و هوای مناسب و جاذبه‌های طبیعی، قابلیت زیادی برای گردشگری دارد. با توجه به تحقیقات باستان‌شناسی، قدمت سکونت در این منطقه به حدود ۳۰۰۰ سال پیش برمی‌گردد. از جمله آثار باستانی روستا که نشانه‌هایی از این قدمت دارد می‌توان به چند قلعه قدیمی و چند قطعه سنگ نگاره و چهار غار در کوه‌های منطقه اشاره کرد.

از دیدنی‌های روستا یکی حفره‌ای در بلندترین نقطه کوه گره است که مردم منطقه آن را به نام «سوراخ بند باز» می‌شناسند و بنا بر روایاتی که سینه به سینه نقل شده، این حفره محل کمن و پناه‌گاه شخصی به نام بند باز بوده که البته قسمت‌هایی از آن تخریب شده است. «سنگ گینه» نیز از آثار قدیمی روستاست. در گذشته مردم روستا جهت تعیین زمان نقل و انتقال آب قنات از یک کشاورز به کشاورز دیگر جهت آبیاری زمین‌ها و باغ‌ها از این سنگ به‌عنوان ساعت استفاده می‌کردند. این سنگ در ضلع جنوب شرقی کوه گره و در دژه‌ای به نام دره گینه قرار دارد. تعیین زمان به این صورت بوده که در هنگام غروب که سایه کوه به این سنگ می‌رسیده، نقل و انتقال آب آغاز می‌شده است.

شغل اصلی اهالی روستای خان‌آباد کشاورزی و دامداری است.

... زنان روستا در گذشته (حدود نیم قرن پیش) پیراهن‌های بلند چیت و شلوار گشاد می‌پوشیدند. همهٔ زنان نوعی پوشش در روی سر داشتند که آن را چارقد می‌نامیدند و در زیر گردن با سنجاق قفلی آن را محکم می‌کردند، آنها از کفش‌های لاستیکی به نام گالش و در هنگام انجام فعالیت‌های روزانه از نوعی دمپایی رو بسته به نام اروسی استفاده می‌کردند و فایده آن این بود که خار و خاشاک کمتری با پاها تماس پیدا می‌کرد. لباس مردها یک پیراهن بلند با دو جاک در طرفین و یک شلوار و یک کمر بند (شال دور کمر) و کفش‌های لاستیکی بود که عمدتاً جنس آنها از پارچه‌های ارزان قیمت چیت و کرباس بود. از نظر اجتماعی، داشتن کلاه بین مردان مسن ترده بسیار اهمیت داشته است.

در حال حاضر، مردان ده لباس‌های متداول مانند کت و شلوار و پیراهن و زن‌ها پیراهن و بلوز و دامن و شلوار و روسری می‌پوشند و هر چند در بین قدیمی‌ترها استفاده از شلوارهای پاچه گشاد، چارقد، کفش‌های لاستیکی، عبا دیده می‌شود اما نسل جدید لباس‌هایی با رنگ‌های شاد و مدل‌های روز را می‌پوشند. به‌علت همجواری روستای خان‌آباد با استان لرستان لهجه محلی روستا فارسی آمیخته با لری است و در کلمات فارسی، حرکات آن تغییر کرده و به‌حالت بسیار شیرین تکلم می‌شود. متأسفانه با نفوذ فرهنگ شهرنشینی در بین اهالی این گویش محلی شیرین کم‌کم رو به فراموشی می‌رود.

خواهر = خو آر	برادر = برار، کاکا	شب = شیو	پشه = پخشه	سرفه = کوو	صورت = توررو	عطسه = پشکه
خواب = خو	آستین = انگله	تاب بازی = قوقو	دیزی = دیگیله	آنطرف = اولا	زبان = زوآن	

روستای خان‌آباد، مسجد جامع و چند حسینیه دارد. از زیباترین و باشکوه‌ترین مراسم مذهبی که در روستای خان‌آباد اجرا می‌شود عزاداری دهه محرم است. یادواره شهدای روستا نیز به همت دهیاری، شورای اسلامی، انجمن جوانان، هیئت امناء و کانون فرهنگی هنری شفق و مسجد خاتم الانبیاء در روستا برگزار می‌شود و طی مراسمی افراد به دیدار خانواده شهدای روستا می‌روند و یاد و خاطره آنها را گرامی می‌دارند.

در روستای خان‌آباد رسم بر این است که هر سال بعد از پایان بارندگی‌های فصل بهار زن‌های روستا با همکاری و کمک همدیگر آتش نذری کریز می‌پزند که به نیت زیاد شدن آب کریز (قنات اصلی روستا) و یا کم نشدن آب آن است و نذر می‌کنند که سال پر برکتی برای آنها باشد و بعد از پخت آتش آن را بین همه اهالی تقسیم می‌کنند.

با گذشت زمان، برخی آداب و رسومی که در روستا با تشریفات خاصی انجام می‌شده از خاطر رفته اما برخی نیز با کمی تغییر، هر ساله اجرا می‌شود. شامگاه چهلمین روز پس از جشن شب چله، در چلهٔ زمستان، جشن ناقالی «کردعلی کوه» «سده» یا «سده سوزی» برگزار می‌شود. اهالی روستای خان‌آباد بر این باورند که سرمای زمستان در این هشت روز که برابر با چهار روز آخر چله بزرگ و چهار روز اول چله کوچک است به اوج خود می‌رسد و بعد از پایان این هشت روز زمین نفس می‌کشد و زندگی را از سر می‌گیرد. پس، به همین مناسبت جشن می‌گیرند و با آتش زدن مترسکی کریه و زشت به نام کوله مرجان که نماد چیره شدن نور بر ظلمت و سیاهی می‌باشد می‌گویند: «ناقالی گنه گنه چله رفته پنجا مانه». این مراسم هر ساله در روستای خان با حضور اهالی روستا و مهمانانی

از روستاهای همجوار در دهم بهمن ماه (چهل روز از زمستان گذشته و پنجاه روز به نوروز مانده) برگزار می شود. کشاورزان و باغداران نیز با قرار دادن تکه سنگی در روی تنه درختان میوه آرزوی سالی پر بار را در سر می پرورانند آنها بر این باورند که قرار دادن سنگ در لابه لای شاخه و یا روی تنه درختان باردهی درخت را افزایش می دهد.

... رفتن به مهمانی های شبانه یا شب نشینی و خوردن شب چره از کارهای متداول اهالی خان آباد است. شب نشینی در اواخر پاییز و فصل زمستان بیشتر صورت می گیرد زیرا در روستاها بعد از برداشت محصول در فصل پاییز، اوقات فراغت و بیکاری روستائیان آغاز شده و تا پایان زمستان ادامه پیدا می کند. در شب های بلند زمستان، خانواده ها به دیدار اقوام، آشنایان و دوستان می روند. زنان در یک طرف کُرسی، کودکان در کنار هم و مردان خانواده نیز در طرف دیگر کرسی نشسته و با یکدیگر گفت و گو می کنند. افراد ابتدا از کارهای روزانه خود صحبت می کنند و خاطراتی نیز از گذشتگان بیان می کنند. بیان داستان ها و یا حوادث تاریخی که به آن مثل می گویند و معمولاً توسط بزرگ ترها و باسوادترها بیان می شود، بسیار جذاب و شیرین است به طوری که در هنگام بیان آنها سکوت مطلق حاکم می شود و همگی سراپا گوش می شوند. از ضروریات شب نشینی ها در خان آباد، خوردن «شب چره» است که در لهجه خان آبادی «شیوچر» می گویند. بعد از خوردن چای و کمی گفت و گو، زن میزبان به اندرونی رفته و با یک مَجْمَعه بزرگ که حاوی بشقاب هایی از تنقلات رنگارنگ مانند مغز گردو، مغز بادام، مغز هسته زردآلو، شاهانه، نخودچی، کشمش، برگه، آلو، سنجد و گندم بوداده است وارد اتاق مهمانان می شود و بشقاب ها را به طرز مناسب بر روی کرسی و در مقابل مهمانان و سایر افراد قرار می دهد.

جشن خرمن زمانی برگزار می شود که محصولات در حال برداشت است. در این زمان، جوانان و بچه ها شادمانی خاصی دارند و با این شادمانی به محل خرمن می روند و از صاحب خرمن درخواست می کنند مقداری از محصول را به صورت پاداش به آنها بدهد که اصطلاحاً کوکوله می گویند. صاحب خرمن نیز با شادمانی خاصی مقداری از آن را که حدود ۲ تا ۳ کیلو می باشد به آنها می دهد و آنها نیز به همراه بچه های دیگر با پول یا کالایی که از فروش یا معامله آن به دست آورده اند، جشن می گیرند. اعتقاد بر این است که این عمل موجب برکت محصولات می شود.

... از مراسمی که در شب عید برگزار می شده و هنوز هم کم و بیش به قوت خود باقی است «تخ تخی» است. جوانان روستا در شب عید بر پشت بام ها رفته و پارچه ای که معمولاً چادر خانم ها است را از پشت بام خانه اهالی طوری آویزان می کنند که جلو درب ورودی خانه باشد و از اهل خانه طلب عیدی که معمولاً سکه یا تخم مرغ رنگی است می کنند، سپس اهل خانه عیدی را به چادر گره زده و چادر را به علامت بستن عیدی کمی تکان می دهند و چادر بالا کشیده می شود. البته در گذشته چادر از سوراخی که روی پشت بام بوده (دریچه) و جهت تهویه خانه از آن استفاده می شده آویزان می شد. این مراسم در اصطلاح تخ تخی نام دارد. در روستای خان آباد اعتقاد بر این است که سفره صبحانه روز نوروز را یکی از افراد فامیل که معمولاً پسر بزرگ فامیل است باز کند تا سفره همیشه پربرکت باشد. لذا در روز عید کسی حق باز کردن آن را ندارد تا فرد مورد نظر آن را باز کند و داخل سفره نیز کادویی قرار می دهند و شخصی که سفره را باز می کند کادو متعلق به اوست.

در نانوایی روستای خان آباد، نان شیرمال و فتیر محلی به مناسبت عید نوروز پخته و عرضه می شود. متأسفانه با ورود فرهنگ شهرنشینی در روستا خیلی از مراسم ها فراموش شده اند که از جمله می توان به مراسم پخت نان اشاره نمود. دیگر در روستا خبری از تنورهایی که با ملاتی از گل و موی بز ساخته می شد، نیست. همچنین از بوی دود تنور که هنگام صبح قبل از طلوع آفتاب به مشام می خورد و انسان را از خواب بیدار می کرد.

... مردم خان آباد به چشم کردن اعتقاد زیادی دارند. برای جلوگیری از چشم زخم، مهره هایی آبی رنگ به نام مُرْکُو آویزان می کنند و نیز آیه «وَإِنْ يَكَادُ» و ادعیه را با سنجاق بر شانه چپ افراد نصب می کنند. ریختن اسپند بر آتش و به اصطلاح اسفند دود کردن نیز همچون سایر مناطق ایران برای رفع چشم زخم مرسوم است. در خان آباد برای خنثی کردن اثر چشم زخم اشعاری را به زبان محلی می خوانند.

اهالی روستای خان آباد همچنین بر این باورند، اگر نوزادی در هنگام سپیده دم به دنیا بیاید موجب برکت است. رسم بر این است که اگر فردی کاری را شروع می کند مثلاً دار کردن قالی یا پخت نان و... انتظار دارند این فرد در ابتدای کار در آنجا حضور داشته باشد و یا او را دعوت می کنند تا موجب برکت در آن کار شود و اصطلاحاً می گویند فلان شخص پای سبکی دارد.

برگرفته از تارنمای روستای خان آباد

با تصرف و تلخیص

www.khanabad.ir

سازگاری همسران

۱- موقعیت‌های زیر را بخوانید. در مقابل هر موقعیت، یکی از عبارت‌های زیر را انتخاب کنید و بنویسید. سپس، برای تکمیل آن موقعیت جمله‌ای بنویسید که راهکاری برای سازگاری در خانواده باشد.

عذرخواهی و جبران

بهانه جویی نکردن

ادب و احترام

قدردانی کردن

گذشت

* آقای سعیدی در حالی که کیسه‌های خرید میوه و سبزی را در هر دو دست دارد، وارد خانه می‌شود.
همسر او
.....

* اعضای خانواده آقای صدیقی، برای زیارت به مشهد رفتند و خانه‌ای اجاره کردند. یک شب پس از برگشتن از حرم به خانه، آقای صدیقی کیف و جیب‌هایش را جست و جو کرد اما کلید خانه را پیدا نکرد. کلید گم شده بود و اعضای خانواده، هم بسیار خسته بودند.
آقای صدیقی
همسرش

* آقای دادخواه با خانواده به مسافرت رفته و در حال رانندگی است. او هرچند لحظه یک بار، درباره اینکه برادر همسرش یک ماه پیش در جایی به او تعارف نکرده است، حرف می‌زند و مدام این مسئله را تکرار می‌کند.
آقای دادخواه نباید
.....

* مهمان‌ها در حال نوشیدن چای و خوردن میوه‌اند. همسر آقای احمدی از آشپزخانه وارد اتاق می‌شود و در حال نگاه کردن است که جایی برای نشستن پیدا کند.
آقای احمدی
.....

* ساعت ۱۰ صبح آقای ناصری به همسرش تلفن می‌کند و می‌گوید برادرش با خانواده به سمت شهر آنها حرکت کرده است و برای ناهار به خانه آنها می‌آیند. بعد از ظهر هم وقت ملاقات با دکتر دارند. از طرفی، همسر آقای ناصری را یکی از دوستانش به ناهار دعوت کرده است.
همسر آقای ناصری می‌تواند
.....

سازگاری والدین و فرزندان

الف – جدول زیر را کامل کنید. چند مورد از انتظارات مهمی را که والدین از شما و شما از والدین خود دارید، بنویسید.

انتظارات والدین از من	انتظارات من از والدین
* آنها از من می خواهند	* من انتظار دارم
*	*
*	*
*	*
*	*

ب – جدولی را که کامل کرده اید، به پدر و مادرتان نشان دهید. آیا انتظارات والدین را درست نوشته اید؟ درباره انتظارات متقابل با خانواده گفت و گو کنید.

۲- ایلیا دوست دارد روزهای تعطیل با دوستانش به گردش برود. والدین ایلیا نگران سلامت اخلاقی این معاشرت ها و مواجه شدن او با محیط ها و عقاید و ارزش های مخالف ارزش های خانواده هستند. پیشنهاد شما برای حل این مسئله به طوری که انتظارات هر دو طرف برآورده و رعایت شود، چیست؟

حقوق و تکالیف شهروندی

حکومت و شهروندان در قبال یکدیگر از حقوقی برخوردارند و تکالیفی برعهده دارند. با توجه به آنچه در فصل یازدهم آموخته‌اید، جدول زیر را کامل کنید.

شهروندان/ ملت	حکومت/ دولت
شهروندان وظیفه دارند مالیات بپردازند.	حکومت وظیفه دارد
شهروندان وظیفه دارند	حکومت وظیفه دارد امنیت را برقرار کند و از سرزمین و مرزهای کشور دفاع کند.
شهروندان حق دارند در امور سیاسی کشور و انتخاب مسئولان توانمند و شایسته مشارکت کنند.	حکومت وظیفه دارد
شهروندان وظیفه دارند	حکومت وظیفه دارد قوانین مناسب و عادلانه‌ای تدوین و تصویب کند.
شهروندان حق دارند از تأمین اجتماعی برخوردار شوند.	حکومت وظیفه دارد

موقعیت‌های زیر را بخوانید و برای افزایش بهره‌وری در هر مورد، پیشنهادی با توضیح بنویسید.

قرار است نسرین با مادرش به دندان پزشکی برود. او می‌داند که کار ترمیم و پرکردن دندان مادرش یک ساعت و نیم تا دو ساعت طول می‌کشد و او باید این زمان را در اتاق انتظار مطب بنشیند.

.....
.....

خانم میرزایی در یک آپارتمان ۴ واحدی زندگی می‌کند. همسایه‌ها روابط خوبی با هم دارند. آنها یک باغچه مشترک ۱۵ متری در حیاط دارند که فقط چند بوته گل در آن کاشته شده و بیشتر آن بدون استفاده مانده است.

.....
.....

قرار است یک نمایشگاه عکاسی از طبیعت، در مدرسه برپا شود که مدیریت آن به عهده شماس است. شما با مسائلی چون انتخاب ۱۰ نفر دانش‌آموز برای عکاسی، برنامه‌ریزی برای تعیین مکان‌های عکس‌برداری از طبیعت و چگونگی رفتن به آن مکان‌ها، مکان برگزاری نمایشگاه، چگونگی بازدید مدعوین و ... روبه‌رو هستید. به عنوان مدیر گروه و نمایشگاه، طرحی بریزید که در هر یک از این مراحل و اقدامات بهره‌وری رعایت شود.

.....
.....
.....
.....
.....

حل مسئله

سال گذشته، برگزاری جشنواره مقاله‌های برتر به مؤسسه‌ای واگذار شد. افراد مؤسسه می‌بایست ۲۰۰ مقاله را که از طرف پژوهشگرانی از سراسر کشور برایشان ارسال شده بود، به ۲۵ نفر از استادان رشته‌های مختلف می‌دادند تا آنها را بخوانند و بررسی کنند. سپس، روی فرم‌های مخصوص به آن مقاله‌ها امتیاز بدهند، ده مقاله برتر را انتخاب کنند و به آنها جایزه بدهند. هر مقاله را سه استاد (داور) بررسی و امتیازدهی می‌کردند. بعضی از استادان در شهر محل برگزاری جشنواره و بعضی دیگر در شهرهای اطراف ساکن بودند. مؤسسه مدت دو هفته هر روز از چند تن از استادان دعوت می‌کرد که در محل موردنظر حاضر شوند و مقاله‌ها را بررسی کنند. هزینه‌های این کار به شرح زیر بود:

ردیف	موارد	هزینه (تومان)
۱	اجاره محل بررسی مقالات	۲,۵۰۰,۰۰۰
۲	دستمزد یک نفر خدمه برای پذیرایی (چای و ناهار)	۲۰۰,۰۰۰
۳	هزینه آمد و رفت استادان به محل (تاکسی، آژانس و ...)	۱,۰۰۰,۰۰۰
۴	ناهار و پذیرایی	۶۵۰,۰۰۰
۵	دستمزد استادان بابت بررسی مقالات	۲۰,۰۰۰,۰۰۰
۶	هزینه تکثیر مقاله و پیک	۴۵۰,۰۰۰
جمع کل		۲۴,۸۰۰,۰۰۰

سؤال: اگر قرار باشد امسال دوباره همین جشنواره برگزار شود، به نظر شما این مؤسسه چگونه می‌تواند برخی هزینه‌ها را کاهش دهد یا حذف کند؟ (توجه کنید که تعداد استادان و دستمزد آنها (ردیف ۵) را نمی‌توان کاهش داد.)

.....

.....

با راه حل پیشنهادی شما «هزینه کل» چقدر کاهش می‌یابد؟

معلمان محترم، صاحب نظران، دانش آموزان عزیز و اولیای آنان می توانند نظرات اصلاحی خود را درباره مطالب
این کتاب از طریق نامه به نشانی تهران صندوق پستی ۱۵۸۷۵۴۸۷۴ گروه درسی مربوط و یا پیام نگار (Email)
talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

و قرائت کتاب های درسی ابتدایی و متوسطه نفعی